

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 34 (6)

**КИЇВ
2021**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідectво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з Педагогіки та Філософії
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол №12 від 30.06.2021 року)

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Гавриленко Т. Л., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Чернігів)

Гаврілова Л. Г., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Добродум О. В., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Костюк Ю. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кухар Л. О., кандидат педагогічних наук (Україна, Київ)

Лупенко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Макаренко Л. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матвієнко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент кафедри філософії та комунікацій (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Мудрецка І., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Олексенко Р. І., доктор філософських наук, професор (Україна, Мелітополь)

Пронтенко К. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Житомир)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Рідей Н. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Савельєв В. Л., доктор історичних наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Слабо В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Сущенко Л. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Тимошенко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Хижна О. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Ягодзінський С. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Яценко О. Д., кандидат філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Яшанов С. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо). Розрахований на фахівців гуманітарних наук.

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : збірник наукових праць / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2021. – Випуск 34 (6). – 102 с.

© Редакційна колегія, 2021

© Автори статей, 2021

© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2021

© ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2021

**NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 34 (6)

**KYIV
2021**

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on Pedagogy and Philosophy
(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University
(protocol № 12 from June 30, 2021)

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Tatiana Havrylenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Chernihiv)

Liudmyla Gavrilo, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Dobrodum, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Yuliia Kostiuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Kukhar, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Lesia Makarenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Matvienko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Irena Mudretska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Roman Oleksenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Melitopol)

Konstantyn Prontenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Zhytomyr)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Ridei, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Saveliev, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Slabko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Sushchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Oleksii Tymoshenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Khyzhna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kiev)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

Sergii Yahodzinskyi, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Yatsenko, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Yashanov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.). It is designed for specialists in the humanities.

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2021. – Volume 34 (6). – 102 p.

© Editorial board, 2021

© Authors of articles, 2021

© National Pedagogical Dragomanov University, 2021

© LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2021

ЗМІСТ

**ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

Лисоколенко Т. В.	Модальна методологія Д.Зільбермана та феномен гри: особливості концептуалізації	7
Юрченко О. В.	Особливості наукового становлення категорії “культура” в творчий спадщині І. Г. Гердера та її осмислення як підстава національної ідентифікації	16
Вовк А. С.	Філософський гуманізм Володимира Шинкарука	28

**СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР
ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Богачев Р. М. Костроміна Г. М. Руденко Т. П.	Творчий потенціал особистості у сучасному соціально-культурному просторі: особливості розвитку та реалізації	38
---	--	-----------

СТРАТЕГІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Олефіренко Т. О.	Особливості підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар’єри в умовах стандартизації вищої освіти	47
Коваленко В. В. Мар’єнко М. В. Сухіх А. С. Шишкіна М. П.	Оцінювання стану використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у вітчизняному освітньому просторі	62

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Куриляк В. В.	Філософська та теологічна концепція Джона Харві Келлога щодо принципів здорового способу життя	72
Marchuk O. T.	Eastern patristic interpretation “ <i>νοῦς-λόγος</i> ”: sanogenical-therapeutic means of communicativeness (part I. Basic ideas of structural and functional system)	85

CONTENT

***PHILOSOPHICAL CONCEPTS:
HISTORY AND MODERNITY***

Tetiana Lysokolenko	D. Zilberman's modal methodology and the phenomenon of the play: features of conceptualization	7
Olga Yurchenko	The scientific formation peculiarities of the "culture" category in I. G. Herder's creative heritage and its interpretation as the basis of national identity	16
Anatolii Vovk	Vladimir Shynkaruk's philosophical humanism	28

***SOCIO-CULTURAL DIMENSION
OF INNOVATION PROCESSES***

Roman Bogachev Anna Kostromina Tamara Rudenko	Creative potential of personality in modern socio-cultural space: features of development and implementation	38
--	--	-----------

STRATEGIES OF HIGHER EDUCATION

Taras Olefirenko	Specifics of training of pre-service teachers to be capable to self-develop their professional career in the settings of standardization of higher education	47
Valentyna Kovalenko Maiia Marienko Alisa Sukhikh Mariia Shyshkina	Assessment of the use of cloud-oriented open science systems in the domestic educational space	62

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Valentyna Kuryliak	Philosophical and theological concept of John Harvey Kellogg in relation to the principles of a healthy lifestyle	72
Oleksandr Marchuk	Eastern patristic interpretation "νοῦς-λόγος": sanogenical-therapeutic means of communicativeness (part I. Basic ideas of structural and functional system)	85

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.34(6)-1

УДК 141

МОДАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ Д.ЗІЛЬБЕРМАНА ТА ФЕНОМЕН ГРИ: ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

*D. ZILBERMAN'S MODAL METHODOLOGY AND THE PHENOMENON
OF THE PLAY: FEATURES OF CONCEPTUALIZATION*

Т. В. Лисоколенко

Актуальність теми дослідження. Актуальність запропонованої роботи обумовлена потребою у розширенні методологічного інструментарію з дослідження феномена гри в межах сучасного філософського дискурсу.

Постановка проблеми. Використання модальної методології Давида Зільбермана, дозволить з одного боку розширити межі дослідження гри, з іншого – обґрунтувати її статус як складного поліваріативного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальне дослідницьке ядро статті складається з двох напрямків, перший з яких – це дослідження з тематики модальної методології (О. Гурко, І. Anellis, Р. Blavatsky, D. Raina тощо), другий – це джерельна база статті, що представлена текстами Д. Зільбермана та представників філософської думки, які зверталися до дослідження феномену гри (К. Апел, М. Бахтін, Ж. Бодрійяр, Г. Гессе, Г. Дебор, Л. Вітгенштейн, Н. Луман, Х. Ортега-і-Гассет, Й. Гейзінга тощо).

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає в аналізі сутності феномена гри у світлі модальної методології Д. Зільбермана.

Виклад основного матеріалу. Обстоюється думка про перспективність дослідження гри в контексті мови, культури та медіа площини. Представлено феномен гри крізь призму деонтичного, аподиктичного та гіпотетичного рівнів модальної методології Д. Зільбермана. Розкрито, що на деонтичному рівні модалізації, гра, як частина означених площин, розкривається крізь концепцію мовних

Urgency of the research. The urgency of the proposed work is due to the need to expand the methodological tools for studying the phenomenon of the play within the modern philosophical discourse.

Target setting. The use of David Zilberman's modal methodology will, on the one hand, expand the boundaries of the study of the play, on the other - justify its status as a complex multivariate phenomenon.

Actual scientific researches and issues analysis. The conceptual research core of the article consists of two areas, the first of which is a study on modal methodology (O. Gurko, I. Anellis, P. Blavatsky, D. Raina etc.), the second is the source base of the article, presented by the texts of D. Zilberman and representatives of philosophical thought, who turned to the study of the phenomenon of the play (K. Apel, M. Bakhtin, J. Baudrillard, G. Hesse, G. Debor, L. Wittgenstein, N. Luhmann, H. Ortega y Gasset, J. Huizinga, etc.).

The research objective. The task of the research is to analyze the essence of the phenomenon of the play in a view of D. Zilberman's modal methodology.

The statement of basic materials. There is an opinion about the prospects of studying the play in the context of language, culture and media. The phenomenon of the play through the prism of deontic, apodictic and hypothetical levels of D. Zilberman's modal methodology is presented. It is revealed that at the deontic level of modalization, the play, as part of the indicated planes, is revealed through the

ігор Л. Вітгенштейна, розуміння сутності гри у культурі Й. Гейзінга, Ф. Шіллера, Г. Гессе та в контексті "реальності мас-медіа" Н. Лумана. Обґрунтовано, що саме динамізм розвитку мови, застосування ігрового підходу до характеристики культури та уявлення медіапростору, як тотальної гри (Ж. Бодрійяр), репрезентують сутність аподиктичного рівня модалізації феномена гри. Запропоновано осягнення гіпотетичного рівня модалізації гри, через демонстрацію процесу трансформації дослідницького феномена в контексті мови, культури та медіа, що проявляються за допомогою теорії перформативів, феномену карнавалу М. Бахтіна, маніпуляцій, інформаційних вкидань та фейків в медіа реальності.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу говорити про те, що застосування принципів модалної методології Д. Зільбермана до аналізу феномену гри в межах площин мови, культури та медіа в цілому уможливають концептуалізацію гри, як багаторівневого соціального утворення, з відмінними формами репрезентації на різних рівнях модалізації.

Ключові слова: гра, модална методологія Д. Зільбермана, мовна гра, гра у просторі культури, гра та медіа.

concept of language games by L. Wittgenstein, understanding the essence of the play in the culture of J. Huizinga, F. Schiller and G. Hesse and in the context of "mass media reality" by N. Luhmann. It is substantiated that the dynamism of language development, the application of the game approach to the characterization of culture and the representation of the media space as a total play (J. Baudrillard) represent the essence of the apodictic level of modalization of the phenomenon of the play. It is proposed to comprehend the hypothetical level of modalization of the play by demonstrating the process of transformation of the research phenomenon in the context of language, culture and media, manifested through the theory of performatives, the phenomenon of Bakhtin's carnival and manipulations, information throws and fakes in media reality.

Conclusions. The study allows us to say that the application of the principles of D. Zilberman's modal methodology to the analysis of the phenomenon of the play within the planes of language, culture and media in general allows conceptualization of the play as a multilevel social formation, with different forms of representation at different levels of modalization.

Keywords: play, D. Zilberman's modal methodology, language play, play in the space of culture, play and media.

Актуальність. Дослідження феномена гри в межах філософської рефлексії неодмінно наштовхується на безліч перепон саме в методологічному плані, що обумовлено багатозначністю та міждисциплінарністю дослідницького явища. Отже, поставити собі запитання про те, якою постає гра в межах філософського дискурсу, означає поринути вглиб нескінченного багатоманіття образів, значень та тлумачень. Адже, природно, що гра, як предмет дослідження буде поставати все в нових та нових образах, контекстах, видозмінюючись та трансформуючись під пов'язані контексти та площини аналізу. Те саме відбувається і в методологічному плані. Так, застосування історичного підходу призведе до реконструкції феномена гри у світлі різних історичних періодів, при тому, що вона, гра, ще й буде поставати в різних контекстах певних тем. Так, гра як феномен філософського осмислення перебувала в центрі дослідницької уваги, як безпосереднє явище аналізу (Й. Гейзінга, Р. Кайюа, Г. Гессе, Х. Ортега-і-Гассет, Ф. Шіллер, Е. Берн, Л. Вітгенштейн, М. Бахтін, О. Фінк,

Б. Ельконін тощо), або опосередковано (Платон, Арістотель, Секст Емпірик, Е. Роттердамський, Б. Спіноза, Б. Паскаль, Т. Мор, М. Кастельс, Ф. Ніцше, М. Гайдеггер тощо), виступаючи інструментом, за допомогою якого відбувалося розкриття інших дослідницьких ліній.

Екзистенційна методологія, з екстраполяцією та буттєвістю не лише продемонструє нам гру, як принцип сприйняття дійсності, але й розкриє контексти життя, пов'язані з грою. Застосування структурного підходу, своєю чергою, дозволить вести мову про структуру тієї чи іншої гри. Коли мова йде про намагання проаналізувати гру, у відриві від певної проблематики, треба говорити про перспективність застосування феноменальної методології [17]. У цілому, таке методологічне підґрунтя, як екзистенційна чи феноменальна методологія, сьогодні вже є такими, що репрезентують усталене ставлення до гри, як до утилітарного явища в сучасних швидкозмінних умовах буття, не дозволяють повною мірою розкрити глибину та сутність гри, а ніяк “чистої, абсолютної”, а ні розкрити процеси інтегрованості гри та ігрових елементів до інших соціальних явищ.

Це перерахування можна й продовжувати, однак, очевидним є те, що дослідження феномена гри має базуватися на принципі методологічного плюралізму та пошуки універсальної методології вбачаються безперспективними. Адже застосування одного чи кількох методологічних підходів призводить до постійного вислизання гри від означення, залишаючи певну дослідницьку недовомовленість. “Плюральний підхід до наукових систем руйнує перепону поміж специфічним раціональним та специфічним міфологічним мисленням” [9, с. 388]. Відповідно, актуальність дослідження обумовлена потребою у розширенні методологічного інструментарію з дослідження феномена гри в межах сучасного філософського дискурсу.

Постановка проблеми. Модальна методологія, запропонована Давидом Зільберманом, може принаймні поєднати в собі певну кількість методологічних підстав, які дозволять з одного боку розширити межі дослідження гри, з іншого – обґрунтувати статус гри як складного поліваріативного явища та феномена, що піддається трансгресії. Адже принцип, як його називав сам Д. Зільберман, “філософського ткацтва”, звернений не до початку будови концепцій, а до результатів та дозволяє виокремлювати потрібні елементи з вже готових концепцій, систем та підходів. Д. Зільберман вважав що основне завдання модальної методології полягає у допомозі виникненню професійної філософії крізь демонстрацію виходу за межі замкнених сфер філософування. Так, він пише: “Застосований метод визначається як різновид “генетичної епістемології”, як дослідження, що звернене до сконструйованих структур в конкретному змісті історичного процесу” [9, с. 93]. У переламі до дослідження феномена гри це означає, що потрібно виокремлювати гру з готових філософських концепцій, що треба відшукувати ігровий принцип в межах філософського дискурсу в цілому, так і розкривати окремі способи репрезентації гри, що дозволить вийти на новий пласт смислу гри та віднайти нові її значення в сучасному соціальному просторі. Так само, як Д. Зільберман вказував на потребу створення певної концептуальної конструкції, спроможної заповнити розриви поміж західними та індійськими світами філософування [9, с. 119-120], в межах цього дослідження буде здійснена спроба заповнити простір поміж вузько утилітарними розуміннями гри в межах певних тем та

контекстів та її всеосяжним розумінням. Запропонований Д. Зільберманом принцип модальності також дозволяє повною мірою розкрити сутність трансгресії гри (в аспекті інтерпретації Ж. Батая, М. Бланшо, М. Фуко) в сучасному світі, продемонструвавши, як гра, в контексті різних тем, “виходить за межі самої себе” та прослідкувати те, де гра існує у прихованих або видозмінених контекстах. Трансгресія дозволяє вести мову не про різні форми та види ігор, а відстежити межу переходу гри “від однієї форми життя до іншої” (за Л. Вітгенштейном).

Аналіз останніх досліджень. Концептуальне дослідницьке ядро статті складається з двох напрямків, перший з яких – це роботи з тематики модальної методології, другий – це джерельна база статті, що представлена дослідженнями Д. Зільбермана “Генеза значення у філософії індуїзму” [9], де представлена авторська концепція модальної методології на тлі аналізу проблеми культурної традиції та “До розуміння культурної традиції” [10], в межах якого важливим вбачаються підходи Д. Зільбермана до моделювання, де поряд з провідним дослідницьким методом відсутнє заперечення інших підходів та концептів. “Модель розкриває внутрішню динаміку теорії, як певного типового ставлення та процесуальної дійсності, дозволяючи використовувати цю теорію, поряд з іншими” [10, с. 71]. Також до джерельної основи роботи належать ґрунтовні роботи представників філософської думки, що зверталися до феномену гри: К. Апель [1], М. Бахтін [3], Ж. Бодрійяр [4], Вітгенштейн [5], Г. Гессе [6], Г. Дебор [8], Н. Луман [12], Х. Ортега-і-Гассет [13; 14], Й. Гейзінг [15]. Треба відзначити, що в межах українського філософського дискурсу проблематика застосування модальної методології залишається практично недослідженою. Розвідки, присвячені спадщині Д. Зільбермана не можуть обійтися без таких фундаментальних робіт як: “Модальная методология Давида Зильбермана” О.Гурко, в якій авторка деталізує та подає власну інтерпретацію запропонованого Зільберманом метода, вказуючи що: “Модальна філософія являє собою унікальний філософський підхід, в межах якого жодна філософія не розвінчується в аспекті її змісту та аж ніяк не відкидається з порогу за умови, що ця філософія відбулася як система” [7, с. 119]. Також, серед закордонних досліджень, присвячених аналізу філософського спадку Д. Зільбермана, треба виділити такі дослідження, як: “The Life and Thought of David B. Zilberman” I. Anellis [17], “Stochastic expected utility theory” P. Blavatsky [18], “Decolonisation and the Entangled Histories of Science and Philosophy in India” D. Raina. [20]. Також принципам модальності в соціогуманітарному знанні присвячені розвідки таких дослідників як: Г. Меліхов, О. Сафонов, С. Кушнаренко, Н. Трубіна, М. Немцев тощо.

Постановка завдань. Завдання дослідження полягає в аналізі сутності феномена гри у світлі модальної методології Д. Зільбермана.

Виклад основного матеріалу. Д. Зільберман, обґрунтовуючи використання власного методологічного принципу – модальності, вказує на наступне: “Все, що вбачається за потрібне зробити в моєму наступному аналізі – це розробити процедуру приведення будь-якої системи філософської думки до вихідної тернарної опозиції” [9, с. 125]. Власну тернарну опозицію Д. Зільберман розкриває через представлення деонтичного, аподиктичного та гіпотетичного рівнів модальності. “Деонтичність може бути визначена як метафізика того, що має бути зроблене, як повна впевненість в розумінні того, що знаходиться перед вами.

Аподиктичну модалізацію нескладно уявити інверсією модалізації деонтичної [9, с.125-126]. Рівень гіпотетичної модалізації передбачає аксіоматизацію, що належить до рівня абсолютної істини, “те, що потрібно перевірити, розташоване на аподиктичному рівні доказу” [9, с. 126-127]. Отже, представивши у загальній формі складові елементи модальної методології Д. Зільбермана, далі продемонструємо, як може бути реалізований принцип модальності у переломі до феномена гри, як до явища, що піддається трансгресії, як “подолання та доповнення” [2].

Почнемо з представлення деонтичної модалізації феномена гри. Що не потребує доведення – це те, що гра постає як дослідницький феномен в різних ракурсах, переломлюючись крізь призму або певних тем, або постаючи в якості самостійного дослідницького явища. З огляду на тенденції розвитку дослідження гри як невіддільної частини певних тем або явищ, не претендуючи на вичерпність, можна припустити, що гра в повною мірою реалізується крізь такі феномени як мова, культура та медіа площина. Візьмемо ці положення за основу. Автор вбачає, що вони не потребують зайвих доказів та обґрунтувань. Отже, надамо стисло характеристику гри на рівні деонтичної модалізації.

Л. Вітгенштейн поклав початок осмисленню мови як гри: “увесь процес вживання слів у мовленні можна уявити у якості однієї з тих ігор, за допомогою яких діти опановують рідну мову. Я буду називати ці ігри “мовними іграми” [5, с. 227]. Саме використання слів, на думку Л. Вітгенштейна, не можливо підвести під певну риску, стверджуючи, правильним воно є чи ні, через те, що ми живемо у світі, в якому одночасно функціонують багато мовних конструкцій, мовних ігор, межі яких не визначені. Отже, Л. Вітгенштейн окреслив межі деонтичного рівня модалізації мовної гри, які сьогодні не викликають сумнівів та існування чого не потребує доведення.

Очевидність гри у просторі культури розкриваються крізь призму багатьох концепцій. Так, Й. Гейзинга у своєму найвідомішому дослідженні “*Homo ludens*” зробив гру повноцінною категорією для аналізу, вважаючи що гра є основою людського існування у різні століття [15, с. 220]. Саме завдяки артикуляції уваги Й. Гейзинга утворилися повноцінні напрямки з дослідження ігрових концепцій культури. Найбільш очевидно такі концепції реалізувалися у наступних положеннях. Так, у Ф. Шиллера ігровий підхід є найважливішим елементом естетичного виховання людини, естетична гра постає як звільнення та можливість для інтелектуального зростання, гра як мистецтво, гра як спроба вийти за межі культурного декадансу [11]. Г. Гессе пропонує ігровий підхід для розв’язання глобальних проблем сучасної йому культури, ігровий підхід до проблеми збереження європейського спадку на основі яскравих традицій Сходу; ігровий підхід до педагогічних проблем виховання молодого покоління [6]. Відповідно, деонтичний рівень модалізації розкривається через презентацію багатьох ігрових концепцій культури.

Очевидність гри у просторі медіа розкривається крізь призму аналізу сучасного суспільства, запропонованого, зокрема Н. Луманом, в контексті обґрунтування реальності як “реальності мас-медіа”, у межах якої змінюється розуміння гри як комунікації [12, с. 8]. Звернення до розуміння ролі гри у сучасному медіапросторі дозволяє схарактеризувати процес збільшення впливу різноманітних медіаресурсів у нашому житті,

запропонувати підхід до інтерпретації медіа та гри як синкретичного явища. “Медіа впливають на процес конструювання соціальної реальності таким чином, що соціальний порядок стає комунікаційним порядком” [16, р. 466]. У медіапросторі ми граємо у безліч ігор, починаючи від звичних віртуальних ігор і завершуючи іграми так званих віртуальних товариств. Гра, таким чином виступає соціальним простором сучасників. Відповідно, на тлі тотальної віртуалізації, наявність феномена гри, є очевидною.

Аподиктичний рівень модалізації базується на інверсії деонтичного. У контексті нашого дослідження це означає, що саме на цьому рівні модалності має бути представлена “перевернута гра”, продемонстрована її бінарність. Інакше кажучи, на цьому рівні передбачається пошук відповідей на запитання: “Де закінчується межа того, що називають грою та починається прихована гра, що вже зветься інакше?”. Згідно з вченням Д. Зільбермана, положення, що розташовані на цьому рівні модалізації потребують доведення.

Так, аналіз мови, культури та медіа з позиції присутності у цих площинах латентних, неозначених ігрових елементів істотно змінює уявлення про те, чим є ці явища. Зупинимось на цьому рівні модалізації.

Саме поняття “мовна гра” забезпечує збереження смислового наповнення нашого мовлення, створюючи можливості для утворення нової суті, конструювання нових комунікативних смислів. Л. Вітгенштейн стояв на шляху створення своєрідної прагматичної онтології мови. У такій системі мова постає як своєрідне поле розгортання світу людини, де останній розкривається у формі різних смислів. Мовлення тут є залежним від контексту певної мовної гри. Інакше кажучи, саме динамізм мови дозволяє припускати наявність аподиктичного рівня мовних ігор.

Аподиктичний рівень гри в культурі розкривається через багато положень, однак ключовим, на думку автора, є позиції Й. Гейзинги про те, що ігровий фактор є значущим у житті різних епох, що гра – це самостійний феномен, константа нашого буття [15]. У багатьох дослідників цього напрямку прихована гра в культурі розкривається через використання або ігрового підходу до культури, або через демонстрацію ігрової сутності тогочасної культури. Так, іспанський філософ Хосе Ортега - і - Гассет акцентує на тому, що у будь-який історичний період існують правила ігор без яких неможливо досягнути істини: “хто жадає ідей, має перш за все домагатися істини та приймати усі ті правила гри, яких вона потребує..., ці правила основа культури” [14, с. 69]. Також варто відзначити, що у роботі “Повстання мас” Ортега апелює до таких зворотів, як “гра у життя”, “гра як риса суспільного життя”, “гра – основа культури”, ніби намагаючись таким чином передати характер усього ХХ ст. Розмірковуючи про місце мистецтва у житті людини, творчості Шопенгауера та Вагнера, Ортега, не без прикрасі говорить про те, що сучасне мистецтво насичене комізмом, воно висміює саме себе. Мова не йде про істотний вплив мистецтва на долі людини, оскільки “саме мистецтво стає грою” [13, с. 260]. Отже, ідея перевернутої гри в творчості іспанського філософа стає вихідною позицією, відштовхуючись від якої можливо краще зрозуміти особливості та тенденції розвитку масової культури.

Гра у медіапросторі, окрім самого різновиду віртуальних ігор, дозволяє розглядати медіапростір як тотальну гру (Ж. Бодрійяр, Н. Луман), наділяючи новими смислами як гру, так і формуючи певне ставлення до

самого медіапростору. У межах філософської рефлексії можливо зупинитися на аналізі медіа простору як “іншої реальності”, наділеної вже іншим смислом.

Медіа ХХІ ст. можна розглядати як сеанс одночасної гри, що відбувається у формі різноманітних театральних вистав, невід’ємною рисою яких є видовищність, розіграна для телеглядачів, користувачів та слухачів. У багатьох випадках результатом такої медійної вистави є формування уявлень, стереотипів сприйняття та ставлення. “Глядацька свідомість – в’язень всесвіту, обмеженого екраном спектаклю, за який винесене його власне життя” [8, с. 113]. Артикулюючи та, можливо, доводячи до межі, роль медійної сцени, французький філософ Ж. Бодрійяр, доволі точно визначив місце та роль сучасної дійсності. Її сутність полягає у наступному: для того, щоб щось відбулося насправді – вона має відбутися у віртуальній реальності, “для того, щоб стати глобальною, подія має стати віртуальною” [4, с. 138].

Гіпотетичний рівень модалізації гри дозволяє стверджувати, що гра постає як поліваріативне явище, в межах певних соціальних конструктів. Останнє, напевно, вже слід сприймати як аксіому. Гіпотетичний рівень модалізації, втім дозволяє окреслити ігри, що перебувають у стадії змін, трансформацій. “Вхопити” перехідні ігри достатньо складно у чистому вигляді. Це можна зробити лише в межах певної соціальної площини.

Так, у мовній концепції ігор, цей елемент слід пов’язати з теорією перформативів, з поняттям однакової інтерпретації процесу комунікації учасниками, адже мовні ігри у кожному суспільстві свої. Якісь з них є сталими, якісь відходять на задній план, стаючи маргінальними. Правила мовних ігор – це умовна територія, в межах якої може відбуватися відторгнення старого та легітимація нового. Так К. Апель, наголошував на тому, що хоча людині й доводиться грати за правилами наявної, панівної у конкретному суспільстві мовної гри, однак ці ж правила і змінює сама людина. Так К. Апель констатує: “Для окремої людини можливо вводити нові правила, які не підлягають перевірці в межах наявної комунікативної спільноти, на основі “парадигми” чинної мовної гри” [1, с. 253]. Л. Вітгенштейн, своєю чергою розгортає цю проблему дещо в іншому ракурсі. Так, згідно з австрійським філософом, правила та техніка гри має змінюватися тоді, коли учасники комунікації припиняють розуміти один одного, або тоді, коли комунікативна ситуація розгортається не так, як замислив ініціатор певної мовної гри. Для прикладу, у Л. Вітгенштейна це знайшло вираження в ситуації зміни бачення проблеми (заєць-качка) [5, с. 495].

Яскравим прикладом “перехідних” ігор в межах культури є карнавал М. Бахтіна, де створювався особливий світ, особливий простір буття, що принципово відрізнявся від звичного буденного буття. “У карнавалі саме життя грає, а гра на певний час стає самим життям” [3, с. 13]. М. Бахтін, по суті, проводить деконструкцію поняття гри в межах ігрового простору карнавалу, простору свободи та вільності. Карнавал у певному сенсі протистояв офіційному святу, виступаючи іншим буттям, що ближче до природи людини. Тут, за для характеристики свята та відповідно гри, що розгорталася в його межах, слід використовувати принцип амбівалентності, як подвійності свята, офіційного та неофіційного. З одного боку, гра поставала як простір для розваг, з іншого – простором, в межах якого висміювалися вади, усілякі догми того суспільства.

У межах гіпотетичного рівня модалізації гри у площині медіареальності, можна припустити, що перехідні ігри пов'язані з процесами маніпуляції, інформаційними вкиданнями, фейками тощо. У межах цих явищ реалізується “тотальна гра” впливу на формування позицій, думок, ставлень до певних явищ та суспільних подій. В залежності від успіхів того чи іншого виду медіальної гри відбувається або легітимізація, або відторгнення цих ігор. Зокрема, реалізацію цих ідей зустрічаємо у роботах Г. Дебора, Р. Дебре, В. Савчука, Е. Ноель-Нойман.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу говорити про те, що застосування принципів модальної методології Д. Зільбермана до аналізу феномена гри в межах площин мови, культури та медіа в цілому уможливорюють концептуалізацію гри як багаторівневого соціального утворення, з відмінними формами репрезентації на різних рівнях модалізації. Також, проведена спроба дослідження феномена гри у світлі модальної методології призводить до оформлення концепту трансгресії гри. Адже, трансгресія – це те явище, що найточніше, на думку автора, спроможне продемонструвати гнучкість існування гри в межах дослідницьких схем та репрезентацій прояву гри в межах соціального простору.

Список використаних джерел:

1. Апель, К-О 2001. ‘Трансцендентально-герменевтическое понятие языка’, в *Трансформация философии*, Москва: Логос, с. 237-262.
2. Батай, Ж 2006. ‘Эротика’, в *Проклятая часть: Сакральная социология*, Москва: Ладомир, с. 491-705.
3. Бахтин, ММ 1990. *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*, Москва: Художественная литература.
4. Бодрийяр, Ж 2016. ‘Дух терроризма’, в *Дух терроризма. Войны в заливе не было*, Москва: РИПОЛ классик, с. 95-188.
5. Витгенштейн, Л 2003. ‘Философские исследования’, в *Языки как образ мира*, Москва: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, с. 220-546.
6. Гессе, Г 1969. *Игра в бисер*, Москва: Художественная литература.
7. Гурко, Е 2007. *Модальная методология Давида Зильбермана*, Минск: Экономпресс.
8. Дебор, Г 2000. *Общество спектакля*, Москва: Логос.
9. Зильберман, ДБ 2010. *Генезис значения в философии индуизма*, Москва: Едиториал УРСС.
10. Зильберман, ДБ 2015. *К пониманию культурной традиции.*, Москва: ННФ Институт развития им.Г.П. Щедровицкого”; *Политическая энциклопедия*.
11. Лисоколенко, ТВ 2016. ‘Игра как феномен культуры в описаниях Ф. Шиллера, Г. Гессе, Э. Финка’, *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*, Одеса: Гельветика, Вип. 9, с. 60-63.
12. Луман, Н 2005. *Реальность массмедиа*, Москва: Практис.
13. Ортега-и-Гассет, Х 2003. ‘Дегуманизация искусства’, в *Восстание масс: сб.трудов*, Москва: ООО АСТ, с. 213-268.
14. Ортега-и-Гассет, Х 2003. ‘Восстание масс’, в *Восстание масс: сб.трудов*, Москва: ООО АСТ, с. 15-181.
15. Хейзинга, Й 1992. *Homo ludens. В тени завтрашнего дня*, Москва: Прогресс; Прогресс-Академия.
16. Altheide, D & Snow, P 1992. ‘Media Logic and Culture: Replay to Oakes’, *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 5 (3), p. 466.

17. Anellis, I 1979. 'The Life and Thought of David B. Zilberman', *Studies in Soviet Thought*, № 20 (2), p. 165-175. Available from: <<http://www.jstor.org/stable/20098875>> [23 May 2021].
18. Blavatsky, P 2007. 'Stochastic expected utility theory', *Journal of Risk and Uncertainty*, № 34 (3), p. 259-286. Available from: <<http://www.jstor.org/stable/41761265>> [23 May 2021].
19. Lysokolenko, T 2019. 'Philosophy of game: conceptual limits and perspectives of the study', *Norwegian journal of development of the international science*, № 29 (3), p. 50-54.
20. Raina, D 2012. 'Decolonisation and the Entangled Histories of Science and Philosophy in India', *Polish Sociological Review*, (178), p. 187-201. Available from: <<http://www.jstor.org/stable/41969440>> [23 May 2021].

References

1. Apel, K-O 2001. 'Transcendentalno-germenevticheskoe ponyatie yazyka (Transcendental-hermeneutic concept of language)', v *Transformaciya filosofii*, Moskva: Logos, s. 237-262.
2. Bataille, J 2006. 'Erotika (Erotica)', v *Proklyataya chast: Sakral'naya sotsiologiya*, Moskva: Lodomir, s. 491-705.
3. Bahtin, MM 1990. *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kultura srednevekovya i Renessansa (Creativity of Francois Rabelais and folk culture of the Middle Ages and Renaissance)*, Moskva: Hudozhestvennaya literatura.
4. Bodriyyar, Zh 2016. 'Duh terrorizma (Spirit of Terrorism)', v *Duh terrorizma. Vojny v zalive ne bylo*, Moskva: RIPOL klassik, s. 95-188.
5. Vitgenshtejn, L 2003. 'Filosofskie issledovaniya (Philosophical Studies)', v *Yazyki kak obraz mira*, Moskva: AST; SPb.: Terra Fantastica, s. 220-546.
6. Gesse, G 1969. *Igra v biser (Glass bead game)*, Moskva: Hudozhestvennaya literatura.
7. Gurko, E 2007. *Modalnaya metodologiya Davida Zilbermana (Modal methodology of David Zilberman)*, Minsk: Ekonomompress.
8. Debor, G 2000. *Obshestvo spektaklya (Society of the spectacle)*, Moskva: Logos.
9. Zilberman, DB 2010. *Genezis znacheniya v filosofii induizma (The genesis of meaning in the philosophy of Hinduism)*, Moskva: Editorial URSS.
10. Zilberman, DB 2015. *K ponimaniyu kul'turnoy traditsii (Understanding cultural tradition)*, Moskva: NNF Institut razvitiya im.G.P. Shchedrovitskogo; Politicheskaya entsiklopediya.
11. Lisokolenko, TV 2016. 'Igra kak fenomen kultury v opisaniyah F. Shillera, G. Gesse, E. Finka (Play as a cultural phenomenon in the descriptions of F. Schiller, G. Hesse, E. Fink)', *Aktualni problemi filosofiyi ta sociologiyi: naukovopraktichnij zhurnal*, Odesa: Gelvetika, Vip. 9, s. 60-63.
12. Luman, N 2005. *Realnost massmedia (The reality of the media)*, Moskva: Praxis.
13. Ortega-i-Gasset, H 2003. 'Degumanizaciya iskusstva (Dehumanization of Art)', v *Vosstanie mass: sb.trudov*, Moskva: OOO AST, s. 213-268.
14. Ortega-i-Gasset, H 2003. 'Vosstanie mass (Rise of the masses)', v *Vosstanie mass: sb.trudov*, Moskva: OOO AST, s. 15-181.
15. Hejzinga, J 1992. *Homo ludens. V teni zavtrashnego dnya (Homo ludens. In the shadow of tomorrow)*, Moskva: Progress; Progress-Akademiya.
16. Altheide, D & Snow, P 1992. 'Media Logic and Culture: Replay to Oakes', *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 5 (3), p. 466.
17. Anellis, I 1979. 'The Life and Thought of David B. Zilberman', *Studies in Soviet Thought*, № 20 (2), p. 165-175. Available from: <<http://www.jstor.org/stable/20098875>> [23 May 2021].
18. Blavatsky, P 2007. 'Stochastic expected utility theory', *Journal of Risk and Uncertainty*, № 34 (3), p. 259-286. Available from: <<http://www.jstor.org/stable/41761265>> [23 May 2021].

19. Lysokolenko, T 2019. 'Philosophy of game: conceptual limits and perspectives of the study', *Norwegian journal of development of the international science*, № 29 (3), p. 50-54.
20. Raina, D 2012. 'Decolonisation and the Entangled Histories of Science and Philosophy in India', *Polish Sociological Review*, (178), p. 187-201. Available from: <<http://www.jstor.org/stable/41969440>> [23 May 2021].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.34(6)-2

УДК 378.015.31:172.15

**ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО СТАНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ
“КУЛЬТУРА” В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ І. Г. ГЕРДЕРА ТА ЇЇ
ОСМИСЛЕННЯ ЯК ПІДСТАВА НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИФІКАЦІЇ**

*THE SCIENTIFIC FORMATION PECULIARITIES OF THE "CULTURE"
CATEGORY IN I.G. HERDER'S CREATIVE HERITAGE AND ITS
INTERPRETATION AS THE BASIS OF NATIONAL IDENTITY*

О. В. Юрченко

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку України особливу актуальність мають питання збереження власної духовної культури та національної ідентичності. Тому актуальним є здійснення рефлексії становлення понять “культура” та “народна культура” в творчій спадщині учених і педагогів, які стояли у витоків теоретичного усвідомлення цих понять.

Постановка проблеми. Прагнучи здійснити осмислення процесу становлення поняття “культура”, ми концентруємо увагу на аналізі творчого доробку І. Г. Гердера - мислителя, що ввів в науковий обіг термін “народна культура”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий пошук сучасних дослідників вітчизняного культурного процесу Ю. Руденко, О. Сухомлинської, М. Євтуха, Е. Сявавко, та інших спрямований на його відображення в народознавчій роботі в освітньому просторі.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у аналізі авторської концепції І. Г. Гердера як одного з основоположників теорії культури і культурного націоналізму. Це дозво-

Urgency of the research. At the present stage of Ukraine's development, the issues of preserving one's own spiritual culture and national identity are especially relevant. Therefore, it is important to reflect on the formation of the "culture" and "folk culture" concepts in the creative scientists and educators heritage, who were at the origins of theoretical awareness of these concepts.

Target setting. Seeking to comprehend the formation process of the concept of "culture", we focus on the analysis of the creative Herder's work - the thinker who introduced into scientific circulation the term "folk culture".

Actual scientific analyses and issues analysis. The creative search of modern researchers of the national cultural process Yu. Rudenko, O Sukhomlynska, M. Yevtukha, E. Syavavko, and others is aimed at its reflection in ethnographic work in the educational space.

The research objectives. The purpose of the study is to analyze the Herder's concept as one of the founders of the culture and cultural nationalism theory. This will allow us to consider the

лить розглянути поняття “народна культура” в змістовному плані під особливим кутком зору – як підставу національної ідентифікації і виховання національної свідомості молоді.

Виклад основного матеріалу.

І. Г. Гердер здійснив дослідження культури як складної системи, розглянувши матеріальну і духовну культуру, показавши обумовленість її розвитку внутрішніми і зовнішніми умовами, довів історичність культури. Кожна з культур розкриває спосіб визначення місця людини в світі, певний тип самоідентифікації, що пов'язано з національною свідомістю. І. Г. Гердер проголошував, що освоєння соціо-культурного досвіду і формування національної свідомості відбувається в процесі виховання. Філософ визначив культуровідповідність як один з вихідних принципів організації освіти і народного життя в державі

Висновки. Проведений аналіз доробку І. Г. Гердера дозволив виявити понятійно-категоріальні основи концепції “культурного націоналізму”. Доведено, що мислитель вважав культуру засобом формування етнічної спільності. Виявлено, що І. Г. Гердер стояв у витоків утвердження принципу культуровідповідності у навчально-виховному процесі. Таким чином, аналіз становлення в творчості ученого поняття “народна культура” дозволив в змістовному плані розглянути її як підставу національної ідентифікації і виховання національної свідомості молоді.

Ключові слова: народна культура, І. Г. Гердер, національна свідомість.

concept of "folk culture" substantively - as a basis for national identification and education of youth's national consciousness.

The statement of basic materials. Herder carried out the study of culture as a complex system, considering the material and spiritual culture, showing the conditionality of its development by internal and external conditions, proved the historicity of culture. Each of the cultures reveals a way of determining a person's place in the world, a certain type of self-identification that is connected with the national consciousness. Herder proclaimed that the development of socio-cultural experience and the formation of national consciousness occurs in the education process. The philosopher defined cultural conformity as one of the basic principles of the organization of education and people's life in the state.

Conclusions. The analysis of Herder's work revealed the conceptual and categorical foundations of the "cultural nationalism" concept. It is proved that the thinker considered culture as a means of forming an ethnic community. It was found that Herder was at the origins of the assertion of the cultural conformity principle in the educational process. Thus, the analysis of the "folk culture" concept formation in the scientist's work allowed in terms of content to consider it as a basis for national identification and education of national consciousness of youth.

Keywords: folk culture, Herder, national consciousness.

Актуальність теми. Особистісним аспектом людської історії виступає культура. Для нашого народу рух за національне відродження починався з культурницької фази, що відбиває загальні закономірності розвитку національної свідомості. На сучасному етапі розвитку України особливу актуальність мають питання збереження власної духовної культури та національної ідентичності. Тому актуальним є здійснення рефлексії становлення понять “культура” та “народна культура” в творчій спадщині учених і педагогів, які стояли у витоків теоретичного усвідомлення цих понять.

Постановка проблеми. Питання теоретичного осмислення феномену культури мають надзвичайно важливе практичне значення в контексті розбудови національної держави. Одним з найважливіших визначальних складових національного відродження є культурне самопізнання народу. Тому перед вітчизняною педагогічною наукою і практикою постає завдання виховання національно свідомої молоді, носіїв і продовжувачів культурних традицій рідного народу. Осмислення національної культури неможливо без співвіднесення її з уявленнями про культуру взагалі і з'ясування на цій основі загального і специфічного в ній. Це складне завдання зумовлює необхідність теоретичного вивчення становлення поняття “культура”.

Відмітимо, що в сучасній педагогічній літературі переважає аналіз творчості вітчизняних науковців, що досліджували проблему введення народної культури в навчально-виховний процес. Разом з цим, недостатня увага приділена аналізу теоретичного доробку європейських учених і педагогів, в трудах яких було закладено основи розуміння понять “культура” і “національна культура”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основоположними працями для дослідження феномену культури є культурфілософські роботи І. Канта, І. Гегеля, Ф. Шелінга, І. Аделунга, А. Тойнбі, О. Шпенглера, Т. Адорно, В. Біблера та інші. Інтелектуальними джерелами осмислення внеску українських науковців у вивчення вітчизняної культури і впровадження результатів їх досліджень в навчально-виховний процес є твори О. Потебні, М. Костомарова, М. Максимовича, П. Чубинського, В. Антоновича, С. Рудницького, Ф. Вовка, М. Грушевського, І. Франка, Г. Ващенко, С. Русової, та інших. Творчий пошук сучасних дослідників вітчизняного культурного процесу Ю. Руденко, О. Сухомлинської, М. Євтуха, Е. Сявакко, О. Вишневського та інших спрямований на його відображення в народознавчій роботі в освітньому просторі.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у аналізі авторської концепції І. Г. Гердера як одного з основоположників теорії культури і культурного націоналізму. Це дозволить розглянути поняття “народна культура” в змістовному плані під особливим кутом зору – як підставу національної ідентифікації і виховання національної свідомості молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прагнучі здійснити методологічну рефлексію з приводу процесу розробки поняття “культура”, ми концентруємо увагу на аналізі творчого доробку І. Г. Гердера - мислителя, що ввів в науковий обіг термін “народна культура” та став автором концепції “культурного націоналізму” [1]. Аналіз авторської концепції ученого як одного з основоположників теорії культури і культурного націоналізму дозволяє розглянути поняття “народна культура” в змістовному плані під особливим кутом зору – як підставу національної ідентифікації і виховання національної свідомості молоді.

Учений справедливо вважав, що розвиток культури залежить від розвитку суспільства, тому спочатку розглянемо загальні погляди науковця на останнє. Засадничою нормою аналізу суспільного розвитку, за Гердером, є принцип об'єктивності. На відміну від просвітительського трактування суспільства як результату договору, учений вважав його результатом традиції і стверджував об'єктивний, природний характер суспільних законів.

Причини суспільного розвитку учений поділяв на внутрішні і зовнішні. До перших науковець відніс сукупність усіх умов життя людей, відмітив, що сприятливі природні фактори були причиною бурхливого розвитку європейських народів. Проте, головним стимулом розвитку суспільства він визнав внутрішні, органічні сили. На думку дослідника психології народів В. Вунда, І. Г. Гердер “намагався встановити певні закони розвитку у загальному ході історії” з позицій філософії історії [2, с. 18]. В. Вунд підкреслив заслугу ученого у встановленні дії на хід історії “природи і багаточисельних зовнішніх впливів, які виникають разом із культурою” [2, с. 18]. В основних напрямках розуміння людської природи та історії людства І. Г. Гердер керувався тим, що “людина народжена для суспільства”.

Значущими для становлення ідеї народності і створення відповідних умов для заглиблення в сутність осмислення національної ідентифікації були погляди гуманітаріїв на народні маси як на таке соціальне утворення, що має величезну енергію в історичних перетвореннях. Зокрема, І. Г. Гердер поділяв думки історика та публіциста Ю. Мезера, висловлені ним у роботі “Історії Оснабрюка”, присвяченій зображенню народного життя, про те, що простий народ виступає вирішальною силою історії. Ці соціальні переконання “сприяли пробудженню національної самосвідомості” в країні [7, с. 56]. Про ставлення ученого до ідеї, що соціальна активність народних мас є необхідним фактором прогресивного руху суспільства свідчить те, що І. Г. Гердер включив роботу публіциста в збірник, присвячений особливостям національного характеру і мистецтва німецького народу, в якому були викладені принципи літературно-суспільного руху другої половини XVIII ст. “Буря і натиск” (Sturm und Drang).

Слід зазначити, що цей рух мав антифеодальні настрої, був проникнутий духом бунтарства проти аристократичної культури. Його представники прагнули активно впливати на суспільне життя, наголошували на національній своєрідності мистецтва і його народних основах. І. Г. Гердер теоретично обґрунтував програму цього руху, основними положеннями якого були “історизм мислення, самотутність кожного народу, народність мистецтва, увага до фольклору” [6, с. 100].

На думку ученого, на вивчення народу повинний бути спрямований комплекс соціальних наук. Так, стосовно філософії він зазначав: “філософія, яка має намір служити народу, повинна поставити народ в центрі своїх проблем” [7, с. 84]. Педагог чекав від цього реалізації плідних можливостей. Отже, мислитель справедливо вважав, що потрібно спрямувати складний процес наукового пізнання, відобразити в наукових поняттях і теоріях результати дослідження народів як складових культурного розмаїття людства.

Відмітимо, що знадобилося чимало часу, щоб в колах педагогічної громадськості поступово почала обговорюватися ідея народності, в основу якої входило, як зазначав І. Г. Гердер, визнання творчої діяльності народу в історичному процесі, відображення в літературі і мистецтві в цілому національного характеру, світогляду народу, його психології.

Методологічно плідним виявилось дослідження культури як складної системи. Під культурою І. Г. Гердер розумів усе, створене людиною, та сукупність різних видів її діяльності, звичаї, вірування, різноманітні цінності, і образ життя людей. В національну культуру, на думку ученого, входять духовні і матеріальні цінності різних шарів і груп суспільства, які належать

до одного народу. Учений наполягав на тому, що для повного пізнання культури народу недостатньо вивчити її матеріальну частину та зовнішні ознаки, проте, обов'язково потрібно "дізнатися зсередини, через власну душу, через почуття, мову і справи" [12, с. 648] духовні надбання спільноти. До духовної культури І. Г. Гердер справедливо відніс мову, релігію, фольклор, мораль, літературу, мистецтво в усіх його видах, правову систему суспільства. Культуру народу педагог називав "цвітінням його буття, прекрасним, проте тлінним і тендітним одкровенням його сутності" [4, с. 388]. Важливо, що мистецтво, духовну культуру народу він, за сучасним визначенням, вважав специфічною формою суспільної свідомості [8, с. 634].

Визначальною рисою його методологічного підходу при дослідженні соціальних і культурних явищ стало співставлення культур різних народів. В творі "Ідеї до філософії історії людства" учений зібрав і узагальнив різноманітні відомості як природничонаукового, так і історичного характеру про більшість народів світу. Педагог писав про причини відмінностей народів і серед них визначав наступні: "народи видозмінюються в залежності від міста, часу і внутрішнього характеру; усякий народ несе на собі печатку своєї гармонійності, властивої тільки йому і відмінної від інших досконалості" [4, с. 441]. В цьому головному гердерівському творі майстерно втілені принципи порівняльної анатомії, етнографії, мовознавства, які стали методологічною основою для об'єднання народів у певні культурно-історичні типи, розкриття їх своєрідності. На багатому фактологічному матеріалі педагог дослідив обумовленість і закономірності явищ матеріального і духовного світу: "і різниця між людьми, і відмінності між усіма витворами земної кулі пояснюються, отже, специфічними властивостями того середовища, в якому ми живемо" [4, с. 25]. Також учений розглянув культури минулого і їх сучасну проекцію як цілісне явище, що має власну значимість.

Отже, І. Г. Гердер проголошував різноманіття існуючих культур і їх типологічні відмінності. Учений відкрив фундаментальну множинність культур, наголосив на безсумнівній цінності існування широкої культурної палітри людства і довів те, що кожний народ має право на культурну самобутність. Відмітимо, що кожна з культур розкриває спосіб визначення місця людини в світі, певний тип самоідентифікації, що, безумовно, пов'язано з національною свідомістю. Разом з цим, порівнюючи зовнішній вигляд, традиції мешканців різних країн, І. Г. Гердер зробив висновок про єдність людського роду в його різноманітності. Можна зробити висновок, що гердерівська ідея культури дозволила представити загальнолюдську культуру як внутрішньо зв'язане ціле.

Прагнучі осмислити основу людського буття, учений використав метод наукового дослідження явищ дійсності, в якому існує універсальне поєднання природничонаукових і гуманітарних підходів. Дослідник його творчості Р. Гайм у роботі "Гердер, його життя і твори" відмітив, що "важливим досягненням Гердера можна вважати синтез природничих та історичних наук. Його теза полягає в тому, що поширення людей по поверхні суходолу, утворення крупних поселень, розширення комунікацій одночасно належать і до історії людства, і до природної історії Землі" [3, с. 29].

Про наукову життєздатність такого підходу свідчить те, що видатний німецький філософ ХХ ст. Г. Ріккерт для аналізу соціальних явищ і процесів, зокрема, культури також застосовував поєднання історичного і природничонаукового методу. Так, він писав, що для усіх об'єктів культури потрібно

“зображення їх згідно історичного методу, так що поняття цього методу можна зрозуміти лише в зв’язку з поняттям культури” [13, с. 53]. Разом з цим, і “природничо-науковий метод також застосовний в області культури” [13, с. 53]. Щодо людського життя і його взаємозв’язку з історичним процесом та культурою Г. Ріккерт писав, що воно “є історичним буттям, історичною дійсністю тільки тоді, коли людина залучена до цілісності культури” [13, с. 10].

І. Г. Гердер розвинув історичність як принцип вивчення дійсності, подій минулого в їх становленні і розвитку, в органічному зв’язку з умовами, що їх породжують. На думку сучасних дослідників становлення цього принципу, І. Г. Гердер стояв у витоків романтичного переосмислення просвітницьких світоглядних підходів, став попередником класичної форми історизму, як в філософії, так і у науці в цілому [14, с. 366]. Відмітимо, що саме вивчення народної культури сприяло становленню в його творчості історизму. Застосування цього принципу до історико-культурної спадщини людства означало формування нового цілісного погляду на єдину всесвітню історію, де кожний народ робить свій внесок в становлення загальнолюдської культури [14, с. 368].

Прагнучи до об’єктивного пояснення особливостей культури кожного народу, педагог довів, що культура, як явище, залежить як від історичної епохи, так і від властивостей народу, і при її вивченні це обов’язково потрібно враховувати. Таким чином, історичні дані і відомості про соціально – практичну і духовну діяльність дозволяють пояснити конкретно – історичні особливості розвитку культури.

Визнаючи нерівномірний розвиток культури у різних народів, учений виступав проти примусового її поширення, яке відбувалося шляхом експлуатації, під прикриттям передачі більш розвиненої культури одного народу іншим, які досягли меншого ступеню її розвитку. Філософ був в числі непримиренних противників соціальних, економічних і національних утисків, які чинили “розвинені” народи проти “диких” народів. Так, педагог висловлював чуйне ставлення до уярмлених у рабство: “усі люди, хто здатний по-людськи відчувати, не можуть висловити того відчаю і скорботи, з якими залишає викрадений або проданий у рабство негр береги своєї вітчизни, — їх ніколи вже не побачити йому” [4, с. 175]. Свої співчуття до пригноблених народів він відкрито висловлював протягом усього життя на широкий загал. Як показали події світової історії, війни за незалежність в історії людства “сприяли розвитку національної самосвідомості інших народів” [11, с. 371]. Звернення уваги науковця на ці проблеми сприяло усвідомленню його читачами і вихованцями справедливого характеру національно-визвольних прагнень пригноблених народів. Переконання про неприпустимість колоніальних утисків, про рівноцінність людських рас визначалися загальними гуманістичними поглядами філософа.

І. Г. Гердер прагнув до того, щоб замість низки війн настав час гуманної історії людства. Аналізуючи колоніальні процеси, учений слушно указав на їх руйнівні наслідки, які полягали в винищенні як людського потенціалу, так і своєрідних культур народів, на які було спрямовано насильницьке перетворення. Філософ був переконаний в життєдайності принципу рівності людських рас, народів, він твердив, що ні один народ на землі не є обраним, бажав, щоб залежні народи вибороли свій суверенітет. Результатом цього повинно стати те, що міжнародне товариство буде єдиним

цілим, універсальним у своїй різноманітності.

Центральною проблемою гуманізму, як відомо, є визнання цінності людини як особистості. Педагог справедливо стверджував, що формування людини, її доля залежить від того суспільства, в якому вона живе. Тому для гармонійного розвитку особистості необхідно змінити суспільні відношення між соціальними суб'єктами з метою встановлення справедливості в розподілі життєвих благ, задоволення матеріальних і духовних потреб. Цього можна досягти, на думку І. Г. Гердера, шляхом повсюдного поширення ідей гуманізму як загальної справедливості і людяності. Велике значення гуманізму як основи розвитку людських здібностей з метою самореалізації особистості надавав і співвітчизник І. Г. Гердера, поціновувач його внеску в гуманітарну спадщину людства, видатний педагог Ф. А. В. Дістервег. Він писав про те, що вищим результатом розвитку того, що закладено в людині, і може бути розвинене за сприятливих умов, його “вінцем” є гуманність [9, с. 309].

Виховання, за Гердером, для зрощення гуманності у відношенні до інших народів, для уможливлення діалогу культур, формування взаєморозуміння повинно базуватися на певних мирних принципах. Один з головних серед них — відраза до війни. Проте, це стосується тільки війни, яка “являється не вимушеною самообороною, а божевільним нападом на мирний сусідній народ” [8, с. 644]. Народ, який не здатний до самооборони, зазначав І. Г. Гердер, стає іграшкою в руках інших народів. Потрібно вшановувати тільки тих воїнів, які проявляли військову звитягу в справедливих війнах, спрямованих проти іноземного вторгнення.

Наступний принцип — засуджувати дії держави, яка насиллям домагаються розширення своїх кордонів і збільшення доходів. Важливо, що педагог надавав вирішального значення в реалізації цієї пропозиції формуванню громадської думки. Один з головних гердерівських принципів виховання гуманності — дотримання просвіченого патріотизму. Патріотизм, на думку ученого, необхідно очистити від ідеології національної виключності будь — якої нації. Кожна нація має власну гідність, свої особливі риси. Розуміння цього повинно виховати повагу до інших націй і відразу до втручання в іноземні справи, при чому неминує “виникне союз усіх просвічених народів проти усякої агресивної сили” [8, с. 645]. Дійсно, як передрікав І. Г. Гердер, така структура виникла під назвою “Організація Об'єднаних Націй”. У Декларації ООН про принципи міжнародного права в якості головної мети проголошується підтримання міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх відносин і співробітництва між державами.

Таким чином, мирна програма І. Г. Гердера яскраво свідчила про гуманістичну функцію феномену культури, для своєї реалізації потребувала виховання у дусі міжнародної толерантності і включала в себе поряд із гуманізмом, народністю, демократизмом формування національної свідомості, здійснення принципу національного самовизначення. Отже, естетичні погляди педагога повністю узгоджувалися з його роздумами про національне життя.

Учений вважав, що історія рухається, хай не прямолінійно, проте зберігаючи спрямованість, до поширення гуманності. Зокрема, він писав: “Ось це основний стан людської історії — гуманний дух, тобто розум і справедливість в усіх класах, в усіх заняттях людей, і ніщо інше. І притому стан цей — основний не тому, що так забажалося якому-небудь тирану, і не

тому, що сила традиції переконала усіх людей, а такими є закони природи, і на них будується сутність людського роду” [4, с. 442]. Отже, прямування суспільства до стану соціальної справедливості закладено, на думку ученого, в об’єктивних законах його розвитку.

Педагог підкреслював значення виховання для розвитку людства, з надією на його майбутній розквіт: “потрібно виховувати Європу ... заради гуманності і розуму, які охоплять в свій час усю земну кулю” [4, с. 603]. Акцентуємо увагу на тому, що педагог тісно пов’язував гуманність і розвиток свідомості, зазначаючи, що “саме завдяки духу гуманності” формується “більш світла свідомість” [4, с. 128]. Таким чином, І. Г. Гердер був впевнений в об’єктивності законів людської історії, становлення і розвитку суспільства і наголошував на необхідності виховання як процесу, що цілеспрямовано сприятиме руху суспільства до стану гуманності.

В аспекті нашого дослідження підкреслимо, що в процесах соціальної взаємодії І. Г. Гердер “відводить велику роль формуванню силі спільності”, тому він зосереджувався на тих засобах, що “згуртовують людей воєдино. Такі засоби І. Г. Гердер бачив в культурі” [8, с. 631]. Розглядаючи культуру в сенсі формування етнічної спільноти, учений розумів її як специфічний спосіб творчої людської діяльності, що реалізується як в створенні різноманітних предметів культури, так і в розвитку самої людини, сприйняття традиції та спосіб входження в неї. Разом з цим, становлення і розвиток свідомості також розглядалися педагогом в нерозривному зв’язку з практично-перетворюючою діяльністю людини. Філософ аналізував культуру як складну систему, яка охоплює усі аспекти соціального життя людей і є змістовною стороною їх спільної життєдіяльності. Матеріальні і духовні цінності, створені одним поколінням, передаються наступним поколінням, відбувається трансляція змісту традиції: “кожний народ використовує досягнення своїх попередників і готує ґрунт для спадкоємців” [7, с. 62]. Отже, культура є історичною, культурні надбання передаються з покоління в покоління, – так формується культурна спадщина, яка відіграє величезну роль у формуванні єдності тих суб’єктів, що належать до однієї національної культури. Таким чином, людинотворчу функцію культури учений тісно пов’язав з функцією творення стійкої національної спільності.

І. Г. Гердер справедливо вважав, що освоєння соціокультурного досвіду і формування національної свідомості відбувається в процесі виховання. Учений вивчав саморозвиток людини як суб’єкта культурно-історичного процесу, механізми збереження і відтворення культури у світлі того, як з розвитком культури відбувається духовний прогрес суспільства. І. Г. Гердер прийшов до висновку, що культура розвиває людину, а для виховання гуманного духу суспільства потрібно розвивати як моральні, так і розумові якості, виховувати почуття соціальної справедливості: “Роду людському судилося пройти крізь декілька ступенів культури і зазнати різних перемін, а міцний добробут людей ґрунтується виключно на розумі і справедливості” [4, с. 439]. Ідею прогресивного суспільного розвитку учений розглядав як закон, як необхідність і неминучість, і пов’язував його з соціальною сутністю людини, прогресом її свідомості. Отже, загальносвітовий прогрес, розвиток історії ототожнювався з культурним розвитком, однією з умов якого педагог вважав виховання, традиції якого формують спільний спосіб життя, притаманний нації.

Мислитель стверджував, що кожний народ має право визнавати себе

самобутнім і упорядковувати своє життя згідно власного світогляду. Педагог піднімав проблему “насилено нав’язаної ззовні чужої культури”, з якою тісно пов’язував її негативний вплив на освіту і виховання. Так, І. Г. Гердер з тривогою звертав увагу загалу на дію народної освіти, яка не спирається на культуру цього ж народу: “Що таке взагалі ... освіта, яка впливає не з власних схильностей і потреб?” І наголошував на тому, що вона позбавляє народ енергії, ослаблює його, пригнічує, ставить в залежне положення, “вона подавляє і нівечить або одразу же скидає в безодню” [10, с. 293]. Отже, педагог відстоював необхідність формування людини як суб’єкта культури, організації народної освіти в середовищі рідної культури, культуровідповідність як принцип організації освітнього простору. І. Г. Гердер підкреслив важливу роль культури у формуванні внутрішнього світу особистості, наповненні його національним змістом.

Започатковане філософом загальнонаукове визначення культуровідповідності як одного з вихідних принципів організації народного життя в державі і в освіті розвинув його співвітчизник, видатний педагог А. Дістервег. Педагог вважав національну самосвідомість органічною складовою загальнолюдської самосвідомості особистості. Він визначив її сутність таким чином: “народна або національна свідомість, почуття приналежності до певної нації, з її особливостями і природними властивостями - особливий потяг до членів того ж племені або народу і усвідомлення цього” [9, с. 309]. Отже, як слушно констатував А. Дістервег, свідомість індивіда, будучи загальнолюдською за змістом, включає в себе свідомість, за формою національну.

А. Дістервег виходив з положення про те, що педагогіка базується на основоположних принципах, серед яких основними є принципи природовідповідності і культуровідповідності. Перший він вважав найбільш загальним, що враховує природу людини. Другий принцип ґрунтується на тому, що дитина від появи її на світ, у процесі зростання, подальшої соціалізації знаходиться в культурному середовищі народу, серед якого народилася. Це середовище існує об’єктивно і “стан культури в той чи інший момент повинен розглядатися як природне явище” [9, с. 228]. Так, А. Дістервег зазначав: “кожна людина знаходить при своєму народженні на світ своє оточення, свій народ, серед якого вона призначена жити і, принаймні, виховуватися вже на певному ступені культури” [9, с. 312]. Так же, як І. Г. Гердер, А. Дістервег підкреслював історичний характер культури і залежність теперішнього стану розвитку усіх складових матеріальної і духовної культури від того історичного шляху, який пройшов даний народ, від тієї “спадщини, залишеної предками, (виступає) як результат їх історії і усіх факторів, що впливали на них”. В підсумку “кожний народ став тим, чим він міг стати під впливом даних обставин” [9, с. 228]. На основі аналізу як стану культури, так і розуміння взаємодії освіти із суспільством і культурою, А. Дістервег визначив педагогічний аспект загальнометодологічного принципу культуровідповідності, сформульованого І. Г. Гердером. А. Дістервег виокремив фактори ефективності застосування цього принципу в освітньо-виховному процесі, вказавши на необхідність включення до нього змісту, національного за формою та загальнолюдського за сутністю. Педагог відмітив потребу відображення в навчанні і вихованні саме того рівня наявного розвитку культури, якого досяг народ, включивши в це розуміння принцип історизму, який пояснював зміни культури в процесі історичного

розвитку народу. Так, А. Дістервег писав: “та ступінь культури, на якій ми знаходимося в даний час, висуває до нас вимоги, щоб ми діяли відповідно до неї, якщо тільки бажаємо домогтися позитивних результатів. Іншими словами, ми повинні вчиняти культуровідповідно, ця культуровідповідна поведінка відповідає і сучасним вимогам” [9, с. 229]. Педагог обґрунтував цілеспрямоване створення умов, які сприяють самовизначенню особистості, як представника певного національного співтовариства, усвідомленню себе носієм національної культури, підкреслюючи, що “принцип культуровідповідності - неспростовно, істинний, правильний і беззаперечний принцип” [9, с. 230]. Цікаво, що А. Дістервег пов’язував ставлення до учителя, до соціального значення його професійної діяльності із поглядами “на культуру народу, на сам народ” і переконував, що вони знаходяться у безпосередньому взаємозв’язку [9, с. 312]. Учитель покликаний сприяти передачі молоді якісної своєрідності культурних надбань як власного народу, так і людства в цілому в освітньо-виховному процесі.

Разом з цим, як І. Г. Гердер, так і А. Дістервег не заперечували позитивний взаємовплив культур різних народів, підкреслюючи, що культурообмін не має бути примусовим. В процесі спілкування і взаємодії один народ передає частину свого духовного набутку іншому народові. В результаті взаємного збагачення, “у великому поступі націй набувають вищого рівня мистецтва, науки, культура і мова - це найкращий спосіб удосконалення їх, який обрала природа” [5, с. 8]. Культурфілософ наголошував, що з національних культур формується світова культура, до якої належить усе те краще, що було досягнуто національними культурами різних народів світу, в результаті чого “один ланцюг культури поєднає ... усі розглянуті у нас нації, а також усі, які тільки передбачається розглянути” [4, с. 441].

Зазначимо, що з І. Г. Гердером згодні сучасні дослідники національного питання. Так, К. Симонс-Симонолевич, розмірковуючи над поняттям нації в роботі “Поняття нації: спроба теоретичного прояснення”, також робить наголос на тому, що “культура навіть малої нації є передусім відгалуженням розвиненої світової культури” [15, с. 284]. Отже, науковці стверджують, що виокремлення культур націй на тлі загальносвітової культури є як однією з умов усвідомлення культурного розмаїття і взаємного збагачення націй, основою діалогу культур як історико-культурної концепції, так і існування культурного націоналізму.

Підкреслимо, що увага І. Г. Гердера була спрямована на пошуки ключових напрямків осмислення буття феномену культури в освіті та реалізації принципу культуровідповідності у навчанні та вихованні. Суттєвим в його поглядах було те, що культура і освіта взаємообумовлюють і взаємовизначають одне одного. Мислитель стверджував, що кожний народ має право визнавати себе самобутнім і упорядковувати своє життя згідно власного світогляду. Педагог піднімав проблему “насилно нав’язаної ззовні чужої культури”, з якою тісно пов’язував її негативний вплив на освіту і виховання. Отже, педагог відстоював необхідність формування людини як суб’єкта культури, організації народної освіти в середовищі рідної культури, культуровідповідність як принцип організації освітнього простору. Таким чином, І. Г. Гердер підкреслив важливу роль культури у формуванні внутрішнього світу особистості, наповненні його національним змістом, виховання молоді національно свідомою.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Творчість І. Г. Гердера має значення фундаментальної для розуміння культури людського буття. Особливістю гердерівського наукового вивчення культури було використання комплексного підходу з урахуванням основних компонентів, що визначають специфічність самої культури, природних і соціальних умов її розвитку. Науковець наголошував на необхідності спрямування комплексу наук на вивчення народів і їх культур. І. Г. Гердер здійснив дослідження культури як складної системи, розглянувши матеріальну і духовну культуру і показавши обумовленість її розвитку внутрішніми і зовнішніми умовами, довів історичність культури. Підкреслимо, що духовну культуру учений, за сучасним визначенням, вважав специфічною формою суспільної свідомості. Акцентуємо увагу на тому, що науковець увів в науковий обіг поняття “народна культура”. Визнання народу вирішальною силою історії і оприлюднення цього положення сприяли як становленню принципу народності, так і розвитку національної самосвідомості.

Такий методологічний підхід при дослідженні соціальних і культурних явищ, як співставлення культур різних народів, дозволив ученому відкрити фундаментальну множинність культур, яка утворюється культурами різних країн, епох і народів. Мислитель спрямував свої творчі зусилля для доведення як серед наукового загалу, так і в суспільстві в цілому, твердження, що кожний народ має право на власну культурну самобутність. Заперечивши примусове перетворення “менш розвинених” народів під дією “більш розвинених”, учений вніс гуманістичний смисл в ідею суверенності народів. Педагог запропонував реалізувати гуманістичну функцію феномену культури завдяки вихованню толерантності до інших народів, здійсненню принципу національного самовизначення в міжнародному співтоваристві, формуванню просвіченого патріотизму, вихованню національної свідомості.

Доведено, що мислитель вважав культуру засобом формування етнічної спільності. Педагог надав особливого значення такому освітньому середовищу, яке створювало відповідні умови для сприйняття культурних традицій народу, буття в культурній спадщині, її розвитку і трансляції наступним поколінням. Отже, виявлено, що І. Г. Гердер підкреслив важливу роль культури у формуванні внутрішнього світу особистості, наповненні його національним змістом, стояв у витоків утвердження принципу культуровідповідності у навчально-виховному процесі. Таким чином, аналіз становлення в творчості ученого поняття “народна культура” дозволив в змістовному плані розглянути її як підставу національної ідентифікації і виховання національної свідомості молоді. До напрямків перспективних досліджень можна віднести аналіз поглядів гуманітарія на походження мови і її значення в національній ідентифікації.

Список використаних джерел:

1. Альтер, П 2006. ‘Націоналізм: проблема визначення’, в *Націоналізм: Антологія*, Київ: *Смолоскип*, с. 85-88.
2. Вунд, В 2002. Психология народов, Москва: *Эксмо*; Санкт-Петербург: *Terra Fantastika*.
3. Гайм, Р 2011. *Гердер, его жизнь и сочинения*, пер. с нем. В. Неведомского, в 2-х т., Т. 1, Санкт-Петербург: *Наука*.
4. Гердер, ИГ 1977. Идеи к философии истории человечества, пер. с нем. А. Михайлова, Москва: *Наука*.

5. Гердер, ІГ 2006. 'Мова і національна індивідуальність', в *Націоналізм: Антологія*, Київ: *Смолоскип*, с. 3-9.
6. Гром'яка, РТ, Коваліва, ЮІ & Теремка, ВІ (ред.) 2007. Літературознавчий словник-довідник, Київ: *ВЦ "Академія" (Notabene)*.
7. Гулыга, АВ 1975. Гердер, Москва: *Мысль*.
8. Гулыга, АВ 1977. 'Гердер и его "Идеи к философии и истории человечества"', в *Гердер ИГ, Идеи к философии истории человечества*, Москва: *Наука*, с. 612-648.
9. Дистервег, А 1956. *Избранные педагогические сочинения*, Москва: *Гос. уч.-пед. изд-во*.
10. Жирмунский, ВМ (ред.) 1959. *Иоганн Готфрид Гердер. Избранные сочинения*, Москва, Ленинград.: *Гос. изд-во худ. лит.*
11. *История мировой культуры* 2002. Ростов на Дону: *Феникс*.
12. Пыпин, АН 1890. 'Гердер', *Вестник Европы*, апрель, с. 625-672.
13. Риккерт, Г 1998. *Науки о природе и науки о культуре*, пер. с нем. А. Зотова, Москва: *Республика*.
14. Самылов, ОВ 2011. 'К вопросу об истоках принципа историзма в немецкой классической философии', *Вестник МГТУ*, Т. 14, № 2, с. 365-369.
15. Симонс-Симонолевич, К 2006. 'Поняття нації: спроба теоретичного прояснення', в *Націоналізм: Антологія*, Київ: *Смолоскип*, с. 283-289.

References:

1. Alter, P 2006. 'Nacionalizm: problema viznachennya (Nationalism: the problem of definition)', v *Nacionalizm: Antologiya*, Kiyiv: *Smoloskip*, s. 85-88.
2. Vund, V 2002. *Psihologiya narodov (The Psychology of Peoples)*, Moskva: *Eksmo*; Sankt-Peterburg: *Terra Fantastika*.
3. Gajm, R 2011. *Gerder, ego zhizn i sochineniya (Herder, his life and works)*, per. s nem. V. Nevedomskogo, v 2-h t., T. 1, Sankt-Peterburg: *Nauka*.
4. Gerder, IG 1977. *Idei k filosofii istorii chelovechestva (Ideas for the philosophy of the history of humanity)*, per. s nem. A. Mihajlova, Moskva: *Nauka*.
5. Gerder, IG 2006. 'Mova i nacionalna individualnist (Language and national individuality)', v *Nacionalizm: Antologiya*, Kiyiv: *Smoloskip*, s. 3-9.
6. Grom'yaka, RT, Kovaliva, YuI & Teremka, VI (red.) 2007. *Literaturoznachnij slovník-dovidnik (Literary dictionary-reference book)*, Kiyiv: *VC "Akademiya" (Notabene)*.
7. Gulyga, AV 1975. *Gerder (Herder)*, Moskva: *Mysl*.
8. Gulyga, AV 1977. 'Gerder i ego "Idei k filosofii i istorii chelovechestva" (Herder and his "Ideas for the philosophy and history of mankind")', v *Gerder IG, Idei k filosofii istorii chelovechestva*, Moskva: *Nauka*, s. 612-648.
9. Disterveg, A 1956. *Izbrannye pedagogicheskie sochineniya (Selected pedagogical works)*, Moskva: *Gos. uch.-ped. izd-vo*.
10. Zhirmunskij, VM (red.) 1959. *Iogann Gotfrid Gerder. Izbrannye sochineniya (Johann Gottfried Herder. Selected Work.)*, Moskva, Leningrad.: *Gos. izd-vo hud. lit.*
11. *Istoriya mirovoj kultury (History of world culture)* 2002. Ростов на Дону: *Feniks*.
12. Pypin, AN 1890. 'Gerder (Herder)', *Vestnik Evropy*, aprel, s. 625-672.
13. Rikkert, G 1998. *Nauki o prirode i nauki o kulture (Nature Sciences and Cultural Sciences)*, per. s nem. A. Zotova, Moskva: *Respublika*.
14. Samylov, OV 2011. 'K voprosu ob istokah principa istorizma v nemeckoj klassicheskoj filosofii (To the question of the origins of the principle of historicism in German classical philosophy)', *Vestnik MGTU*, T. 14, № 2, s. 365-369.
15. Simons-Simonolevich, K 2006. 'Ponyattya nacyi: sproba teoretichnogo proyasnennya (The concept of nation: an attempt at theoretical clarification)', v *Nacionalizm: Antologiya*, Kiyiv: *Smoloskip*, s. 283-289.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.34(6)-3
УДК 1 (091)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ГУМАНІЗМ ВОЛОДИМИРА ШИНКАРУКА

VLADIMIR SHYNKARUK'S PHILOSOPHICAL HUMANISM

А. С. ВОВК

Актуальність теми дослідження. Володимир Шинкарук та його соратники добре усвідомлювали реальність небезпеки технократичного бачення майбутнього, де людство живе у технократичній утопії як у дійсності, мінімізувавши дію власних переконань, власної свободи, і намагалися з цією небезпекою постійно боротися. Сьогодні гуманістичні ідеї Володимира Шинкарука є актуальними та їх застосування робить можливим збереження і розвиток особистого та універсального життєсвітів.

Постановка проблеми. Поява різноманітних інтерпретацій філософії Володимира Шинкарука спричинена не лише текстами класика сучасної української філософії та фактами з історії розвитку філософської думки в Україні у другій половині XX століття, а й боротьбою різних наративів, що вже існують або пропонуються філософами для розповіді про долю філософії у Києві за радянських та пострадянських часів. Різні інтерпретації історії філософії в Україні у другій половині XX століття спричиняють до появи різного бачення перспектив розвитку філософської думки сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискусія про ідентичність філософії Володимира Шинкарука та його "персоналістичний гуманізм" виникла на початку 2000-х років у зв'язку з публікацією В. Г. Табачковським ряду статей та розділів у книгах, що були присвячені інтерпретації постаті В. Шинкарука як основоположника київської світоглядно-антропологічної школи. У дискусії, що постала у 2003 році та фактично не завершена до сьогодні, виявилися різні підходи до самого феномену філософії, що існувала за умов радянського режиму, до смислу та

Urgency of the research. Volodymyr Shinkaruk and his colleagues were well aware of the reality of the danger of a technocratic vision of the future, where humanity lives in a technocratic utopia as in reality, minimizing the effect of their own beliefs, their own freedom, and tried to constantly fight this danger. Today the humanistic ideas of Volodymyr Shinkaruk are relevant and their application makes it possible to preserve and develop personal and universal worlds.

Target setting. The emergence of various interpretations of Volodymyr Shinkaruk's philosophy is caused not only by the texts of the classics of modern Ukrainian philosophy and facts from the history of philosophical thought in Ukraine in the second half of the XX century, but also by the struggle of various narratives that already exist or are offered by philosophers. and post-Soviet times. Different interpretations of the history of philosophy in Ukraine in the second half of the XX century lead to the emergence of different views on the prospects for the development of philosophical thought today.

Actual scientific researches and issues analysis. The discussion about the identity of Volodymyr Shinkaruk's philosophy and his "personalist humanism" arose in the early 2000s in connection with the publication by V. G. Tabachkovsky of a number of articles and chapters in books devoted to the interpretation of V. Shinkaruk's figure as the founder of Kyiv's worldview. anthropological school. The discussion, which arose in 2003 and has not actually been completed to date, revealed different approaches to the very phenomenon of philosophy that existed under the Soviet regime, to the meaning

значення філософських ідей В. Шинкарука. Багато у чому такі суперечності зумовлені відсутністю комплексного аналізу філософських ідей В. Шинкарука у їх окремості та специфічності.

Постановка завдання. Метою статті є критичний аналіз особливостей гуманізму Володимира Шинкарука.

Виклад основного матеріалу. У межах марксизму антропологізація та гуманізація відбувалася або під впливом ідей раннього Маркса або з огляду на соціальні зміни. Для філософії Володимира Шинкарука було характерне останнє. Запропонована філософська концепція творчої науково-технічної праці виявилася плідною в часи постіндустріального суспільства. Доведено, що Володимир Шинкарук бачив антропологічні засади гуманізму в особистому прагненні до майбутнього. Це прагнення забезпечувало прийняття цінностей та пришвидшувало прогрес у науці, але також могло стати причиною для утопізму.

Висновки. Науково-технічна революція сприяла підвищенню об'єктивних вимог до гуманістичності особистого світогляду. Засновуючись на цьому, Володимир Шинкарук запропонував концепцію гуманізму, що базувалася на ідеї швидкого торжества науково-технічної творчості як основного різновиду праці у суспільстві знань та високих технологій. Додатковою основою для гуманізму була спрямованість екзистенції до майбутнього та залежність діяльності особистості від світоглядного образу майбутнього.

Ключові слова: історія філософії в Україні, сучасна українська філософія, філософія Володимира Шинкарука, Київська антропологічна школа.

and significance of V. Shinkaruk's philosophical ideas. Such contradictions are largely due to the lack of a comprehensive analysis of V. Shinkaruk's philosophical ideas in their individuality and specificity.

The research objective. The aim of the article is the critical analysis of the features of humanism of Volodymyr Shinkaruk.

The statement of basic materials. Within Marxism, anthropologisation and humanization took place either under the influence of the ideas of early Marx or in view of social change. The latter was characteristic of Volodymyr Shinkaruk's philosophy. The proposed philosophical concept of creative scientific and technical work proved fruitful in post-industrial society. It is proved that Volodymyr Shinkaruk saw the anthropological principles of humanism in the personal pursuit of the future. This desire ensured the acceptance of values and accelerated progress in science, but could also be a reason for utopianism.

Conclusions. The scientific and technological revolution has helped to raise the objective requirements for the humanism of the personal worldview. Based on this, Volodymyr Shinkaruk proposed the concept of humanism, which was based on the idea of rapid triumph of scientific and technical creativity as the main type of work in a society of knowledge and high technology. An additional basis for humanism was the orientation of existence to the future and the dependence of individual activity on the worldview of the future.

Keywords: history of philosophy in Ukraine, modern Ukrainian philosophy, philosophy of Volodymyr Shynkaruk, Kyiv anthropological school.

Актуальність теми дослідження. Володимир Шинкарук та його соратники добре усвідомлювали реальність небезпеки технократичного бачення майбутнього, де людство живе у технократичній утопії як у дійсності, мінімізувавши дію власних переконань, власної свободи, і намагалися з цією небезпекою постійно боротися. Вони наголошували, що чим більше

елементів технократичного детермінізму в сучасному суспільстві, спричинених науково-технічним прогресом, тим вищою має бути культура людяності, яка здатна забезпечувати простір свободи. Сьогодні гуманістичні ідеї Володимира Шинкарука є актуальними та їх застосування робить можливим збереження і розвиток особистого та універсального життєсвітів.

Постановка проблеми. Спадщина Володимира Іларіоновича Шинкарука стала предметом численних інтерпретацій у історико-філософських та полемічних текстах сучасних українських філософів. Поява різноманітних інтерпретацій спричинена не лише текстами класика сучасної української філософії та фактами з історії розвитку філософської думки в Україні у другій половині XX століття, а й боротьбою різних наративів, що вже існують або пропонуються філософами для розповіді про долю філософії у Києві за радянських та пострадянських часів. Різні інтерпретації історії філософії в Україні у другій половині XX століття спричинюють до появи різного бачення перспектив розвитку філософської думки сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискусія про ідентичність філософії Володимира Шинкарука та його “персоналістичний гуманізм” виникла на початку 2000-х років у зв’язку з публікацією В. Г. Табачковським ряду статей та розділів у книгах, що були присвячені інтерпретації постаті В. Шинкарука як основоположника київської світоглядно-антропологічної школи [6; 7; 8]. При цьому В. Табачковський використовував методологію В. Горського, про це прямо заявляючи в книзі “У пошуках невтраченого часу”. Саме у руслі історико-філософської методології Вілена Горського розглядається конституювання філософської школи, засновником якої був Володимир Шинкарук. У дискусії, що розгорнулася після виходу книги В. Табачковського, з різних методологічних позицій заперечувалося існування такої школи [1; 2; 4; 5] або ж створювалися нові апологетичні бачення феномену київської світоглядно-антропологічної школи [3]. У дискусії, що постала у 2003 році та фактично не завершена до сьогодні, виявилися різні підходи до самого феномену філософії, що існувала за умов радянського режиму, до смислу та значення філософських ідей В. Шинкарука [9]. Разом із тим, у підручниках з історії філософії наратив про розвиток такої філософської школи та її досягнення у трансформації радянського філософського дискурсу залишається панівним [14]. Багато у чому такі суперечності зумовлені відсутністю комплексного аналізу філософських ідей В. Шинкарука у їх окремішності та специфічності.

Метою статті є критичний аналіз особливостей гуманізму Володимира Шинкарука.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальною передумовою для гуманізму Володимира Шинкарука було те, що з 1970-х років людство вступило в епоху науково-технічної революції, яка, за своїм значенням, перевершує всі попередні соціальні зміни і знаменує собою певний цивілізаційний перехід. У своїх пізніх творах Володимир Шинкарук говорить про те, що значущість цієї науково-технічної революції можна порівняти тільки аграрною чи індустріальною революціями. В останні роки своєї творчості мислитель вбачає у науково-технічній революції перехід до постіндустріального суспільства, до суспільства знань.

Ще за радянських часів Володимир Шинкарук відзначав, що ця науково-технічна революція другої половини XX сторіччя характеризується тим, що знання стає безпосередньою важливим для виробництва, стає

головною продуктивною силою для виробничих відносин, головним ресурсом для відтворення капіталу. Те що наукове знання починає відігравати безпосередню роль у виробництві, якраз і відрізняє означену епоху від індустріальної революції, оскільки в добу індустріалізації наука і технології розвивалися дещо відокремлено. Винахідники нового технічного обладнання в XVIII столітті не обов'язково були вченими. Переважно це були люди, що творчо застосовували свою раціональність для вдосконалення знарядь праці та виробничого процесу. Сьогодні винайдення нових та вдосконалення існуючих технологій з необхідністю потребує наукових знань.

Розвиток науки і технологій на початку XXI століття підтверджує правильність думок Володимира Шинкарука. Ми живемо у принципово іншому, з технічної позиції, світі, де, завдячуючи розвитку людських знань в галузі квантової теорії, з'явилися і продовжують з'являтися нові покоління комп'ютерів, смартфонів. Технології стрімко розвиваються і, хто знає, можливо, ми стоїмо на порозі ще більш глобальних зрушень.

Центральна ідея Володимира Шинкарука полягала в тому, що духовно-культурний розвиток людства відстає від розвитку науки. З огляду на існуючі наукові досягнення і технології на даній стадії цивілізаційного розвитку, необхідно було би мати і “нову” людину: всебічно розвинену, яка б відповідально застосовувала можливості, що їх сьогодні надає наука і технології. Таку тезу поділяють практично усі філософи XX століття, які наголошують, що темпи розвитку науки і техніки значно випереджають рівень розвитку загальнолюдської культури і моралі. Йдеться про те, що світоглядні настанови сучасної людини асоціюють її з попередніми рівнями цивілізаційного розвитку в той час, як науково-технічні досягнення та ситуація людства в цілому прямують вперед.

Подібна констатація може призводити до різних оцінок відношення “людина-техніка”. Існує підхід, згідно якого наука і техніка розглядаються як досить самодостатні, “чужі” по відношенню до людини феномени. Відповідно, уявлення про “людське” постає таким, що воно концентрується, переважно, в традиційному способі життя, і тому оспівується усамітнення в горах, проживання у сільській місцевості. З позиції подібного “неотрадиціоналізму”, науково-технічний прогрес значною мірою пригнічує людину. Остання, з метою звільнення, повинна через особисті зусилля розпочати “екзистенціальну робінзонаду”, і у місці свого усамітнення витворювати власний життєсвіт, що кардинально різнитиметься від світу технологій, влади, маніпуляції (нібито звичайного на сьогодні життєсвіту людства).

Думка про необхідність екзистенціальної втечі для окремої особистості, спільнот чи, навіть, всього суспільства не поділялася Володимиром Шинкаруком. Він вважав, що людство не повинно тікати від досягнень культури, науки і техніки, а, навпаки, воно повинно прагнути відповідати заданому рівню розвитку і навіть мати такий світогляд, що випереджував би наявну стадію еволюції соціальних відносин, науки і техніки. Розвиток і виховання окремої особистості мають бути спрямовані на засвоєння знань, понять, культурних та філософських принципів, створених людством, і їх подальше застосування у науково-теоретичній роботі та в суспільній практиці.

З огляду на вищесказане, можемо висувати, що Володимир Шинкарук мислить у парадигмі Просвітництва, у межах філософії модерну.

Відповідно до цієї парадигми, загальний розвиток людства відбувається, згідно з об'єктивними законами історії; що більшою мірою окрема особистість засвоїть надбання, здобуті в результаті цього розвитку, тим більше можливостей отримає вона для реалізації власного творчого потенціалу. Якщо, в цьому контексті, порівняти науково-технічний прогрес людства з майстерністю гри на фортепіано, то, відповідно, критика високого рівня технологізації буде схожа на заборону гри на складному “штучному” інструменті і, паралельно, лунатиме заклик про необхідність повернення до простих “народних інструментів”. Послуговуючись даною аналогією, можна сказати: для того, щоб відповідати високому рівню розвитку культури, окремій особистості необхідно опанувати “попередні техніки гри на інструменті”, а вже потім вона зможе представляти “нові інтерпретації класичних творів” чи писати “власні композиції”.

Такі аналогії, на переконання Володимира Шинкарука, можна застосувати до визначення будь-якої діяльності людини, яка розглядається ним як творча, вільна гра особистості. Причому, це стосується не лише науково-технічної творчості, але й виробничих процесів, сфери моралі. Покликання кожної людини полягає у реалізації себе у творчій праці. Володимир Шинкарук сподівався, що, з часом, для людини повинно відкритися більше можливостей для творчості. Передбачалося, що, з огляду на темпи розвитку науки і техніки, а також продуктивних сил будуть такі, що в одноманітній і конвеєрній праці машини замінятимуть людину, або участь людини у технічному процесі мінімізується, а системи виробництва матимуть високий рівень автоматизації. І людина буде покликана до творчого розвитку, до того, аби керувати всіма цими процесами.

Сьогодні, в часи постіндустріального суспільства, ми бачимо, що інтуїції Володимира Шинкарука частково справдилися в окремих країнах з високим рівнем розвитку. Приміром, у Сполучених Штатах у сільськогосподарській діяльності залучено близько 2% населення. Великі обсяги сільськогосподарської продукції отримують, завдяки високому рівню механізації, автоматизації, технологізації. Подібна ситуація склалася і на заводах, де залучено близько 12% американців. Наприклад, технологічний процес виготовлення штурмового гелікоптера “Apache”, вимагає глибокої науково-технічної обізнаності та високого рівня майстерності, і таку працю важко назвати одноманітною, механічною роботою.

Варто зазначити, що момент реалізації творчого покликання людини абсолютизувався Володимиром Шинкаруком. Він говорив, що людина найбільшою мірою відбувається як така тоді, коли отримує задоволення від праці, від науково-технічної творчості.

На переконання Володимира Шинкарука гуманітарна освіта і виховання грають надзвичайно важливу роль у подоланні певного “відставання” людини у світлі вимог нової доби науково-технічної революції. Гуманітарна освіта, особливо філософська, дозволяє суб'єкту, що схильний до наукової творчості, підійти до власного предмета пізнання (природи, людини, суспільства) за допомогою категоріального аналізу. В категоріях відображені основні риси дійсності та мислення. Глибоке і всебічне розуміння цих категорій поглиблює рівень знання про певний предмет. Добре розвинений категоріальний апарат свідчить про високий рівень обізнаності науковця з реальним об'єктом дослідження. Іншими словами, наше пізнання є творчим відображенням дійсності, а краще розвинені

категорії вказують на рівень розвитку людини як “живого дзеркала природи”. Людина в процесі пізнання творить образ реальності через систему категорій, які відображають суттєві риси дійсності.

Слід зауважити, що Володимир Шинкарук, як і Павло Копнін, вважали категорії не лише джерелом мислення, але й – витоками продуктивної уяви. Глибинне знання категорій дозволяє розвивати творчу уяву. Попередні філософи не звертали увагу на безпосередній вплив категорій на продуктивну уяву, а мислили даний процес набагато складніше. Натомість, Павло Копнін і Володимир Шинкарук вважав, що категорії стимулюють продуктивну уяву вченого. Наприклад, адже без ясного розуміння причинності, науковець не здатен глибоко пізнавати і творчо мислити. Але причинність можна досягнути не лише через певні концептуальні уявлення, бо сам феномен є таким, що уява постійно повинна виходити за межі попередньо встановленого. Подібні роздуми сприяли подоланню “механічного” розуміння причинності традиційного для уявлень XVIII століття. Що більшою мірою фізика відкривала світ мікрочасток, рухалася в напрямі квантової теорії, тим більше ускладнювалося розуміння причинності. Глибше пізнання соціальної дійсності спонукало до висновків про статистичні закономірності. Представники діалектичного матеріалізму пишалися тим, що їхні філософські уявлення про причинність, матерію значно випередили наукові теорії XVIII – XIX століття. Йшлося про те, що класичний діалектичний матеріалізм був готовий до наукової революції кінця XIX – початку XX століття, до теорії Ейнштейна, квантової теорії. Щоправда, ця готовність дещо перебільшувалася. Але загалом ситуація надихала на підготовку марксистсько-ленінської філософії, діалектичного матеріалізму, до майбутніх очікуваних успіхів науково-технічної революції. Багато в чому ці роздуми справдилися. Як виявилось, для вирішення парадоксів квантової механіки фізиці забракувало власного інструментарію, а через звернення до філософії, їй вдалося вийти на нові горизонти розвитку та вирішити задачі, які видавалися невирішуваними. Тому слід визнати, що в науках, особливо у теоретичній фізиці продуктивна уява відіграє вагомий роль у побудуванні теорій, які в подальшому мають значні, суто практичні наслідки, що кардинально змінюють наш життєсвіт.

Варто зазначити, що Володимир Шинкарук приділяє значну увагу темі виховання. І говорить про те, що соціалізація окремої особистості не повинна завершуватися на рівні засвоєння материнської мови та вміння механічного застосування знань (основних понять і категорій). Індивід, що готується до наступного етапу науково-технічної революції, має пережити своєрідне духовне оновлення і поринути у більш складну духовну реальність, ніж батьківський життєсвіт. Вся людська культура, філософія, мова, науково-технічна реальність утворюють собою новий життєсвіт, у якому повинна “народитися”, розвиватися і діяти людина сьогодення.

У поглядах Володимира Шинкарука велике значення надавалося такому духовно-моральному народженню в результаті розвитку наукового, культурного, філософського світогляду особистості. Подібні ідеї знаменували новий етап розвитку гуманізму. У 1960-ті роки з'явилися партійні документи про “нову” людину як суб'єкта комуністичної праці, як індивіда, що живе в умовах науково-технічної революції. Вважалося, що науково-технічний прогрес, у свою чергу, сприятиме створенню ситуації комуністичної праці, де людина працюватиме не за матеріальну винагороду, а оскільки просто буде

отримувати задоволення від творчої праці.

Такого типу уявлення стимулювали ідеологічне та філософське вчення про новий гуманізм. Повсюдно з'являлися гасла про “нову” людину, про необхідність гуманізації радянського суспільства. Змістовне наповнення подібних гасел забезпечувалося завдяки новому прочитанню творів Маркса, в яких йдеться про те, що у звичайній ситуації праця поневолює людину. А саме, людина змушена працювати, щоб підтримати своє фізичне існування, а про задоволення від праці неможливо говорити. Шинкарук вважає, що науково-технічна революція та розвиток “нового суб'єкта” зроблять можливим те, що Маркс асоціював з ідеєю комуністичної праці, згідно якої, праця не є чимось відмінним від задоволення і навіть від відпочинку. Людина творчо працює, оскільки вона відчуває своє покликання, отримує задоволення і не розцінює працю як повинність, як фізичний чи економічний примус.

Звісно, що гуманізм такого типу мав багато рис утопізму. Сьогодні, після того як науково-технічна революція набула значно більшого розвитку, ми бачимо, що існує категорія людей, які отримують задоволення від своєї роботи, але є й ті, для яких нібито творча праця виступає, радше, як економічний примус. Таке перебільшення значення творчості та задоволення від нього у науковій та технологічній праці, що мало місце в поглядах Володимира Шинкарука та інших філософів, пов'язано, з тим, що вони були, передусім, гуманітаріями. Для них було важко уявити, що існує певна науково-технічна праця, яку люди досить легко виконують, але не відчувають при цьому великого задоволення і не переживають її як процес вільної творчості.

Сучасний соціолог, економіст, філософ Владислав Іноземцев говорить про те, що передбачення епохи творчого характеру праці для справдилося. Але, паралельно, з'являється криза, коли розвинуті економіки не потребують того, щоб високо оплачувати працю творчих науково-технічних професіоналів, приміром, програмістів чи викладачів. Так, лише кожен восьмий доктор філософії на Заході знаходить постійну позицію рівня професора чи дослідника, все більше серед докторів філософії безробітних або не повністю зайнятих. Такі професіонали, представники середнього класу, вважають, що їхня праця оцінюється надто низько, а це не сприяє творчому процесу. Тому, люди прагнуть зайняти більш вигідну позицію у вищих класах суспільства. Їх не задовольняє ситуація, коли ти просто отримуєш задоволення від вирішення творчих завдань. Можемо підсумувати, що утопічні ідеї, пов'язані з науково-технічною революцією та новим гуманізмом частково справдилися. Але, автоматизація в науково-творчій сфері, напрацювання у напрямі штучного інтелекту призводять до того, що численні фахівці вже втрачають робочі місця. У розвинених країнах все частіше говорять про “новий” феномен безробіття, хоча на пострадянських просторах ще відчувається дефіцит спеціалістів з програмування.

Також варто відзначити, що науково-технічний працівник нинішньої доби не обов'язково є всебічно культурно-розвиненою, моральнісною особистістю, якій притаманний філософський світогляд, яка оперує категоріями. Дуже часто науково-технічний професіонал є індивідом з досить обмеженим світоглядом та низьким рівнем гуманізму (подекуди, серед них трапляються справжні циніки). Віра у те, що науково-технічна

творчість з необхідністю сприятиме всебічному розвитку особистості не виправдала себе. На прикладі таких передових лідерів науково-технічної творчості сьогодення, можемо спостерігати певні світоглядні обмеженості, які, проте, не заважають подібним людям досягати вражаючих результатів. У суперечці “фізиків” і “ліриків” 1960-1970-х років, щодо майбутнього розвитку науки та людства, вважалося, що фізикам необхідні деякі світоглядні моменти “ліричного” для того, щоб успішно розвивалася їхня науково-технічна творчість. Наступна доба розвитку людства не підтвердила тези, яку цілковито поділяв Володимир Шинкарук. Нині, можна сказати, що більш правими були позитивісти і неопозитивісти, коли говорили про те, що науково-технічний, критичний розум може розвиватися при мінімізації світоглядних (філософських, етичних) настанов. А всебічний розвиток особистості є неов’язковою умовою розвитку науково-технічної творчості.

Надзвичайно важливим стало те, що Володимир Шинкарук центральним пунктом свого гуманізму зробив вчення про значення для екзистенції образу майбутнього. Адже марксизм стверджував, що всі моральні, наукові поняття людства формуються в результаті досвіду, суспільних практик. Виходячи з цієї позиції виникає проблема загрози морального релятивізму. Адже в конкретній ситуації для суб’єкта більш оптимальною є аморальна дія. Але тоді під загрозою опиняється людська мораль. У контексті класичної марксистської настанови горизонт прийняття рішень обмежується минулим і визначається досвідом. А досвід, історичні приклади можуть вказувати на те, що аморальна поведінка може бути більш ефективною для конкретної особистості чи спільноти у певних соціальних умовах тут і тепер. Ідеал майбутнього розширює обрії мислення при прийнятті морального рішення.

Для того, що людина чинила добрі вчинки, з точки зору соціального еволюціонізму марксистського гуманізму Шинкарука потрібно, щоб вона мала перед собою образ майбутнього, образ принципово інших суспільних відносин. Цей образ майбутнього повинен надавати нові взірці ідентичності людини і бути регулятивом для сьогодення. Неможливо чинити добре сьогодні без образу справедливого суспільства у майбутньому (без бачення можливості “царства божого на землі”).

В цьому контексті виникає проблема того, що заради ідеального майбутнього можуть впроваджуватися негідні практики, а ідеальний образ майбутнього можна сконструювати і тоталітарним чином, не в такому гуманістичному ключі, як це мислить Володимир Шинкарук. Образ тоталітарного суспільства цілком може видаватися “добрим”. В образі ідеального майбутнього може нав’язуватися обов’язковість для людини/спільноти певного взірця монархічної чи суспільної ієрархії. Може пропонуватися технократичне суспільство, в якому люди будуть покликані виконувати лише певні програми, а їх життя стане подібним до долі мурах чи бджіл. Отже, існує небезпека, що в основу ідеального образу майбутнього буде покладено далеко не гуманістичні ідеали, а тоталітарні та технократичні ідеї. Відповідно, важко вимагати від людей благих вчинків, якщо майбутнє мислиться трансгуманістично. Але для самого Володимира Шинкарука образ майбутнього був гуманістичним. Відповідно, філософ також вимагав певного гуманізму від людини, в тому числі, й етичного гуманізму. Володимир Шинкарук як реаліст визнавав, що увесь цей гуманізм у баченні майбутнього і в баченні сьогодення є результатом наших переконань, нашої віри, а не

виступає автоматичним наслідком наших дій, наших знань, нашої діяльності.

Висновки. Науково-технічна революція сприяла підвищенню об'єктивних вимог до гуманістичності особистого світогляду. Засновуючись на цьому, Володимир Шинкарук запропонував концепцію гуманізму, що базувалася на ідеї швидкого торжества науково-технічної творчості як основного різновиду праці у суспільстві знань та високих технологій. Додатковою основою для гуманізму була спрямованість екзистенції до майбутнього та залежність діяльності особистості від світоглядного образу майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Верлока, В 2003. 'У тіні філософів квітів', *Критика*, Випуск 10 (72), с. 17–18.
2. Верлока, В 2004. 'Антропологія антропології', *Критика*, Випуск 3 (77), с. 15.
3. Ємець-Доброносова, Я 2003. 'Пошук антропології', *Критика*, Випуск 10 (72), с. 19–22.
4. Лісовий, В 2004. 'Риторика замість аргументації', *Критика*, Випуск 3 (77), с. 17–18.
5. Пономарьов, В 2003. 'Проектування школи', *Критика*, Випуск 12 (74), с. 28.
6. Табачковський, В 2002. У пошуках втраченого часу: нариси про творчу спадщину українських філософів 60-х років, Київ: *Парапан*.
7. Табачковський, В 2003. 'Концептуальні ландшафти Гегеля та вітчизняна неомарксистська феноменологія', в: *Шинкарук В. І. Вибрані твори у 3-х томах*, Київ: *Український центр духовної культури*, Вип. 2, с. 5–25.
8. Табачковський, В 2004. 'Український персоналізм В. Шинкарука', в: *Шинкарук В. І. Вибрані твори у 3-х томах*, Київ: *Український центр духовної культури*, Вип. 3, Частина. 1, с. 5–55.
9. Хома, О 2004. 'Посттоталітарне філософствування', *Критика*, Випуск 3 (77), с. 18–20.
10. Шинкарук, В 2003. Вибрані твори, у 3-х томах, Київ: *Український центр духовної культури*, Вип. 1.
11. Шинкарук, В 2003. Вибрані твори, у 3-х томах, Київ: *Український центр духовної культури*, Вип. 2.
12. Шинкарук, В 2004. Вибрані твори, у 3-х томах, Київ: *Український центр духовної культури*, Вип. 3, Частина 1.
13. Шинкарук, В 2004. Вибрані твори, у 3-х томах, Київ: *Український центр духовної культури*, Вип. 3, Частина 2.
14. Ярошовець, В 2010. Філософія як історія філософії, Київ: *Центр навчальної літератури*.

References:

1. Verloka, V 2003. 'U tini filosofiv kvitiv (In the shadow of flower philosophers)', *Kritika*, Vipusk 10 (72), s. 17–18.
2. Verloka, V 2004. 'Antropologiya antropologiyi (Anthropology of anthropology)', *Kritika*, Vipusk 3 (77), s. 15.
3. Yemec-Dobronosova, Ya 2003. 'Poshuk antropologiyi (Search for anthropology)', *Kritika*, Vipusk 10 (72), s. 19–22.
4. Lisovij, V 2004. 'Ritorika zamist argumentaciyi (Rhetoric instead of argumentation)', *Kritika*, Vipusk 3 (77), s. 17–18.
5. Ponomarov, V 2003. 'Proektuvannya shkoli (Designing a School)', *Kritika*, Vipusk 12 (74), s. 28.
6. Tabachkovskij, V 2002. U poshukah vtrachenogo chasu: narisi pro tvorchu spadshinu ukrayinskih filosofiv 60-h rokiv (In search of unlost time: essays on the creative legacy of Ukrainian philosophers of the sixties), Kiyiv: *Parapan*.

7. Tabachkovskij, V 2003. 'Konceptualni landshafti Gegelya ta vitchiznyana neomarksistska fenomenologiya (Hegel's Conceptual Landscapes and Domestic Neo-Marxist Phenomenology)', v: *Shinkaruk V. I. Vibrani твори u 3-h tomah*, Kiyiv: *Ukrayinskij centr duhovnoyi kulturi*, Vip. 2, s. 5-25.
8. Tabachkovskij, V 2004. 'Ukrayinskij personalizm V. Shinkaruka (V. Shinkaruk's Ukrainian Personalism)', v: *Shinkaruk V. I. Vibrani твори u 3-h tomah*, Kiyiv: *Ukrayinskij centr duhovnoyi kulturi*, Vip. 3, Chastina. 1, s. 5-55.
9. Homa, O 2004. 'Posttotalitarne filosofstvuvannya (Post-Totalitarian Philosophizing)', *Kritika*, Vipusk 3 (77), s. 18-20.
10. Shinkaruk, V 2003. *Vibrani твори (Selected works)*, u 3-h tomah, Kiyiv: *Ukrayinskij centr duhovnoyi kulturi*, Vip. 1.
11. Shinkaruk, V 2003. *Vibrani твори (Selected works)*, u 3 -h tomah, Kiyiv: *Ukrayinskij centr duhovnoyi kulturi*, Vip. 2.
12. Shinkaruk, V 2004. *Vibrani твори (Selected works)*, u 3-h tomah, Kiyiv: *Ukrayinskij centr duhovnoyi kulturi*, Vip. 3, Chastina 1.
13. Shinkaruk, V 2004. *Vibrani твори (Selected works)*, u 3-h tomah, Kiyiv: *Ukrayinskij centr duhovnoyi kulturi*, Vip. 3, Chastina 2.
14. Yaroshovec, V 2010. *Filosofiya yak istoriya filosofiyi (Philosophy as a history of philosophy)*, Kiyiv: *Centr navchalnoyi literaturi*.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.34(6)-4

УДК 37.015.31:316.67

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

CREATIVE POTENTIAL OF PERSONALITY IN MODERN SOCIO-CULTURAL SPACE: FEATURES OF DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION

Р. М. Богачев
Г. М. Костроміна
Т. П. Руденко

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі головним суб'єктом соціально-культурного простору постає дієва, творча особистість, яка здатна вирішувати важливі завдання суспільного життя. Особистість завжди функціонує у певному соціально-культурному просторі, вона стимулює зміни у суспільному житті і від того наскільки вона є гармонійно розвинутою, інтелектуальною, духовною, здатною до творчості залежить як її особистий життєвий шлях так і доля суспільства. Формування культурної та національної ідентичності відбувається, у соціально-культурному просторі, творча особистість утверджує суспільні ідеали, моральні цінності як у ставленні до інших так і до самої себе.

Важливе значення на сьогодні має питання розвитку творчого потенціалу кожної особистості. Останнім часом велика увага приділяється засобам розвитку творчого потенціалу людини, бо саме від її інтелекту, творчого мислення, практичної діяльності залежить успішність країни.

Постановка проблеми. Проблема актуалізації творчого потенціалу особистості, розвиток творчих здібностей постає однією із важливих завдань сучасного суспільства. Творча особистість має можливість проявити себе у різних сферах суспільного життя,

Urgency of the research. In the modern world, the main subject of socio-cultural space is an effective, creative personality that can solve important tasks of social life. Personality always operates in a certain socio-cultural space, it stimulates changes in social life and on how harmoniously developed, intellectual, spiritual, capable of creativity depends on its personal life and the fate of society. The formation of cultural and national identity occurs, in a socio-cultural space, a creative personality affects social ideals, moral values both in relation to others and to itself.

Important today is the development of the creative potential of each personality. Recently, great attention is paid to the means of developing human creative potential, because it is from its intelligence, creative thinking, practical activity depends on the success of the country.

Target setting. The problem of actualization of the creative potential of the individual, the development of creative abilities appears one of the important tasks of modern society. The creative person has the opportunity to manifest itself in various spheres of social life, it is

вона є активним учасником творення соціально-культурного простору, формує нову соціальну реальність.

Осмислення творчого потенціалу особистості, визначення факторів, що впливають на його активізацію буде сприяти визначенню шляхів вдосконалення творчих здібностей особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням творчості присвячена велика кількість як вітчизняних так і зарубіжних робіт. Так, у дослідженнях Д. Богоявленської, І. Волкова, І. Волощук, Ф. Дунаєвського, О. Леонтєва, Б. Новікова, О. Шуміліна визначена не лише сутність творчості, а й розглянуті основні її механізми. Творчий потенціал особистості розглядається у роботах Б. Ананьєва, Л. Виготського, П. Енгельмаера, А. Матюшкіна, Я. Пономарьова, С. Рубінштейна, С. Степанова та інших. Вивченню феноменів, що визначають творчий потенціал особистості: творчої активності, присвячені праці Г. Костюшко, В. Моляко; розгляд творчих здібностей у дослідженнях М. Бахтіна, Л. Руденко, І. Теплицького; інтерес до факторів розвитку творчого мислення у роботах Дж. Гілфорда, Е. Кестлера; творчу діяльність розглядають С. Мельник, Б. Новіков; аспекти творчої самореалізації визначені у А. Альгіна, Л. Левченко.

Проблему соціокультурної трансформації, особливості сучасного соціально-культурного простору розглядали В. Андрущенко, О. Гриценко, А. Демидова, О. Ковальова, М. Михальченко та інші.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні факторів які впливають на розвиток та активізацію творчого потенціалу особистості. Для вирішення поставленого завдання необхідно розглянути соціокультурні процеси та їх вплив на вибір особистістю напрямів діяльності та поведінки, обґрунтувати завдання розвитку творчого потенціалу особистості як фактора самореалізації особистості в контексті соціально-культурного розвитку. Слід, приділити увагу освіті як головному

an active participant in the creation of a socio-cultural space, forms a new social reality.

The understanding of the creative potential of the individual, the determination of factors influencing its intensification will contribute to the definition of ways to improve the creative abilities of the individual.

Actual scientific researches and issues analysis. The study of creativity is devoted to a large number of both domestic and foreign works. Thus, in the research of D. Bogoyavenskaya, I. Volkova, I. Voloshkuk, F. Dunayevsky, O. Leontiev, B. Novikova, O. Schumilin is determined not only the essence of creativity, but also considered the main mechanisms. The creative potential of the individual is considered in works by B. Ananeva, L. Vygotsky, P. Engelme, A. Matyushkin, Ya. Ponomareva, S. Rubinstein, S. Stepanova and others. The study of phenomena, which determine the creative potential of the individual: creative activity devoted to labor G. Kostyasko, V. Polako; Consideration of creative abilities in studies M. Bakhtin, L. Rudenko, I. Teplitsky; Interest in the factors of development of creative thinking in the works of J. Gilford, E. Kestler; Creative activities are considered by S. Melnyk, B. Novikov; Aspects of creative self-realization are defined in A. Algin, L. Levchenko.

The problem of socio-cultural transformation, the peculiarities of the modern socio-cultural space were considered by V. Andrushchenko, O. Gritsenko, A. Demidova, O. Kovalev, M. Mikhchalchenko and others.

The research objective. The purpose of the study is to determine the factors that influence the development and intensification of the creative potential of the individual. To solve the task it is necessary to consider socio-cultural processes and their impact on the choice of personality activities and behavior, to substantiate the task of developing the creative potential of the person as a factor of self-realization of personality in the context of socio-cultural development. It should be paid to education as a main element of production and development of

елементу продукування та розвитку інтелекту, творчого мислення, творчої діяльності особистості.

Виклад основного матеріалу.

Творчий потенціал особистості є особистісною характеристикою людини, а не множиною її особистісних рис, людська індивідуальність є унікальною та неповторною, а її реалізація передбачає створення нового, неіснуючого раніше. Характеристикою творчого потенціалу є виявлення власної індивідуальності, яка виражається у емоціях, почуттях.

У творчості завжди задіяні оригінальні та нестандартні засоби, їх поєднують з уже існуючими, створюють нові варіанти, які потім застосовують на практиці.

Реалізація творчого потенціалу особистості пов'язана з механізмами її інтелектуальної, когнітивної активності. Особистість, яка, на нашу думку, здатна реалізувати у своєму житті більше власних ресурсів, яка ставить перед собою спрямовані далекі цілі, виробляє життєву стратегію, підвищує свій творчий потенціал.

Одним із факторів розвитку творчого потенціалу особистості є розвинена уява. Формуючи уявний образ, людина застосовує існуючий попередній досвід, аналізує ситуацію, розробляє напрям дій, створює новий образ, інколи випадково.

До складових творчого потенціалу особистості відноситься її духовність. У творчій діяльності людина реалізує свої здібності, розкриває величезні можливості духовного потенціалу, що особливо важливо у наш час, коли людині пропонуються численні життєві самовизначення і тут важливим є здійснення правильного вибору, особливо, якщо це стосується ціннісних орієнтацій.

Висновки. Визначено, що творчий потенціал особистості визначається як інтегративна властивість особистості, до його складу входять мотиваційний, волевий, емоційний та когнітивний компоненти, які визначаються емоційним відношенням до діяльності, професійною мотивацією, волевим зусиллям, творчим

intelligence, creative thinking, creative activity of the individual.

The statement of basic materials.

The creative personality potential is a person's personal characteristic, and not a plurality of her personal rice, human individuality is unique and unique, and its implementation involves the creation of a new, nonexistent previously. The characteristic of creative potential is to identify its own individuality, which is expressed in emotions, feelings.

The creativity is always involved in the original and non-standard tools, they are combined with already existing, create new options, which are then used in practice.

The realization of the creative potential of the individual is associated with the mechanisms of its intellectual, cognitive activity. Personality, which, in our opinion, is able to realize more own resources in their lives, which sets themselves aimed by far goals, produces a vital strategy, increases its creative potential.

One of the factors of the development of the creative potential of the individual is a developed imagination. Forming an imaginary image, a person applies an existing preliminary experience, analyzes the situation, develops a direction of action, creates a new image, sometimes by accident.

The components of the creative potential of the individual include her spirituality. In creative activity, a person realizes his ability, reveals the enormous possibilities of spiritual potential, which is especially important in our time, when a person is offered numerous vital self-determination and here it is important to carry out the correct choice, especially if applicable to value orientations.

Conclusions. It is determined that the creative personality potential is defined as the integrative property of the individual, its composition includes motivational, volitional, emotional and cognitive components that are determined by an emotional relation to activities, professional motivation, volitional efforts, creative thinking, caused by the objectives

мисленням, що обумовлені поставленими цілями та психологічними особливостями різних видів діяльності; становлення гармонійно розвиненої, творчої особистості є відкритим процесом, який відбувається на протязі життя людини. Творча особистість, інтелектуально розвинена, вихована у повазі до інших, зможе розкрити, примножити та реалізувати свій творчий потенціал у повсякденній наполегливій праці над собою, знайти втілення своїм здатностям та талантам, досягти успіху у житті на бути корисною для інших.

Ключові слова: творчість, творчий потенціал особистості, творче мислення, інтелект, освіта, творча діяльність, соціально-культурний простір, суспільство, духовні та матеріальні цінності.

and psychological features of various species. activity; The formation of a harmoniously developed, creative personality is an open process that occurs during the life of a person. The creative personality, intellectually developed, brought up in respect of others, will be able to reveal, multiply and realize their creative potential in everyday hard work on oneself, to find the embodiment of its ability and talents, succeed in life to be useful to others.

Key words: *creativity, creative personality potential, creative thinking, intelligence, education, creative activity, socio-cultural space, society, spiritual and material values.*

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі головним суб'єктом соціально-культурного простору постає дієва, творча особистість, яка здатна вирішувати важливі завдання суспільного життя.

Творчість є вищим видом діяльності людини, її сутність визначають духовні та матеріальні цінності, які людина створює упродовж свого життя. Особистість завжди функціонує у певному соціально-культурному просторі, вона стимулює зміни у суспільному житті і від того наскільки вона є гармонійно розвиненою, інтелектуальною, духовною, здатною до творчості залежить як її особистий життєвий шлях так і доля суспільства. Вона виступає активним учасником суспільних перетворень, а також водночас є як суб'єктом так і об'єктом навчання, виховання, культури, інтелектуальної та предметної діяльності.

Формування культурної та національної ідентичності відбувається, у соціально-культурному просторі, творча особистість утверджує суспільні ідеали, моральні цінності як у ставленні до інших так і до самої себе. Вона відрізняється перетворювальною силою ціннісних орієнтацій, спрямованих на розвиток суспільства.

Важливе значення на сьогодні має питання розвитку творчого потенціалу кожної особистості. Останнім часом велика увага приділяється засобам розвитку творчого потенціалу людини, бо саме від її інтелекту, творчого мислення, практичної діяльності залежить успішність країни.

Постановка проблеми. Проблема актуалізації творчого потенціалу особистості, розвиток творчих здібностей постає однією із важливих завдань сучасного суспільства. Сучасні науковці, які займаються проблемою творчості намагаються знайти ефективні механізми розвитку творчих здібностей особистості, у творчій діяльності людина може реалізувати свій потенціал, досягти поставленої особистої мети та прийняти участь у реалізації суспільних цілей. Творча особистість має можливість проявити себе у різних сферах суспільного життя, вона є активним учасником творення

соціально-культурного простору, формує нову соціальну реальність.

Осмилення творчого потенціалу особистості, визначення факторів, що впливають на його активізацію буде сприяти визначенню шляхів вдосконалення творчих здібностей особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням творчості присвячена велика кількість як вітчизняних так і зарубіжних робіт. На початку ХХ ст. проблема творчості була переважно у центрі уваги психологів, але поступово з'являються публікації в яких творчість розглядається в різних контекстах. Так, у дослідженнях Д. Богоявленської, І. Волкова, І. Волощук, Ф. Дунаєвського, О. Леонтьєва, Б. Новікова, О. Шумиліна визначена не лише сутність творчості, а й розглянуті основні її механізми.

Творчий потенціал особистості розглядається у роботах Б. Ананьєва, Л. Виготського, П. Енгельмаєра, А. Матюшкіна, Я. Пономарьова, С. Рубінштейна, С. Степанова та інших, саме, ці дослідники розкривають сутність поняття "творчий потенціал особистості", визначаючи його як потенційні й актуальні особливості особистості. Вивченню феноменів, що визначають творчий потенціал особистості, а саме, творчої активності, присвячені праці Г. Костюшко, В. Моляко, розгляд творчих здібностей визначено у дослідженнях М. Бахтіна, Л. Руденко, І. Теплицького. Інтерес до факторів розвитку творчого мислення простежується у роботах Дж. Гілфорда, Е. Кестлера. Творчу діяльність розглядають С. Мельник, Б. Новіков. Аспекти творчої самореалізації визначені у працях А. Альгіна, Л. Левченко. Творчій уяві, творчому мисленню присвячені праці Л. Баранової.

Із розглянутої великої кількості психологічних та філософських робіт стало зрозуміло, що проблема творчості має багатоаспектний характер. Існують різні підходи до її вивчення, творчість розглядається як духовно-соціальний феномен, визначається створенням продукту, що вирізняється новизною, унікальністю, у такому концепті творчість представлена у працях А. Бергсона, М. Бердяєва, С. Данілова та інших. Психологічний підхід підкреслює особистісні характеристики особистості, особливості її творчих здібностей: праці Б. Ананьєва, А. Брушлинського, Ю. Волкова, Л. Коган, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, І. Фролова та інших. Формування творчої особистості, проблему виховання, розвиток творчого потенціалу досліджували В. Бутенко, В. Алфімов, Н. Кузьміна та інші.

Деякі автори комплексно підходять до дослідження проблеми творчості, розглядають її використовуючи різні підходи: Д. Богоявленська, С. Дружинін, О. Киричук, А. Петровський.

Проблема соціокультурної трансформації, особливості сучасного соціально-культурного простору розглянуто у працях В. Андрущенко, О. Гриценко, А. Демидова, О. Ковальова, М. Михальченко та інших.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні факторів які впливають на розвиток та активізацію творчого потенціалу особистості.

Для вирішення поставленого завдання необхідно розглянути соціокультурні процеси та їх вплив на вибір особистістю напрямів діяльності та поведінки, обґрунтувати завдання розвитку творчого потенціалу особистості як фактора самореалізації особистості в контексті соціально-культурного розвитку. Слід, приділити увагу освіті як головному елементу

продукування та розвитку інтелекту, творчого мислення, творчої діяльності особистості.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі термін “потенціал особистості” визначається як системне інтегративне утворення, яке розкривається як здатність особистості створювати систему відносин із навколишнім світом, вибирати той чи інший вид діяльності та досягати у ньому успіху, мати стійкі психологічні критерії та можливість адаптуватися до суспільних викликів, протистояти тиску зовнішніх умов.

У науковий обіг термін “потенціал” був введений у 90-ті роки ХХ століття, однак численні дослідження з даної проблематики свідчать про те, що й досі не існує єдиного визначення цього поняття. Представники західної психології використовують термін “потенціал” при вивченні мотиваційних механізмів особистості. Поширеними у зарубіжній літературі є такі поняття як поведінковий потенціал, потенціал активації, реакції, які представлено в теорії Дж. Ротера, Д. Берлайна. Д. Леонтьєв розкриває особистісний потенціал як основу самодетермінації, як психологічну систему, яка прагне досягти поставленої мети у творчості. Дослідник І. Мурашко “особистісний потенціал” розглядає як здатність до творчості, прагнення особистості до саморозвитку та самореалізації [5, с.196-205].

До складу творчого потенціалу особистості належить комплекс творчих задатків, а також психічні утворення особистості, які змінюються на протязі її вікового дорослішання [4]. Творчий потенціал особистості є динамічною структурою особистості, вона включає емоційні процеси, уявлення, фантазії, асоціативні зв'язки, які мають місце у творчій діяльності людини.

Як зазначає Л. Овсянецька, творчий потенціал особистості є психологічною напругою, що виникає між прагненнями, можливостями та реальним життям особистості, реалізація якого відбувається у рефлексивно-творчому акті, що спрямований на реалізацію та отримання того, чого раніше не існувало. Творче зусилля визначає унікальність та неповторність життєдіяльності особистості [6, с. 143].

Творча активність особистості, як і творчий потенціал визначаються у самовираженні, у реалізації можливостей у досягненні поставленої мети. Мотивування до творчої діяльності виявляється у пошуку нових варіантів, заснованих на бажанні досягнути поставленої мети й оцінити свої творчі можливості. Відомий психолог С. Рубінштейн підкреслює багатоманітність можливостей розвитку творчого потенціалу особистості, він наполягає на тому, що лише сама особистість завдяки власному вибору в змозі реалізувати свою творчу неповторність та унікальність, може у процесі діяльності посилювати або зупиняти розвиток творчого потенціалу.

До факторів, які впливають на розвиток творчого потенціалу особистості можна віднести задатки, що є вродженою якістю людини, особистісну активність та соціальне середовище як фактор зовнішнього впливу. Особистісна активність характеризує особистість як унікальну цілісну одиницю, яка має життєву позицію, є відкритою до самоактуалізації, здійснює саморозвиток та реалізує себе у суспільстві.

Структурно творчий потенціал особистості як визначає І. Волощук характеризується такими ознаками психіки людини як емоційно-вольові процеси, пізнання, психічні стани [2]. Творчий потенціал має загальнолюдську природу, він притаманний кожній людині. Американський

психолог Дж. Гілфорд відзначив, що не один з психологічних феноменів не вивчався так тривало та ретельно, як творчість [8].

Творчий потенціал особистості є особистісною характеристикою людини, а не множиною її особистісних рис, людська індивідуальність є унікальною та неповторною, а її реалізація передбачає створення нового, неіснуючого раніше. Характеристикою творчого потенціалу є виявлення власної індивідуальності, яка виражається у емоціях, почуттях. Творча самореалізація відбувається у професійній діяльності. О. Шумилін визначив ознаки творчості, на думку дослідника, творчість є діяльністю, в результаті якої виробляються нові суспільні цінності, матеріальні та духовні, а також у процесі діяльності людина формує нові способи її здійснення.

У творчості завжди задіяні оригінальні та нестандартні засоби, їх поєднують з уже існуючими, створюють нові варіанти, які потім застосовують на практиці [3]. Виробляючи нові цінності людина застосовує знання, а у процесі пізнання розширює його межі та набуває нових знань, таким чином, творчий акт водночас виступає актом пізнання та перетворення дійсності.

Розвиток творчого потенціалу особистості деякі дослідники пов'язують з підвищенням рефлексивної культури, стимулюванням творчого натхнення як особливого психічного стану, інші пропонують шукати внутрішні механізми активізації творчої активності. Складність вивчення даного феномену у тому, що не існує єдиного розуміння творчості і з цим пов'язана необхідність визначення ознак творчості, а також здібностей, що спонукають до творчості. С. Рубінштейн розглядає здібності як ті якості без яких людина була б неспроможною виконувати відповідний вид діяльності, водночас чим більше якостей людина має, тим більше вона може опанувати різні види діяльності та з легкістю її виконувати. Він зазначає, що "здібності людини визначаються можливостями до досягнення нового знання, застосуванням до творчого розвитку та забезпечують засвоєння цього знання" [7, с. 547].

Творча активність особистості характеризується наступними параметрами: мірою залучення особистості до творчої діяльності, умовою розвитку творчого потенціалу людини та реалізацією її творчих здібностей. Творчий потенціал особистості та творча активність доповнюють одне одного. На основі здобутого інтелектуального та творчого досвіду відбувається особистісний саморозвиток людини. Реалізація творчого потенціалу особистості пов'язана з механізмами її інтелектуальної, когнітивної активності. Особистість, яка, на нашу думку, здатна реалізувати у своєму житті більше власних ресурсів, яка ставить перед собою спрямовані далекі цілі, виробляє життєву стратегію, підвищує свій творчий потенціал.

Одним із факторів розвитку творчого потенціалу особистості є розвинена уява. Формуючи уявний образ, людина застосовує існуючий попередній досвід, аналізує ситуацію, розробляє напрям дій, створює новий образ, інколи випадково. Поєднання окремих елементів між собою, які мають зв'язки, свідчить про те, що особистість володіє багатого уявою.

Також творчий потенціал особистості повинен бути представлений розвиненою, рухливою пам'яттю. Як зазначає Дж. Гілфорд, чільне місце належить мисленню, для творчості воно повинно відрізнятися гнучкістю, швидкістю, послідовністю та оригінальністю [7]. З цим погоджується також Е. Торренс, він вважає, що для продуктивної творчої діяльності логічне мислення є необхідним, так як починається творчий процес з формулювання

задачі, аналізу наявного знання, висування гіпотези та кінцевої мети, не завадить при цьому також розвинене інтуїтивне мислення, а передумовою творчого мислення є здатність особистості самостійно мислити [9].

Важливою рисою у структурі творчого потенціалу є наполегливість у розв'язанні поставленої задачі, надання переваги у вирішенні складних завдань, наголошується увага на інтелектуальній активності [1]. Освіта є головним елементом продукування та розвитку інтелекту, творчого мислення, творчої діяльності особистості. В освітньому процесі необхідно формувати у студентів мотивацію до обраної професії, розвивати професійне творче мислення, соціальну відповідальність.

Активна життєва позиція індивіда також відіграє важливу роль. До складових творчого потенціалу особистості відноситься її духовність. У творчій діяльності людина реалізує свої здібності, розкриває величезні можливості духовного потенціалу, що особливо важливо у наш час, коли людині пропонуються численні життєві самовизначення і тут важливим є здійснення правильного вибору, особливо, якщо це стосується ціннісних орієнтацій. Як засіб самореалізації особистості творчість є її характерною сутністю. Особистість, яка чітко визначається у своїх життєвих цілях, реалізує суспільно корисну діяльність зможе протистояти проявам бездуховності. Творча особистість свідомо самоудосконалює себе з метою наближення до сформованого ідеалу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Творчий потенціал особистості визначається як інтегративна властивість особистості, до його складу входять мотиваційний, волевий, емоційний та когнітивний компоненти, які визначаються емоційним відношенням до діяльності, професійною мотивацією, волевым зусиллям, творчим мисленням, що обумовлені поставленими цілями та психологічними особливостями різних видів діяльності.

Становлення гармонійно розвиненої, творчої особистості є відкритим процесом, який відбувається на протязі життя людини. У освітньому процесі розвиток відбувається за рахунок отримання нових знань і формування умінь та професійного творчого мислення. Творчість спроможна подолати визначенні формалізовані виміри та забезпечити психологічне і соціальне виявлення людини.

Творча особистість, інтелектуально розвинена, вихована у повазі до інших, зможе розкрити, примножити та реалізувати свій творчий потенціал у повсякденній наполегливій праці над собою, знайти втілення своїм здатностям та талантам, досягти успіху у житті на бути корисною для інших.

Список використаних джерел:

1. Берека, ВЄ 2008. 'Професійна компетентність майбутніх менеджерів освіти: теоретичний аспект', *Молодь і ринок*, Київ, № 7–8 (42–43), с. 43–47.
2. Волощук, ІС 1998. Науково педагогічні основи формування творчої особистості, Київ: *Педагогічна думка*, 160 с.
3. Ліпін, М 2015. 'Освіта як простір розвитку сутнісних сил особистості', *Вісник КНТЕУ*, Київ, № 3 (101), с. 39–48.
4. Моляко, ВО 2006. Здібність, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень, Житомир: *Рута*, 320 с.
5. Мурашко, ІВ 2010. 'Розкриття поняття "особистісний потенціал" та його психологічної структури', *Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія і технологія навчання*, № 7, с. 196–205.

6. Овсянецка, Л 2004. 'Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма', *Соціальна психологія*, № 2 (4), с. 140-145.
7. Рубинштейн, СЛ 2007. Основы общей психологии, СПб: *Питер*, 713 с.
8. Guilford, JP 1967. 'Creativity: yesterday, today, tomorrow', *Journal of Creative Behavior*, Vol. p. 3-14.
9. Torrance, EP 1988. 'The nature of creativity as manifest in its testing', *The nature of creativity*, Vol. p. 43-75.

References:

1. Бебека, VYe 2008. 'Profesijna kompetentnist majbutnih menedzhepiv osviti: teoretichnij aspekt (Professional competentnist menedgeriv education: theoretical aspect)', *Molod i rinok*, Kiyiv, № 7-8 (42-43), s. 43-47.
2. Voloshuk, IS 1998. Naukovo pedagogichni osnovi formuvannya tvorchoyi osobistosti (Scientific and pedagogical bases of formation of creative personality), Kiyiv: *Pedagogichna dumka*, 160 s.
3. Lipin, M 2015. 'Osvita yak prostir rozvitku sutnisnih sil osobistosti (Education as a space for the development of essential forces of personality)', *Visnik KNTEU*, Kiyiv, № 3 (101), s. 39-48.
4. Molyako, VO 2006. Zdibnist, tvorchist, obdarovanist: teoriya, metodika, rezultati doslidzhen (Ability, creativity, giftedness: theory, methodology, research results), Zhitomir: *Ruta*, 320 s.
5. Murashko, IV 2010. 'Rozkrittya ponyattya "osobistisnij potencial" ta jogo psihologichnoyi strukturi (Disclosure of the concept of "personal potential" and its psychological structure)', *Aktualni problemi psihologiyi. Psihologichna teoriya i tehnologiya navchannya*, № 7, s. 196-205.
6. Ovsyanecka, L 2004. 'Tvorchij potencial lyudini: socialno-psihologichna paradigma (Creative potential of man: Socio-psychological paradigm)', *Socialna psihologiya*, № 2 (4), s. 140-145.
7. Rubinshtejn, SL 2007. Osnovy obshej psihologi (The basics of public psychologists), SPb: *Piter*, 713 s.
8. Guilford, JP 1967. 'Creativity: yesterday, today, tomorrow', *Journal of Creative Behavior*, Vol. p. 3-14.
9. Torrance, EP 1988. 'The nature of creativity as manifest in its testing', *The nature of creativity*, Vol. p. 43-75.

СТРАТЕГІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.34(6)-5

УДК 378.091.3:373.6.011.3-051:005.968

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ В УМОВАХ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ*SPECIFICS OF TRAINING OF PRE-SERVICE TEACHERS TO BE CAPABLE TO SELF-DEVELOP THEIR PROFESSIONAL CAREER IN THE SETTINGS OF STANDARDIZATION OF HIGHER EDUCATION***Т. О. Олефіренко**

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розбудови незалежної української держави пов'язаний із процесами становлення і розвитку педагогічної освіти, оскільки вона є важливою компонентою подальшого розвитку країни у соціально-економічному, гуманітарному, етико-культурному вимірах.

Постановка проблеми. У Законі України "Про освіту" (2017) визначено обов'язковість дотримання освітнього стандарту в Україні як змістового ядра освіти, що охоплює матеріал, необхідний і достатній для виконання її завдань. Тож, розв'язання низки актуальних проблем професійної підготовки майбутніх учителів, зокрема й тих, що пов'язані з формуванням їх готовності до розвитку професійної кар'єри, відбуваються в контексті стандартизації вищої педагогічної освіти. Це й обумовлює актуальність здійснення цієї наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про важливість розбудови в Україні системи підготовки фахівців з вищою освітою на рівні європейських стандартів вивчали В. Андрущенко, А. Красильникова, Л. Пуховська, А. Цина, Ю. Шалапко та інші. Теоретичні й прикладні аспекти підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри досліджували А. Братанич, Т. Канівець, Ю. Котенева, В. Лозовецька та інші.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення особливостей

Urgency of the research. The current stage of building an independent Ukrainian state is associated with the processes of formation and development of pedagogical education, as it is an important component of further development of the country in the socio-economic, humanitarian, ethical and cultural dimensions.

Target setting. The Law of Ukraine "On Education" (2017) defines the obligation to comply with the educational standard in Ukraine as the content core of education, covering the material that is necessary and sufficient to perform and fulfil the tasks of education. Therefore, the completion of a number of urgent tasks of professional training of future teachers, including those related to the formation of their readiness for professional career development, takes place in the context of standardization of higher pedagogical education. This proves the relevance of the study.

Actual scientific researches and issues analysis. V. Andrushchenko, A. Krasilnikova, L. Pukhovska, A. Tsyna, Y. Shalapko and others studied the problem of the importance of building a system of training specialists with higher education in Ukraine to comply with European standards. Theoretical and applied aspects of training the pre-service teachers to be ready for their professional career development were studied by A. Bratanych, T. Kanivets, Y. Koteneva, V. Lozovetska and others.

The research objective. The purpose of the article is to specify the

підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри в умовах стандартизації освіти. Для досягнення мети визначено завдання: 1) окреслити основні поняття й категорії дослідження, надати їх тлумачення відповідно до оновлених законодавчих норм; 2) визначити актуальні завдання підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри у період навчання у педагогічному закладі вищої освіти (ЗВО); 3) виокремити особливості підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри в умовах запровадження стандартів вищої освіти за спеціальністю 011 "Освітні, педагогічні науки" галузі знань 01 "Освіта/Педагогіка".

Виклад основного матеріалу.

Процес стандартизації освіти обумовлений необхідністю створення у країні з одного боку уніфікованих, а з іншого – притаманних лише відповідній галузі знань/спеціальності компонентів, у яких чітко визначено переліки компетентностей випускників та програмованих результатів навчання. Це створює базові механізми для розроблення широкого розмаїття освітніх програм ЗВО як підґрунтя для підготовки нової генерації фахівців з вищою, зокрема педагогічною освітою, у відповідності до запитів студентів як замовників освітніх послуг (внутрішніх стейкхолдерів), а також і працедавців (зовнішніх стейкхолдерів). Тож, стандарти освіти є істотним елементом будь-якої національної системи освіти, тип якої визначається політичними, соціально-економічними умовами, традиціями певної країни тощо. Не виключенням є й Україна, яка прагне до інтеграції з європейським дослідницьким й освітнім простором з їх високими стандартами у сферах науки й освіти.

У процесі виокремлення особливостей підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри в умовах запровадження Стандартів вищої освіти за спеціальністю 011 "Освітні, педагогічні науки" галузі знань 01

features of training of pre-service teachers so that they are ready for professional career development in the settings of standardization of education. To meet this purpose, the tasks were set as follows: 1) to specify the basic concepts and categories of research, to provide their interpretation in accordance with the updated legislation; 2) to determine the current tasks of training future teachers so that they are ready for the development of professional careers during the period of study in a higher pedagogical institution; 3) to single out the specifics of training of future teachers for the development of professional career in the settings of introduction of standards of higher education in the programme for the specialty of 011 "Educational, Pedagogical Sciences" of the field of knowledge of 01 "Education / Pedagogics".

The statement of basic materials.

The process of standardization of education is determined by the need to create, on the one hand, unified, and on the other hand, distinctive only to the certain field of knowledge/specialty components, which clearly define the lists of competencies of graduates and expected learning outcomes. This creates the basic mechanisms for developing a wide variety of educational programmers run at higher educational institutions as a basis for training a new generation of specialists with higher education, including pedagogical education, in accordance with the requests of students seen as customers of educational services (internal stakeholders) and employers (external stakeholders). Therefore, educational standards are an essential element of any national education system, the type of which is determined by political, socio-economic conditions, traditions of a particular country and so on. Ukraine, which is no exception, seeks to integrate with the European research and educational space with their high standards in science and education.

In the process of specifying the features of training the pre-service teachers to be ready for professional career development with regards to the

“Освіта/Педагогіка”, зокрема для другого (магістерського) рівня ВО, виявлено, що серед переліку загальних компетентностей випускника найбільш значущими для розвитку професійної кар’єри є такі: здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел (ЗК2); здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях (ЗК3); здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями (ЗК4); здатність до адаптації та дії в новій ситуації (ЗК5); здатність до міжособистісної взаємодії (ЗК7); здатність діяти соціально відповідально і свідомо (ЗК8); здатність працювати в міжнародному контексті (ЗК9). Набуття таких компетентностей дасть змогу реалізувати майбутньому вчителю п’ять ключових завдань, що пов’язані з кар’єрним зростанням: 1) вибір кар’єри; 2) адаптація до кар’єри; 3) планування кар’єри; 4) зміна (повторний вибір) кар’єри; 5) розвиток кар’єри.

Висновки. Під час виокремлення основних понять й категорії дослідження було надано їх тлумачення відповідно до оновлених законодавчих норм, а саме: стандарти освіти трактуємо як комплекс вимог до обов’язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня, загального обсягу навчального навантаження здобувачів освіти, інших складників, які передбачені спеціальними законами й розробляються відповідно до Національної рамки кваліфікацій; під стандартом вищої освіти розуміємо сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності ЗВО і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти (ВО) в межах кожної спеціальності; поняття “стандартизація” розуміємо як діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

У процесі визначення актуальних

implementation of Standards of Higher Education in the specialty of 011 “Educational, Pedagogical Sciences”, field of knowledge of 01 “Education / Pedagogics”, in particular for the second (Master’s) level of higher education, it was found that in the list of general competencies of the graduates the most important for the development of professional career are as follows: the ability to search, process and analyze information from various sources (GC2); ability to apply knowledge in practical situations (GC3); ability to acquire and master modern knowledge (GC4); ability to adapt and act in a new situation (GC5); ability of interpersonal interaction (GC7); ability to act socially responsibly and consciously (GC8); ability to work in an international context (GC9).

Acquisition of such competencies will allow the future teacher to fulfil the five key tasks related to their career growth. These are as follows: 1) career choice; 2) career adaptation; 3) career planning; 4) career change (move); 5) career development.

Conclusions. While specifying the main concepts and categories of research, the interpretation of them was provided in accordance with the updated legislation, namely: ‘education standards’ are interpreted as a set of requirements for mandatory competencies and learning outcomes of the appropriate level, the total workload of students, other components that are stipulated by certain laws and developed in accordance with the National Qualifications Framework; under ‘the standard of higher education’ we understand a set of requirements for the content and results of educational activities of higher educational institutions and research institutions at each level of higher education (HE) within each specialty; the concept of ‘standardization’ is understood as an activity that consists in establishing provisions for general and repeated use in relation to existing or potential tasks and is aimed at achieving the optimal degree of order in a particular area. While setting the current tasks of training future teachers so that they are ready for

завдань підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри з'ясовано, що умовах запровадження нового покоління стандартів ВО важливим для студентів у період навчання у педагогічному закладі вищої освіти є досягнення балансу у формуванні *hard* та *soft skills*, тобто професійних (*hard*) та надпрофесійних (*soft*) навичок. Це обумовлює більш чіткий підхід до визначення принципів розвитку професійної кар'єри майбутніх вчителів з урахуванням нових викликів, зокрема тих, що пов'язані із запитами вітчизняних працедавців та запровадженням світових, зокрема європейських стандартів якості вищої педагогічної освіти.

Виокремлення особливостей підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри в умовах запровадження стандартів вищої освіти за спеціальністю 011 "Освітні, педагогічні науки" галузі знань 01 "Освіта/Педагогіка" уможливило виявити такі як: 1) створення у ЗВО відповідних служб, різноманітних структурних підрозділів профорієнтації та працевлаштування, акмеологічних центрів, студентських кадрових агентств, центрів кар'єри, що реалізують консалтингові програми кар'єрного розвитку; 2) діяльність різноманітних служб працевлаштування випускників; 3) запровадження технології портфоліо задля актуалізації у студентів результатів їх професійної підготовки та визначення перспектив подальшого розвитку кар'єри; 4) удосконалення практико-орієнтованої моделі підготовки майбутнього учителя, у якій ключове місце належить педагогічній практиці.

Ключові слова: розвиток професійної кар'єри, підготовка майбутніх учителів, стандартизація, стандарти освіти, стандарти вищої освіти.

the professional career self-development, it was found that achieving a balance in the formation of hard and soft skills, and super-professional (soft) skills during their studies is an important prerequisite for tertiary students throughout the introduction of a new generation of HE standards.

This leads to a clearer approach to defining the principles of professional development of the pre-service teachers, taking into account recent challenges, in particular those related to the demands of domestic employers and the introduction of global, including European quality standards for higher pedagogical education.

Specifying the features of training future teachers in self-development of their professional career in the settings of introduction of higher education standards in the specialty of 011 "Educational, Pedagogical Sciences", field of knowledge 01 of "Education / Pedagogics" can be identified as: 1) the establishing of relevant services in the higher educational institution for guidance students' career building and facilitating their employment, acmeological centers, student recruitment agencies, career centers that implement consulting programs on career development; 2) the activities of various employment services for graduates; 3) introduction of portfolio technology in order to update the results of their professional training and determine the prospects for further career development; 4) improvement of the practice-oriented model of future teacher training which relies on pedagogical internships.

Keywords: professional career (self)-development, training of pre-service teachers, standardization, educational standards, higher education standards.

Постановка проблеми. Сучасний етап розбудови незалежної української держави пов'язаний із процесами становлення і розвитку педагогічної освіти, оскільки вона є важливою компонентою подальшого розвитку країни у соціально-економічному, гуманітарному, етико-культурному вимірах.

Натепер Україна знаходиться у складному періоді реформаційних

перетворень у галузі освіти, що супроводжується оновленням правового забезпечення цього процесу: ухвалено Закони України “Про освіту” (2017), “Про вищу освіту” (2014), “Про фахову передвищу освіту (2019), Концепцію розвитку педагогічної освіти (2018), Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року (2016) тощо. Зокрема у Законі України “Про освіту” (2017) визначено обов’язковість дотримання освітнього стандарту в Україні як змістового ядра освіти, що охоплює матеріал, необхідний і достатній для виконання її завдань [5]. Тож, аналіз особливостей професійної підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар’єри в контексті стандартизації вищої педагогічної освіти є актуальним і своєчасним.

Аналіз досліджень і публікацій провідних вітчизняних учених свідчить про важливість розбудови системи підготовки фахівців з вищою освітою в Україні на рівні європейських стандартів. Зокрема, філософські аспекти модернізації педагогічної освіти відповідно до викликів XXI століття схарактеризував В. Андрущенко [1]; освітні стандарти нового покоління як умову входження вищої освіти України до європейського освітнянського простору вивчали А. Красильникова та Ю. Шалапко [11]; наукову дискусію західних учених з питань розроблення стандартів педагогічної освіти узагальнювала Л. Пуховська [21]; питання модернізації технологічної освіти за вимогами оновлення освітніх стандартів стали предметом дослідження А. Цини [27] тощо. Теоретичні й прикладні аспекти підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар’єри були у локусі дисертаційних й монографічних досліджень багатьох вітчизняних учених, серед яких А. Братанич [2], Т. Канівець [9], Ю. Котенєва [10], В. Лозовецька [13] та інші. Автором цієї публікації було виконано низку наукових праць, які дали змогу обґрунтувати педагогічну доцільність використання тренінгів в освітньому процесі підготовки майбутніх учителів до побудови професійної кар’єри [18], виокремити принципи підготовки майбутніх учителів до побудови професійної кар’єри [19] тощо. Проте, особливості підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар’єри в умовах стандартизації вищої педагогічної освіти вивчалися фрагментарно, що й обумовило доцільність здійснення цієї наукової розвідки.

Формулювання мети статті та її завдань. Метою статті є виокремлення особливостей підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар’єри в умовах стандартизації освіти. Для досягнення мети доцільно, на нашу думку, зосередитися на розв’язанні таких завдань: 1) окреслити основні поняття й категорії дослідження, надати їх тлумачення відповідно до оновлених законодавчих норм; 2) визначити актуальні завдання підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар’єри у період навчання у педагогічному закладі вищої освіти (ЗВО); 3) виокремити особливості підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар’єри в умовах запровадження стандартів вищої освіти за спеціальністю 011 “Освітні, педагогічні науки” галузі знань 01 “Освіта/Педагогіка”.

Виклад матеріалу. Передусім зазначимо, що управління змістом освіти здійснюється саме через освітній стандарт. Тому однією з сучасних тенденцій розвитку освіти у багатьох країнах світу є її стандартизація (англ. standart – зразок, еталон, модель, які беруть за вихідні для зіставлення з ними інших подібних об’єктів).

Процес стандартизації освіти, зазвичай, обумовлений необхідністю

створення у країні з одного боку уніфікованих, а з іншого – притаманних лише відповідній галузі знань / спеціальності компонентів, у яких чітко визначено переліки компетентностей випускників та програмних результатів навчання. Це створює базові механізми для розроблення широкого розмаїття освітніх програм ЗВО як підґрунтя для підготовки нової генерації фахівців з вищою, зокрема педагогічною освітою, у відповідності до запитів студентів як замовників освітніх послуг (внутрішніх стейкхолдерів), а також працедавців (зовнішніх стейкхолдерів). Тож, стандарти освіти є істотним елементом будь-якої національної системи освіти, тип якої визначається політичними, соціально-економічними умовами, традиціями певної країни тощо. Не виключенням є й Україна, яка прагне до інтеграції з європейським дослідницьким й освітнім простором з їх високими стандартами у сферах науки й освіти.

З огляду на завдання дослідження окреслимо базові поняття й категорії цього локального дослідження, а також представимо їх тлумачення відповідно до оновлених вітчизняних законодавчих норм. Так, Законом України “Про освіту” (2017) визначено, що *стандарти освіти* визначають вимоги до обов’язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня; загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти; інші складники, передбачені спеціальними законами й розробляються відповідно до Національної рамки кваліфікацій (НРК) [5]. Додамо, що базуючись на норму Закону України “Про вищу освіту” (2014 р.), під *стандартом вищої освіти* розумітимемо сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності ЗВО і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти (ВО) в межах кожної спеціальності [6]. Слід вказати, що в Україні стандарти ВО розробляються для кожного рівня ВО в межах кожної спеціальності відповідно до НРК, використовуються для визначення та оцінювання якості змісту та результатів освітньої діяльності ЗВО (наукових установ) [6].

Важливо зазначити, що у рамках цього дослідження тлумачитимемо поняття “*стандартизація*” відповідно до дефініції, представленої у Законі України “Про стандартизацію” (2014) [7], де його сутність визначено як діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [7]. Під час аналізу норм Закону України “Про освіту” (2017) з’ясовано, що Центральні органи виконавчої влади, зокрема Міністерство освіти та науки (МОН) України, мають уповноваження затверджувати стандарти освіти, оприлюднювати на своїх веб-сайтах їх проекти з метою громадського обговорення [5]. Участь у розробленні стандартів освіти та здійсненні їх експертизи беруть Національна академія педагогічних наук України як самоврядна наукова організація у сфері освіти, що заснована на державній власності, а також Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО). Окрім того, виключна роль у формуванні стандартів освіти відводиться державним органам, до сфери управління яких належать заклади освіти [6].

З’ясовано, що кожен стандарт ВО має визначати такі вимоги до освітньої програми: 1) обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня ВО; 2) перелік компетентностей випускника; 3) нормативний зміст підготовки здобувачів ВО, сформульований у термінах

результатів навчання; 4) форми атестації здобувачів ВО; 5) вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості ВО; 6) вимоги професійних стандартів (у разі їх наявності) [6].

Ухвалені наказами МОН України нове покоління стандартів ВО для першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів [8] є тією нормативною базою, в основі якої закладено оновлене розуміння цілей і змісту підготовки майбутніх фахівців з вищою педагогічною освітою на засадах компетентнісного підходу, що гарантуватиме готовність випускника педагогічного ЗВО до організації освітнього процесу з основних предметів базових навчальних планів шкільної освіти, а значить й до розвитку кар'єри в обраній сфері діяльності. Натепер процес створення стандартів ВО, в основі яких лежить гуманістична парадигма, є пріоритетним завданням реформи повної загальної середньої освіти і пов'язане із упровадженням Нової української школи (НУШ) [17].

Важливою подією, яка уможливила чітке визначення положень для загального та неодноразового використання наявних чи потенційних завдань у галузі 01 Освіта / Педагогіка стало ухвалення у травні 2021 року Стандарту вищої освіти за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта/Педагогіка для другого (магістерського) рівня вищої освіти [25]. Тому надважливим і актуальним завданням педагогічних ЗВО є підготовка нового покоління освітян до професійної діяльності в умовах запровадження оновлених стандартів освіти [8], зокрема й вищезгаданого [25]. Звернімо увагу й на те, що розроблені і затверджені нові стандарти ВО України містять вимоги до рівня освіти осіб, перелік компетентностей (інтегральної, загальних і спеціальних) випускника ЗВО, опис нормативного змісту підготовки здобувачів ВО (сформульований у термінах результатів навчання) [25]. Тож в умовах стандартизації вищої педагогічної освіти для майбутніх педагогів під час набуття їх майбутньої професії важливим є досягнення балансу у формуванні професійних (hard skills) та надпрофесійних (soft skills) навичок. Це обумовлює більш чіткий підхід до визначення принципів розвитку професійної кар'єри майбутніх вчителів з урахуванням нових викликів, зокрема тих, що пов'язані із орієнтацією на світові, зокрема європейські стандарти якості вищої педагогічної освіти.

Наступним дослідницьким кроком є визначення актуальних завдань підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри у період навчання у педагогічному ЗВО. Розкриємо особливості цього етапу в контексті педагогічної підтримки, супроводу, стимулювання і сприяння майбутньому вчителю в процесі розвитку його кар'єри.

Нам імпонує позиція Е. Гуссерля, який вважає, що саме під час професійної підготовки у ЗВО відбувається активний пошук особистістю мети і цінностей професії, усвідомлення стилю життя, обумовленого даною професією [4, с. 14]. Учений переконаний, що перед педагогічним ЗВО стоїть непросте завдання пошуку адекватних способів включення студентів у процес освіти і у майбутню педагогічну професію. Виходячи з цього, стає очевидною необхідність внесення змін в систему професійної підготовки майбутніх педагогів, що окреслює проблему пошуку детермінант, які обумовлюють її зміст, педагогічну підтримку, відповідність сучасним запитам ринку праці [4, с. 14]. Тож професійну підготовку в педагогічному ЗВО будемо розглядати як початок професійної кар'єри і початок процесу стійкої самоідентифікації особистості в професії за допомогою

систематизації отриманих знань й навичок, що відкриває для неї можливості майбутнього професійного розвитку.

У процесі виокремлення особливостей підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри в умовах запровадження Стандартів вищої освіти за спеціальністю 011 "Освітні, педагогічні науки" галузі знань 01 "Освіта/Педагогіка", зокрема для другого (магістерського) рівня ВО, виявлено, що серед переліку загальних компетентностей випускника найбільш значущими для розвитку професійної кар'єри є такі:

- здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел (ЗК2) [25];

- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях (ЗК3) [25];

- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями (ЗК4) [25];

- здатність до адаптації та дії в новій ситуації (ЗК5) [25];

- здатність до міжособистісної взаємодії (ЗК7) [25];

- здатність діяти соціально відповідально і свідомо (ЗК8) [25];

- здатність працювати в міжнародному контексті (ЗК9) [25].

Набуття таких компетентностей дасть змогу реалізувати майбутньому вчителю п'ять ключових завдань, що пов'язані з кар'єрним зростанням: 1) вибір кар'єри; 2) адаптація до кар'єри; 3) планування кар'єри; 4) зміна (повторний вибір) кар'єри; 5) розвиток кар'єри.

Викладене створює теоретичне підґрунтя для виокремлення особливостей підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри в умовах стандартизації вищої педагогічної освіти. На наше переконання, однією з таких особливостей є створення у ЗВО відповідних служб, різноманітних структурних підрозділів профорієнтації та працевлаштування, акмеологічних центрів, студентських кадрових агентств, центрів кар'єри, що реалізують консалтингові програми кар'єрного розвитку. Як зазначає С. Кутняк стратегічним напрямом діяльності подібних служб є психолого-педагогічна та організаційна підтримка і супровід кар'єри майбутнього вчителя, які забезпечуються професіоналами (педагогами, психологами, тьюторами) [12, с. 125-126].

Специфіка діяльності даних служб на думку Є. Могільовкіна пов'язана із забезпеченням комплексного супроводу кар'єрного становлення студента у межах закладу освіти та передбачає [15, с. 168-174]:

- врахування професійних очікувань і установок;

- допомога в адаптації до майбутньої професійної діяльності;

- консультування з проблем особистісного росту і вибору індивідуальної кар'єрної траєкторії;

- навчання технологіям самооцінки і реалізації особистісного та ділового потенціалу;

- моніторинг якісних змін в особистісному і професійному розвитку;

- кар'єрний тьюторінг.

На нашу думку, ще однією особливістю підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри в умовах стандартизації вищої педагогічної освіти, на яку слід звернути увагу, є діяльність різноманітних служб працевлаштування випускників. Натепер такі служби працюють у двох напрямках: 1) співпраця ЗВО, замовників освітніх послуг, працевлаштувачів; 2) реалізація програм сприяння професійно-особистісного розвитку студентів. Обґрунтуємо свою позицію на прикладах діяльності вітчизняних ЗВО.

Служба працевлаштування Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, що діє з 2011 року здійснює роз'яснювальну роботу серед студентів та випускників щодо законодавчих та нормативно-правових питань державного регулювання зайнятості та трудових відносин, а також формування практичного досвіду роботи у загальноосвітніх школах, дитячих садках, музичних школах, волонтерської діяльності тощо, працевлаштування студентів на тимчасові вакансії в межах університету, де студенти мають змогу отримати досвід роботи [24].

У Херсонському державному університеті діє Сектор сприяння працевлаштуванню студентів і випускників, серед різноманітних функцій якого є забезпечення проведення роз'яснювальної роботи серед студентів та випускників щодо нормативно-правових актів з питань державного регулювання зайнятості та трудових відносин, а також підтримка бази даних про студентів та накопичення банку потенційних підприємств, установ, організацій (роботодавців) [23].

При Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського діє Центр працевлаштування та зав'язків з виробництвом, основними напрямками роботи якого є: 1) інформування студентів щодо актуальних напрямів діяльності та потреби в кадрах; 2) організація контактів між студентами і роботодавцями; 3) надання інформації студентам щодо можливостей тимчасового працевлаштування під час навчання; 4) організація ярмарок вакансій та презентацій установ; 5) проведення тренінгів з технології самостійного пошуку роботи; 6) консультування студентів з питань планування професійної кар'єри тощо [26].

Сектор працевлаштування Київського національного університету імені Тараса Шевченка сприяє працевлаштуванню та проходженню практик і стажувань студентів, випускників та аспірантів в організаціях працедавців. Діяльність даного підрозділу спрямована на інформування студентів про: вакантні посади, які пропонують компанії-роботодавці та рекрутингові компанії; анонси заходів, які проводяться в університеті та за його межами для допомоги у працевлаштуванні; заходи з працевлаштування [22].

Аналіз практики діяльності Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова дав змогу виявити, що важливим чинником інформування майбутніх учителів про стан ринку праці є проведення "Днів кар'єри", "Ярмарок вакансій", "Презентацій освітніх установ" тощо. Основне завдання, яке вирішується на таких заходах – це надання інформаційної посередницької підтримки випускникам або студентам у пошуку роботи і працевлаштуванні за їх індивідуальними запитами.

Узагальнюючи практичний досвід діяльності різноманітних служб працевлаштування випускників у вітчизняних ЗВО, визначимо такі основні напрями їх роботи:

- ведення бази даних випускників і вакансій в сфері педагогічної професії;
- консультування студентів та проведення тренінгів з питань працевлаштування та складання резюме;
- проведення масових заходів ("Днів кар'єри", "Ярмарок вакансій", "Виставка освітніх установ" тощо);
- організація круглих столів з керівниками загальноосвітніх установ і

органів управління освітою.

У результаті систематичної участі майбутніх учителів у запропонованих заходах вони: по-перше, мають можливість ознайомитися з інформацією про реальну ситуацію на ринку праці та надання освітніх послуг; по-друге, вивчають алгоритми та способи пошуку роботи; по-третє, розглядають правові аспекти побудови взаємин з роботодавцями; по-четверте, набувають досвід з аналізу зміни, що відбуваються на ринку праці та враховувати їх в процесі професійного становлення; по-п'яте, навчаються складати резюме тощо.

Під час поглибленого аналізу роботи служб з надання допомоги студентам на ринку праці було встановлено, що ЗВО, передусім, спрямовують свою роботу на налагодження контактів між працедавцями та випускниками і з цією метою проводять різноманітні заходи. Тобто головне завдання – це збільшення шансів випускників на можливість “швидкого” працевлаштування. Разом з тим необхідно констатувати той факт, що хоч у функціональних задачах і зазначається, що центри сприяють підготовці студентів до розвитку кар'єри, у дійсності ж цей напрям є менш розвинутим. Слід додати, що діяльність вищезгаданих служб спрямована на досягнення тактичної мети (працевлаштування). Стратегічна ж мета (управління кар'єрою) перекладається на плечі випускника та майбутніх працедавців [20, с. 118].

З огляду на це, ще однією особливістю підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри в умовах стандартизації вищої педагогічної освіти є запровадження технології портфоліо задля актуалізації у студентів результатів їх професійної підготовки та визначення перспектив подальшого розвитку кар'єри.

Необхідно уточнити, що портфоліо це не лише “база даних” досягнень майбутнього учителя. Як зазначає Ю. Котенєва, використання в процесі професійної підготовки портфоліо актуалізує мотиваційно-ціннісне ставлення до освіти, до вибору суб'єктної позиції; сприяє адекватній самооцінці студентів через залучення в рефлексивну діяльність; виокремлює “професійну Я-концепцію” [10, с. 125-126].

Важливим стимулом до розвитку кар'єри майбутніх учителів є практична діяльність та залученість студентів до реальних соціально-виробничих відносин. Існують різні шляхи ознайомлення студентів з прикладним аспектом майбутньої діяльності, але найпопулярнішим є практика як своєрідна сполучна ланка між теоретичним навчанням студента і його майбутньою роботою в школі. Одне із завдань – це підготувати студента до діяльності в якості вчителя, озброїти його комплексом професійних (hard skills) й універсальних (soft skills) навичок, творчим осмисленням основних видів освітньої, організаційної, методичної, соціально-гуманітарної діяльності.

Досліджуючи аспект навчальної та виробничої практики студентів М. Фіцула визначив для різних практик такі цілі [28, с. 169-170]:

- поглибити і закріпити теоретичні знання студентів, виробити навички практичної і дослідницької роботи, ознайомити із сучасним обладнанням (навчальна практика);

- ознайомити студента з його майбутньою спеціальністю шляхом виконання обов'язків дублера, помічника фахівця (навчально-виробнича практика);

– здійснити за спеціальністю весь цикл основних робіт, перебуваючи на робочих місцях, вивчити значну за обсягом ділянку виробництва і набути навичок організування, управління і контролю (виробнича практика);

– збір матеріалів до дипломного проекту або дипломної роботи (переддипломна практика).

Звертає увагу той факт, що питання про перспективи подальшого кар'єрного зростання не порушується.

У системі підготовки майбутніх учителів натеper актуальною є практико-орієнтована модель, у якій ключове місце належить педагогічній практиці. Необхідно розширивши її до кордонів безперервної з включенням в освітні процес різних її видів: ознайомлювальних практик, психолого-педагогічних практикумів, тренінгів особистісного зростання та розвитку кар'єри, літніх практик в замських таборах і на міських дворових територіях тощо. Отже, можливості, які дає сучасна практика на базі школи для планування та розвитку кар'єри, повинні лягти в основу удосконаленої практико-орієнтованій моделі підготовки сучасного педагога в умовах стандартизації вищої педагогічної освіти, а розробка кар'єрограми має бути одним із завдань. Лише у цьому випадку залучення до професійної діяльності на етапі навчання у педагогічному ЗВО буде сприяти підготовці студентів до розвитку кар'єри.

Висновки. Викладене створює теоретичне підґрунтя для формулювання низки узагальнень.

Під час виокремлення основних понять й категорій дослідження було надано їх тлумачення відповідно до оновлених законодавчих норм [5; 6; 7], а саме: *стандарти освіти* трактуємо як комплекс вимог до обов'язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня, загального обсягу навчального навантаження здобувачів освіти, інших складників, які передбачені спеціальними законами й розробляються відповідно до НРК; під *стандартом вищої освіти* розуміємо сукупність вимог до змісту та результатів освітньої діяльності ЗВО і наукових установ за кожним рівнем ВО в межах кожної спеціальності; поняття "*стандартизація*" розуміємо як діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері, зокрема освітній.

У процесі визначення актуальних завдань підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри з'ясовано, що в умовах запровадження нового покоління стандартів ВО важливим для студентів у період навчання у педагогічному ЗВО є досягнення балансу у формуванні *hard* та *soft skills*, тобто професійних (*hard*) та надпрофесійних (*soft*) навичок. Це обумовлює більш чіткий підхід до визначення принципів розвитку професійної кар'єри майбутніх вчителів з урахуванням нових викликів, зокрема тих, що пов'язані із запитами вітчизняних працедавців та запровадженням світових, зокрема європейських стандартів якості вищої педагогічної освіти.

Виокремлення особливостей підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри в умовах запровадження стандартів ВО за спеціальністю 011 "Освітні, педагогічні науки" галузі знань 01 "Освіта/Педагогіка" уможливило виявити такі як: 1) створення у ЗВО відповідних служб, різноманітних структурних підрозділів профорієнтації та

працевлаштування, акмеологічних центрів, студентських кадрових агентств, центрів кар'єри, що реалізують консалтингові програми кар'єрного розвитку; 2) діяльність різноманітних служб працевлаштування випускників; 3) запровадження технології портфоліо задля актуалізації у студентів результатів їх професійної підготовки та визначення перспектив подальшого розвитку кар'єри; 4) удосконалення практико-орієнтованої моделі підготовки майбутнього учителя, у якій ключове місце належить педагогічній практиці.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у аналізі впливу на зміст підготовки майбутніх учителів до розвитку професійної кар'єри процесу інтернаціоналізації вітчизняної вищої педагогічної освіти як одного із виявів глобалізації ринку освітніх послуг.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко, ВП 2010. 'Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів ХХІ століття', *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки, Вип. 1.28, с. 12–20.
2. Братанич, АА 2019. *Методичні основи особистісно орієнтованої інформатичної підготовки підготовка майбутніх учителів технологій у педагогічному університеті*. Автореферат дисертації кандидата наук, *Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*, Київ, 23 с.
3. Вітюк, ВВ 2017. 'Готовність педагогів до змін в умовах реалізації Концепції "Нова українська школа"', *Педагогічний пошук*, № 2, с. 3–6.
4. Гуссерль, ЭА 1991. 'Феноменология (статья в Британской энциклопедии)', предисл., пер. и примеч. ВИ Молчанова, *Логос*, № 1, с. 12–21.
5. Закон України "Про освіту" 2017. Документ № 2145-VIII, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 38-39, ст. 380. Доступно: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>>. [18 Червень 2021].
6. Закон України "Про вищу освіту" 2014. Документ № 1556-VII, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 37-38, ст. 2004. Доступно: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>>. [19 Червень 2021].
7. Закон України "Про стандартизацію" 2014. Документ № 1315-VII, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 31, ст.1058. (Редакція від 02.12.2020 р.). Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>>. [19 Червень 2021].
8. *Затверджені стандарти вищої освіти* 2021. Вебсайт Міністерства освіти і науки України. Доступно: <<https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>>. [19 Червень 2021].
9. Канівець, ТМ 2013. *Формування психологічної готовності студентів до здійснення майбутньої професійної кар'єри*. Дисертація кандидата наук, *Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка*, Київ, 200 с.
10. Котенева, ЮМ 2016. *Формування уявлень про професійну кар'єру у студентів педагогічного коледжу в процесі фахової підготовки*. Дисертація кандидата наук, *Державний заклад "Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка"*, Старобільськ, 300 с.
11. Красильникова, АВ & Шалапко, ЮІ 2006. 'Освітні стандарти нового покоління як умова входження вищої освіти України до європейського освітнянського простору', *Кращий досвід і моделі вищої освіти Європи і Америки: зб. ст. 16-ї міжнар. конф. Американської асоціації адміністраторів університетів*, Краків (Польща), 22–28 жовтня, с. 79–80.
12. Кутняк, СВ 2010. 'Становление карьеры будущего учителя в процессе профессиональной подготовки', *Известия российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*, № 125, с. 120–127.

13. Лозовецька, ВТ 2015. *Професійна кар'єра особистості в сучасних умовах*. Монографія, Київ: Міленіум, 279 с.
14. *Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти*, 2016. Наказ МОН України № 600 від 01.06.2016 р. (редакція № 584 від 30.04.2020 р.). Доступно: <<https://mon.gov.ua/ua/npra/pro-vnesennya-zmin-do-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-vid-01062016-600>>. [20 Червень 2021].
15. Могилевкин, ЕА 2007. *Карьерный рост: диагностика, технологии, тренинг*. Монография, С-Петербург: Речь, 2007. 336 с.
16. *Національний освітньо-науковий глосарій 2018*. Київ: ТОВ “КОНВІ ПРІНТ”, 524 с.
17. *Нова українська школа 2016*. Концептуальні засади реформування середньої школи. Доступно: <<https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>>. [20 Червень 2021].
18. Олефіренко, ТО 2019. ‘Використання тренінгів при підготовці майбутніх учителів до побудови професійної кар'єри’, *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, голов. ред. Кивлюк, ОП, Київ: “Видавництво “Гілея”, Випуск 17 (10), с. 46–54.
19. Олефіренко, ТО 2019. ‘Принципи підготовки майбутніх учителів до побудови професійної кар'єри’, *Вісник Національного університету “Чернігівський колегіум” імені Т. Г. Шевченка*, Випуск 4 (160), Серія: Педагогічні науки, Чернігів, с. 24–29.
20. *Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти 2015*. Документ № 266-2015-п, *Постанова Кабінету Міністрів України № 266 від 29.04.2015 р.* Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-p#Text>>. [20 Червень 2021].
21. Пуховська, ЛП 2013. ‘Стандарти педагогічної освіти: наукова дискусія західних учених’, *Таврійський вісник освіти*, № 4, с. 10–18.
22. *Сектор працевлаштування студентів та аспірантів Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Доступно: <<http://jobs.knu.ua/>>. [20 Червень 2021].
23. *Сектор сприяння працевлаштуванню студентів і випускників Херсонського державного університету*. Доступно: <<http://www.kspu.edu/About/DepartmentAndServices/DPractices.aspx>>. [20 Червень 2021].
24. *Служба працевлаштування Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. Доступно: <<https://mdpu.org.ua/new/uk/pracevlashtuvannja/sluzhba-pracevlashtuvannja.html>>. [20 Червень 2021].
25. *Стандарт вищої освіти за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта/Педагогіка для другого (магістерського) рівня вищої освіти 2021*. Наказ МОН України № 520 від 11.05.2021 р. Доступно: <http://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/82566/>. [20 Червень 2021].
26. *Центр працевлаштування та зав'язків з виробництвом Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Доступно: <http://mdu.edu.ua/?page_id=252>. [20 Червень 2021].
27. Цина, АЮ 2017. ‘Модернізація технологічної освіти за вимогами оновлення освітніх стандартів’, *Трудове навчання в школі*, № 17, с. 2–6.
28. Фіцула, ММ 2006. *Педагогіка вищої школи*, Київ: Академвидав, 352 с.

References:

1. Andrushenko, VP 2010. ‘Modernizaciya pedagogichnoyi osviti vidpovidno do viklikiv XXI stolittya (Modernization of pedagogical education in accordance with the challenges of the XXI century)’, *Naukovij visnik Mikolajivskogo derzhavnogo universitetu imeni V. O. Suhomlinskogo*. Seriya: Pedagogichni nauki, Vip. 1.28, s. 12–20.
2. Bratanich, AA 2019. *Metodichni osnovi osobistisno oriyentovanoyi informatichnoyi*

- pidgotovki pidgotovka majbutnih uchiteliv tehnologij u pedagogichnomu universiteti* (Methodical bases of personally oriented computer training preparation of future teachers of technologies in pedagogical university). Avtoreferat disertaciyi kandidata nauk, *Nacionalnij pedagogichnij universitet imeni M. P. Dragomanova*, Kiyiv, 23 s.
3. Vityuk, VV 2017. 'Gotovnist pedagogiv do zmin v umovah realizaciyi Konceptiyi "Nova ukrayinska shkola" (Readiness of teachers for changes in the conditions of realization of the Concept "New Ukrainian school")', *Pedagogichnij poshuk*, № 2, s. 3–6.
 4. Gusserl, EA 1991. 'Fenomenologiya (statya v Britanskoj enciklopedii) (Phenomenology (article in the British Encyclopedia))', predisl., per. i primech. VI Molchanova, *Logos*, № 1, s. 12–21.
 5. *Zakon Ukrayini "Pro osvitu" (Law of Ukraine "On Education")* 2017. Dokument № 2145-VIII, *Vidomosti Verhovnoyi Radi (VVR)*, № 38-39, st. 380. Dostupno: <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>>. [18 Cherven 2021].
 6. *Zakon Ukrayini "Pro vishu osvitu" (Law of Ukraine "On Higher Education")* 2014. Dokument № 1556-VII, *Vidomosti Verhovnoyi Radi (VVR)*, № 37-38, st. 2004. Dostupno: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>>. [19 Cherven 2021].
 7. *Zakon Ukrayini "Pro standartizaciyu" (Law of Ukraine "On Standardization")* 2014. Dokument № 1315-VII, *Vidomosti Verhovnoyi Radi (VVR)*, № 31, st. 1058. (Redakciya vid 02.12.2020 r.). Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>>. [19 Cherven 2021].
 8. *Zatverdzeni standarti vishoyi osviti (Approved standards of higher education)* 2021. Vebsajt Ministerstva osviti i nauki Ukrayini. Dostupno: <<https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>>. [19 Cherven 2021].
 9. Kanivec, TM 2013. *Formuvannya psihologichnoyi gotovnosti studentiv do zdijsnennya majbutnoyi profesijnoyi kar'yeri (Formation of psychological readiness of students to pursue a future professional career)*. Disertaciya kandidata nauk, *Nac. akad. ped. nauk Ukrayini, In-t psihologiyi im. G. S. Kostyuka*, Kiyiv, 200 s.
 10. Kotyenyeva, YuM 2016. *Formuvannya uyavlen pro profesijnu kar'yeru u studentiv pedagogichnogo koledzhu v procesi fahovoyi pidgotovki (Formation of ideas about professional career in students of pedagogical college in the process of professional training)*. Disertaciya kandidata nauk, *Derzhavnij zaklad "Luganskij nac. un-t imeni Tarasa Shevchenka"*, Starobilsk, 300 s.
 11. Krasilnikova, AV & Shalapko, YuI 2006. 'Osvitni standarti novogo pokolinnya yak umova vhodzhennya vishoyi osviti Ukrayini do yevropejskogo osvityanskogo prostoru (Educational standards of the new generation as a condition for the entry of higher education in Ukraine into the European educational space)', *Krashij dosvid i modeli vishoyi osviti Yevropi i Ameriki: zb. st. 16-yi mizhnar. konf. Amerikanskoyi asociaciyi administratoriv universitetiv*, Krakiv (Polsha), 22–28 zhovtnya, s. 79–80.
 12. Kutnyak, SV 2010. 'Stanovlenie karery budushhego uchitelya v processe professionalnoj podgotovki (Formation of a future teacher's career in the process of professional training)', *Izvestiya rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gercena*, № 125, s. 120–127.
 13. Lozovecka, VT 2015. *Profesijna kar'yera osobistosti v suchasnih umovah (Professional career of a person in modern conditions)*. Monografiya, Kiyiv: Milenium, 279 s.
 14. *Metodichni rekomendaciyi shodo rozroblennya standartiv vishoyi osviti (Guidelines for the development of standards of higher education)* 2016. Nakaz MON Ukrayini № 600, vid 01.06.2016 r. (redakciya № 584 vid 30.04.2020 r.). Dostupno: <<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-vid-01062016-600>>. [20 Cherven 2021].
 15. Mogilevkin, EA 2007. *Karernyj rost: diagnostika, tehnologii, trening (Career growth: diagnostics, technology, training)*. Monografiya, S-Peterburg: Rech, 336 s.
 16. *Nacionalnij osvitno-naukovij glosarij (National Educational and Scientific Glossary)* 2018. Kiyiv: TOV "KONVI PRINT", 524 s.

17. *Nova ukrayinska shkola (New Ukrainian school)* 2016. Konceptualni zasady reformuvannya serednoyi shkoli. Dostupno: <<https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrayinska-shkola>>. [20 Cherven 2021].
18. Olefirenko, TO 2019. 'Vikoristannya treningiv pri pidgotovci majbutnih uchiteliv do pobudovi profesijnoyi kar'yeri (The use of training in preparing future teachers to build a professional career)', *Osvitnij diskurs: zbirnik naukovih prac*, golov. red. Kivlyuk, OP, Kiyiv : "Vidavnistvo "Gileya", Vipusk 17 (10), s. 46–54.
19. Olefirenko, TO 2019. 'Principi pidgotovki majbutnih uchiteliv do pobudovi profesijnoyi kar'yeri (Principles of training future teachers to build a professional career)', *Visnik Nacionalnogo universitetu "Chernigivskij kolegium" imeni T. G. Shevchenka*, Vipusk 4 (160), Seriya: Pedagogichni nauki, Chernigiv, s. 24–29.
20. *Pro zatverdzhennya pereliku galuzej znan i specialnostej, za yakimi zdiysnyuyetsya pidgotovka zdobuvachiv vishoyi osviti (On approval of the list of branches of knowledge and specialties for which higher education students are trained)* 2015. Dokument № 266-2015-p, Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini № 266 vid 29.04.2015 r. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-p#Text>>. [20 Cherven 2021].
21. Puhovska, LP 2013. 'Standarti pedagogichnoyi osviti: naukova diskusiya zahidnih uchenih (Standards of pedagogical education: scientific discussion of Western scientists)', *Tavrijskij visnik osviti*, № 4, s. 10–18.
22. *Sektor pracevlashtuvannya studentiv ta aspirantiv Kiyivskogo nacionalnogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka (Employment sector of students and graduate students of Taras Shevchenko National University of Kyiv)*. Dostupno: <<http://jobs.knu.ua/>>. [20 Cherven 2021].
23. *Sektor spriyannya pracevlashtuvannnyu studentiv i vipuschnikiv Hersonskogo derzhavnogo universitetu (Sector of employment promotion of students and graduates of Kherson State University)*. Dostupno: <<http://www.kspu.edu/About/DepartmentAndServices/DPractices.aspx>>. [20 Cherven 2021].
24. *Sluzhba pracevlashtuvannya Melitopolskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Bogdana Hmelnickogo (Employment Service of Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky)*. Dostupno: <<https://mdpu.org.ua/new/uk/pracevlashtuvannja/sluzhba-pracevlashtuvannja.html>>. [20 Cherven 2021].
25. *Standart vishoyi osviti za specialnistyu 011 Osvitni, pedagogichni nauki galuzi znan 01 Osvita/Pedagogika dlya drugogo (magisterskogo) rivnya vishoyi osviti (Standard of higher education in the specialty 011 Educational, pedagogical sciences in the field of knowledge 01 Education / Pedagogy for the second (master's) level of higher education)* 2021. Nakaz MON Ukrayini № 520 vid 11.05.2021 r. Dostupno: <http://ru.osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/82566/>. [20 Cherven 2021].
26. *Centr pracevlashtuvannya ta zav'yazkiv z virobnictvom Mikolayivskogo nacionalnogo universitetu imeni V. O. Sukhomlinskogo (Center for Employment and Production Relations of Mykolayiv National University named after VO Sukhomlynsky)*. Dostupno: <http://mdu.edu.ua/?page_id=252>. [20 Cherven 2021].
27. Cina, AYU 2017. 'Modernizaciya tehnologichnoyi osviti za vimogami onovlennya osvitnih standartiv (Modernization of technological education according to the requirements of updating educational standards)', *Trudove navchannya v shkoli*, № 17, s. 2–6.
28. Ficula, MM 2006. *Pedagogika vishoyi shkoli (Pedagogy of High School)*, Kiyiv: Akademvidav, 352 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.34(6)-6
УДК 378.046.4

**ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ ВИКОРИСТАННЯ ХМАРО
ОРІЄНТОВАНИХ СИСТЕМ ВІДКРИТОЇ НАУКИ У
ВІТЧИЗНЯНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ**

**ASSESSMENT OF THE USE OF CLOUD-ORIENTED OPEN SCIENCE
SYSTEMS IN THE DOMESTIC EDUCATIONAL SPACE**

**В. В. Коваленко
М. В. Мар'єнко
А. С. Сухіх
М. П. Шишкіна**

Актуальність теми дослідження. В зв'язку із появою і поширенням у сфері освіти хмаро орієнтованих сервісів та систем відкритої науки виникає необхідність методологічного осмислення і запровадження їх у діяльність вчителя. Існує необхідність дослідження і оцінювання стану використання цих систем у вітчизняному освітньому просторі з метою пошуку кращих шляхів, напрямів і підходів їх запровадження у процес навчання та професійного розвитку вчителів.

Постановка проблеми. На даний момент одним із пріоритетів МОН України постає розвиток наукової освіти вчителів завдяки використанню найсучасніших цифрових технологій. Тому необхідно дослідити і провести оцінювання сучасного стану проблеми впровадження і використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у вітчизняному освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означення терміну "відкритий доступ" подано в Будапештській ініціативі відкритого доступу. А. Г. Загородній підкреслив, що з 2021 р. розпочинається програма "Горизонт Європа", тому основним завдання є долучення України до Європейської хмари відкритої науки (EOSC). Наявний досвід вчителів у використанні сервісів EOSC.

Постановка завдання. Провести аналіз та оцінювання стану використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у вітчизняному освітньому просторі.

Urgency of the research. Due to the emergence and wide use of cloud-based services and open science systems in the field of education, there is a need for their methodological considering and introduction into the activities of teachers. There is a need to study and assess the level of use of these systems in the domestic educational space in order to find better ways, directions and approaches to their introduction into the teaching and professional development of teachers.

Target setting. At the moment, one of the priorities of the Ministry of Education and Science of Ukraine is the development of scientific education of teachers through the use of the emerging digital technologies. Therefore, it is necessary to investigate and assess the current state of the problem of implementation and use of the cloud-based systems of open science in the domestic educational space.

Actual scientific researches and issues analysis. The definition of the term "open access" is given in the Budapest Open Access Initiative. A.G. Zagorodniy stressed that the Horizon Europe program starts in 2021, so the main task for Ukraine is to join the European Cloud of Open Science (EOSC). The experience of teachers in using EOSC services already exists.

The research objective. The objective is to analyze and evaluate the current state of use of the cloud-oriented systems of open science in the domestic educational space.

Виклад основного матеріалу.

Проаналізовано Будапештську ініціативу відкритого доступу, Берлінську декларацію. Наведено основні положення політики міжнародного руху за відкритий доступ. Одним із пріоритетів розвитку науки в Україні є інтеграція до Європейського дослідницького простору. Описано 6 пріоритетів інтеграції української науки до Європейського дослідницького простору. Проведено опитування вчителів математики курсів підвищення кваліфікації Криворізького державного педагогічного університету 2020-2021 н.р. та студентів Національного університету біоресурсів та природокористування. З'ясовано стан використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки. Визначено основні чинники, що потребують ретельної уваги з метою подальшого запровадження цих систем в освіту вчителів та підвищення їх ІКТ компетентності.

Висновки. Відкрита наука представляє новий підхід до наукового процесу, заснованого на спільній роботі та нових способах розповсюдження знань за допомогою цифрових технологій та інструментів спільної роботи. Визначальним кроком для України стала співпраця з ЮНЕСКО з метою просування відкритої науки. Результати дослідження 2020 р. та 2020-2021 н.р. дають підстави стверджувати, що вчителі майже не знайомі з відкритою наукою та хмарними сервісами відкритої науки.

Ключові слова: хмаро орієнтовані системи, відкрита наука, хмаро орієнтовані системи відкритої науки, досвід використання, використання хмаро орієнтованих систем.

The statement of basic materials.

The Budapest Open Access Initiative and the Berlin Declaration are analyzed. The main provisions of the policy of the international movement for open access are given. One of the priorities of science development in Ukraine is integration into the European Research Area. 6 priorities of integration of Ukrainian science into the European Research Area are described. A survey of mathematics teachers of advanced training courses of Kryvyi Rih State Pedagogical University and students of the National University of Life and Environmental Sciences in 2020-2021 academic year were conducted. The current state of the use of cloud-oriented systems of open science is clarified. The main factors to be considered for further implementation of these systems in teacher education and their ICT competence increase are identified.

Conclusions. Open science represents a new approach to the scientific process based on collaboration and new ways of disseminating knowledge through digital technologies and collaboration tools. The defining step for Ukraine was the cooperation of UNESCO in order to promote open science. The results of the study in 2020 and 2020-2021 academic year. give grounds to claim that teachers are almost unfamiliar with open science and cloud services of open science.

Keywords: cloud-oriented systems, open science, cloud-oriented systems of open science, experience of use, use of cloud-oriented systems.

Актуальність теми. В зв'язку із появою і поширенням у сфері освіти хмаро орієнтованих сервісів, ІКТ платформ і інфраструктур, що уможливають колективну роботу над проєктами, здійснення наукових і навчальних досліджень, підтримування процесів діяльності науковця на всіх етапах проведення дослідження, виникає необхідність методологічного та теоретичного, науково-методичного, організаційного осмислення і опрацювання шляхів запровадження цих систем у діяльність вчителя. Запровадження найсучасніших технологій саме у цю ланку освіти спрямоване на поліпшення якості підготовки педагогічних кадрів, підвищення рівня їх професійної компетентності, що є у подальшому запорукою формування ІКТ-

компетентних, висококваліфікованих, творчо і інноваційно мислячих членів інформаційного суспільства.

Однією з найважливіших умов ширшого використання інноваційних педагогічних технологій у навчанні і наукових дослідженнях є запровадження хмаро орієнтованих систем відкритої науки в освітній процес. Згідно Закону України про повну загальну середню освіту [8] здобуття повної загальної середньої освіти забезпечують зокрема й гімназії, ліцеї та наукові ліцеї. Тому існує необхідність прикладних та фундаментальних досліджень проблеми використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у процесі навчання та професійного розвитку вчителів.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На даний момент одним із пріоритетів МОН України постає розвиток наукової освіти вчителів за рахунок використання найсучасніших цифрових технологій. Враховуючи необхідність запровадження провідних практик відкритої науки на всіх рівнях освіти, дистанційного та змішаного навчання в українську шкільну практику, для чого і необхідна підготовка вчителів, постає проблема - дослідити методологічні та теоретико-методичні засади організації навчання вчителів з використанням цифрових технологій відкритої науки. Проте, якщо вже існує низка досліджень з проблеми використання систем відкритої науки у підготовці докторів філософії і молодих учених (особливо за період 2020-2021 рр.) [10], то вивчення питань методології і методичних рекомендацій з впровадження цих сервісів у підготовку педагогічних кадрів бракує. У зв'язку з цим, необхідно дослідити і провести оцінювання сучасного стану проблеми впровадження і використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у вітчизняному освітньому просторі, для того, щоб виявити найбільш перспективні шляхи, методи, принципи і підходи для подальшого запровадження цих інноваційних підходів в освітню практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означення терміну “відкритий доступ” подано в Будапештській ініціативі відкритого доступу [5]. В даному документі окреслено рекомендації на найближчі 10 років з питань впровадження відкритого доступу не лише в науку та освіту, але й в політику.

Проблеми відкритого доступу до знань в галузі гуманітарних наук обговорювались вже давно. Про це свідчить укладання Берлінської декларації від 22 жовтня 2003 року [1]. В декларації йде мова про програмні засоби, що доступні через Інтернет та повинні бути відкритими та сумісними.

В Україні досягнуто значних результатів щодо дослідження теоретичних та методологічних засад моделювання та проектування інформаційно-освітнього середовища відкритої освіти (В. Ю. Биков, М. І. Жалдак, А. Ф. Манако, Л. Ф. Панченко, С. О. Семеріков, О. В. Співаковський та ін.). Зокрема, в роботах В. Ю. Бикова [4] спроектовано моделі організаційних систем відкритої освіти, запропоновано моделі єдиного інформаційного освітнього простору; методичних систем електронного дистанційного навчання; моделі системи управління освітою на її різних організаційних рівнях; сучасної підготовки вчителів у закладах вищої педагогічної освіти та інші. Ці роботи виступатимуть методологічною базою подальших досліджень у цьому напрямі, враховуючи, що хмаро орієнтовані системи відкритої науки є новим етапом розвитку відкритих освітніх систем.

В останні роки в Україні здійснено низку міжнародних проєктів і заходів, присвячених поширенню практик відкритої науки у вітчизняному

освітньо-науковому просторі. Зокрема, у 2017-2020 рр. здійснювався міжнародний освітній проект DocHub. В межах цього проекту була розроблена навчальна програма “Відкрита наука”, спрямована на формування навичок відкритої науки у аспірантів, що впроваджувалась в освітній процес пілотних закладів [12].

У 2018-2020 рр. Цим проектом проводилося дослідження щодо обізнаності про Open Science в Україні. У першому етапі дослідження взяли участь 1037 респондентів з усіх областей України, серед них наукові, науково-педагогічні працівники, аспіранти, докторанти, молоді вчені [12]. Тим часом, нові підходи і технології потребують масового впровадження і використання, особливо у процес підготовки вчителів. Науково-методичне опрацювання цього процесу залишається в Україні нині практично відсутнім.

А. Г. Загородній, в липні 2020 р. в інтерв'ю газети “Світ” (№ 25-26 (1109-1110)) [7] підкреслив, що з 2021 р. розпочинається програма “Горизонт Європа” в рамках якої основним завданням постає долучення України до Європейської хмари відкритої науки (EOSC, European Open Science Cloud). А. Г. Загородній розкрив особливості даної інфраструктури та описав принципи (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable). Зокрема, політика FAIR складається з наступних компонентів: сервіси, дані, навички та інфраструктура.

Вже існують школи, де є досвід використання EOSC. Зокрема, Миколаївська ЗОШ I-III ступенів № 57 ім. Т. Г. Шевченка була включена до Центру українсько-європейського наукового співробітництва [11]. Вже наявний певний досвід вчителів ЗОШ № 57 у використанні сервісів EOSC. Зокрема, вчителі мають можливість публікувати власні статті в європейських збірках та працювати з іншими матеріалами у відкритому доступі.

Постановка завдання. Провести аналіз та оцінювання стану використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у вітчизняному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з важелів кардинальних змін наукової комунікації став міжнародний рух за відкритий доступ, що має на меті забезпечення вільного доступу до результатів наукових досліджень, освітніх ресурсів, електронних архівів та культурного надбання для всіх членів суспільства.

Згідно Берлінської декларації [1] всі користувачі мають вільний необмежений доступ та дозвіл копіювати, використовувати, передавати та публічно демонструвати, а також розповсюджувати матеріали в електронній формі з будь-якою законною метою з відповідним посиланням, а також право робити невелику кількість друкованих копій для особистого користування.

Політика міжнародний рух за відкритий доступ підтримується багатьма науковими та дослідницькими організаціями.

В документі [3] зауважено, що відкрита наука представляє новий підхід до наукового процесу, заснованого на спільній роботі та нових способах розповсюдження знань за допомогою цифрових технологій та інструментів спільної роботи.

Інтеграція до Європейського дослідницького простору є одним із пріоритетів розвитку науки в Україні, що, зокрема, передбачено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС [13]. Разом з тим, для ефективної інтеграції України до Європейського дослідницького простору Міністерство освіти і

науки України разом з широким колом стейкхолдерів підготувало відповідну Дорожню карту. Її було розроблено робочою групою, створеної згідно Наказу МОН України від 11.09.17 №1273. Документ передбачає 6 пріоритетів інтеграції української науки до Європейського дослідницького простору, кожен з яких включає цілі, заходи та інструменти, а також індикатори їх досягнення [6].

5-й пріоритет даного документа містить підрозділ “Відкрита наука і цифрові інновації”.

Ще одним визначальним кроком стала співпраця ЮНЕСКО з міжнародним науковим співтовариством з метою просування відкритої науки і зміцнення співпраці у запобіганні загрозам, спричиненим COVID-19.

У 2020 році відбулася онлайн-нарада з проблематики COVID-19 та відкритої науки, в якій взяли участь представники України. На сайті постійного представництва України при ЮНЕСКО зазначено найсуттєвіші питання зустрічі [14]:

- об'єднання знань, заходів для підтримки наукових досліджень і зменшення розриву знань між країнами;

- мобілізація керівників, дослідників, новаторів, видавців та громадського суспільства з метою забезпечення вільного доступу до наукових даних, результатів досліджень, освітніх ресурсів і науково-дослідних установ;

- зміцнення зв'язків між наукою та політичними рішеннями для задоволення суспільних потреб;

- відкрита наука для суспільства під час закритих кордонів між країнами.

Документ [2] представляє консолідовану дорожню карту щодо можливих рекомендацій ЮНЕСКО у питаннях відкритої науки.

У своєму інтерв'ю А. Г. Загородній [7] пояснює які можливості EOSC (яку можна розглядати як хмаро орієнтовану систему відкритої науки) пропонує користувачам, це: спільне використання цифрових інфраструктур, база для обчислень надвисокого рівня, можливе використання сервісів на всіх етапах досліджень, співпраця та координація існуючих наукових здобутків провідних університетів Європи. При цьому вже наявні українські інфраструктури в подальшому будуть включені до складу EOSC. При цьому EOSC не є регулярним органом управління. Переваги впровадження EOSC в Україні А. Г. Загородній вбачає в [7]: підвищення якості досліджень, економія коштів, боротьба з шахрайством та підробленням результатів досліджень, прискорення фундаментальних та прикладних досліджень, закріплення міждисциплінарних зв'язків. А. Г. Загородній вважає [7], що потрібно запроваджувати навчальні та підготовчі курси, семінари з опанування та впровадження хмарних технологій, адже це сприятиме пришвидшення процесу використання EOSC в Україні. EOSC має невичерпні можливості не лише для науковців, але й для освіти в цілому.

В Україні здійснюються заходи щодо запровадження хмарних технологій відкритої науки в освітню практику. Зокрема, ці питання знаходять своє місце у тематиці щорічного міжнародного семінару “Хмарні технології в освіті” (Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, з 2012 р.), у діяльності спільних науково-дослідних лабораторій з проблем використання хмарних технологій в освіті (Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, Криворізький національний університет, Тернопільський національний педагогічний

університет імені Володимира Гнатюка, Житомирський державний університет, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди) та ін.

У 2020 році започатковано проєкт “Хмаро орієнтовані системи відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів” (2020.02/0310), що здійснюється за підтримки Національного фонду досліджень України. Експериментальною базою зазначеного дослідження, що було започатковано Інститутом інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, були Херсонський державний університет, Криворізький педагогічний університет, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького та Державний університет “Житомирська політехніка”.

У 2020 році у межах проєкту започатковано опитування щодо обізнаності освітян з практиками відкритої науки, у якому взяли участь учителі (наукові співробітники – 1, учні та студенти – 2, управлінці інших закладів – 3, працівники упр. освіти – 7, вихователі ДНЗ – 10, інші працівники у школі – 29, викладачі ЗВО – 58, управлінці ЗО – 66, викладачі коледжів+ПТУ – 72, вчителі ЗЗСО – 395). З попередніми результатами опитування і їх аналізом можна ознайомитися у публікаціях [9]. У 2021 р. Опитування було продовжено серед вчителів, також були долучені інші категорії освітян – науково-педагогічні працівники, магістри педагогічних спеціальностей, які є тим контингентом, що має або матиме безпосередній вплив на освіту вчителів.

Наразі відбувається другий етап опитування для з'ясування стану використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки. Було проведено опитування слухачів (вчителі математики) курсів підвищення кваліфікації Криворізького державного педагогічного університету (рис. 1) 2020-2021 н.р.. Опитано декілька груп осіб, що власне підтвердило існуючу тенденцію.

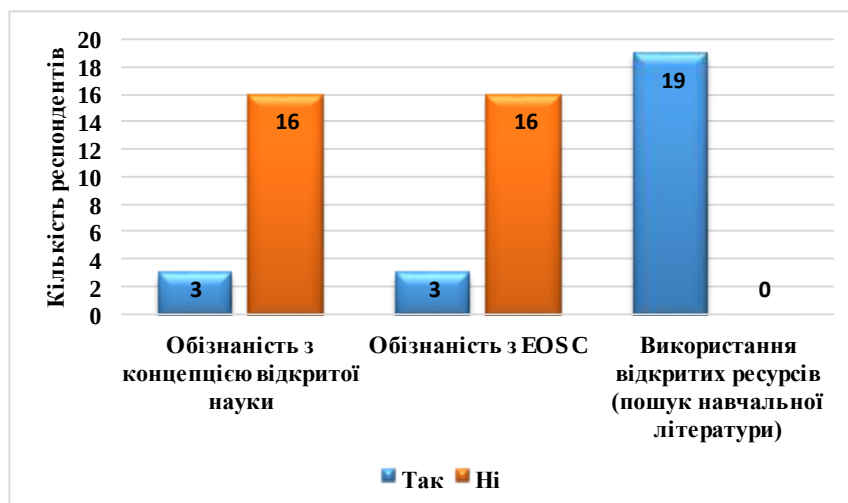

Рис. 1. Попередня обізнаність слухачів за тематикою відкритої науки

Виявилось, що більшість респондентів (16 вчителів з 19 опитаних) не були знайомі з концепцією відкритої науки, її принципами та не знають що собою представляє Європейська хмара відкритої науки (EOSC). При цьому всі респонденти відповіли, що для пошуку навчальної літератури користуються виключно відкритими електронними ресурсами (рис. 1). Аналізуючи

отримані результати в 2020 р. [9] бачимо, що ситуація не змінилась: слухачі курсів підвищення кваліфікації (вчителі) майже не знайомі ані з відкритою наукою, ані з хмарними сервісами відкритої науки.

Для порівняння було проведено опитування студентів Національного університету біоресурсів та природокористування спеціальності Інформаційно-комунікаційні технології в освіті, 011 Освітні, педагогічні науки, 01 Освіта/Педагогіка, 2020-2021 н.р.. Загальна кількість респондентів становить – 19 студентів (рис. 2, рис. 3). Слід зауважити, що лише 1 респондент із загальної кількості опитаних повністю розуміє що таке відкрита наука чи відкриті дані. Натомість 15 студентів відповіли, що їм лише дещо відомо про дані поняття (рис. 2). Лише 1 респондент знає достатньо про Європейську хмару відкритої науки та може вказати конкретні типи сервісів, навести приклади використання. 6 студентів відповіли, що взагалі не знають що це таке – Європейська хмара відкритої науки (рис. 3).

Рис. 2. Обізнаність студентів з відкритою наукою чи відкритими даними

Рис. 3. Обізнаність студентів з Європейською хмарою відкритої науки

Тобто, якщо у студентів обізнаність про відкриту науку та EOSC досить низька, то що вже можна говорити про вчителів-практиків? Можливо, проблема існує ще на етапі навчання в ЗВО. Але для того, щоб зробити вагомі висновки слід провести опитування репрезентативної вибірки вчителів усіх областей України та студентів педагогічних ЗВО.

Для подальшої апробації наукових здобутків, впровадження принципів відкритої науки, з'ясування сучасного стану використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки, проведення опитувань була створена група для вчителів "Відкрита наука в освіті" на базі сервісу Google групи (електронна адреса: open_science_ua@googlegroups.com, посилання на опис групи: https://groups.google.com/g/open_science_ua/about). Група є відкритою та наразі налічує 469 учасників (охоплені всі області України). Кожного дня група збільшується за рахунок залучення нових учасників. Після наповнення групи більшою кількістю учасників буде проведено

додаткове опитування для з'ясування сучасного стану досліджуваної проблеми та визначення шляхів її вирішення, а саме: впровадження хмаро орієнтованих систем відкритої науки в навчальний процес ЗЗСО.

Долучитися до опитування, що наразі триває, можна за посиланням: <https://forms.gle/SbA7aGdo7KaF8UKGA>. Також в групі буде передбачено можливість ознайомлення з результатами у відкритому доступі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Проблеми відкритого доступу до знань в галузі гуманітарних наук обговорювались вже давно. Політика міжнародний рух за відкритий доступ підтримується багатьма науковими та дослідницькими організаціями. Відкрита наука представляє новий підхід до наукового процесу, заснованого на спільній роботі та нових способах розповсюдження знань за допомогою цифрових технологій та інструментів спільної роботи. Визначальним кроком для України стала співпраця ЮНЕСКО з міжнародним науковим співтовариством з метою просування відкритої науки. Аналізуючи отримані результати в 2020 р. та протягом 2020-2021 н.р. бачимо, що ситуація не змінилась: слухачі курсів підвищення кваліфікації (вчителі) майже не знайомі ані з відкритою наукою, ані з хмарними сервісами відкритої науки.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні засобів і сервісів формування хмаро орієнтованих систем відкритої науки у процесі навчання і професійного розвитку вчителів.

Матеріал статті є результатом виконання Другого етапу проекту Національного фонду досліджень України “Хмаро орієнтовані системи відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів” (2020.02/0310). Автори статті є виконавцями даного проекту.

Список використаних джерел:

1. *Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*. Available from: <<https://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration>> [28 June 2021].
2. *Consolidated Roadmap for a Possible UNESCO Recommendation on Open Science*. Available from: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000369699>>. [28 June 2021].
3. *Open Innovation, Open Science, Open to the World-a vision for Europe*. Available from: <<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/open-innovation-open-science-open-world-vision-europe>>. [28 June 2021].
4. Биков, ВЮ 2009. *Моделі організаційних систем відкритої освіти*, Атіка, Київ.
5. *Десять лет с Будапештской инициативой открытого доступа: устанавливая открытость*. Доступно: <<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/boai-10-translations/russian>>. [28 Червень 2021].
6. *Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA)*. Доступно: <<https://mon.gov.ua/ua/tag/era-ua>>. [28 Червень 2021].
7. *Європейська хмара відкритої науки як глобальний інструмент наукових досліджень*. Доступно: <<https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6661>>. [28 Червень 2021].
8. *Закон України про повну загальну середню освіту 2020*. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text/>>. [28 Червень 2021].
9. Коваленко, ВВ, Литвинова, СГ, Мар'єнко, МВ & Шишкіна, МП 2020. ‘Хмаро орієнтовані системи відкритої науки у навчанні і професійному розвитку вчителів: зміст основних понять дослідження’, *Фізико-математична освіта*, Випуск № 3 (25), Частина 2, с. 67-74. Доступно: <[{ - 69 - }](https://fmo-</div><div data-bbox=)

- journal.fizmatsspu.sumy.ua/journals/2020-v3-25-2/2020_3-25-2_Kovalenko-Lytvynova-Marienko-Shys.pdf>. [28 Червень 2021].
10. Кузьмінська, ОГ 2020. *Теоретико-методичні засади проектування і застосування цифрового освітнього середовища наукової комунікації магістрів-дослідників*. Дисертація кандидата наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", Старобільськ.
 11. Миколаївські вчителі долучилися до "Європейської хмари відкритої науки". Доступно: <<https://suspilne.media/131587-mikolaivski-vciteli-dolucilisa-do-evropejskoi-hmari-vidkritoi-nauki/>>. [28 Червень 2021].
 12. Пасмор, ЮВ & Кулик, ММ 2020. 'Інформаційні технології та ресурси Open Science: бібліометричне, наукометричне бачення', *Право та інновації*, № 3 (31), с.24-34.
 13. *Угода про асоціацію*. Доступно: <<https://eu-ua.kmu.gov.ua/uhoda-pro-asotsiatsiiu>>. [28 Червень 2021].
 14. ЮНЕСКО мобілізує зусилля з метою просування відкритої науки і зміцнення співпраці в контексті протидії COVID-19. Доступно: <<https://unesco.mfa.gov.ua/news/yunesko-mobilizuye-zusillya-z-metoyu-prosuvannya-vidkritoyi-nauki-i-zmicnennya-spivpraci-v-konteksi-protidii-covid-19>>. [28 Червень 2021].

References:

1. *Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*. Available from: <<https://openaccess.mpg.de/Berlin-Declaration>> [28 June 2021].
2. *Consolidated Roadmap for a Possible UNESCO Recommendation on Open Science*. Available from: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000369699>>. [28 June 2021].
3. *Open Innovation, Open Science, Open to the World-a vision for Europe*. Available from: <<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/open-innovation-open-science-open-world-vision-europe>>. [28 June 2021].
4. Bykov, VYU 2009. *Modeli orhanizatsiynykh system vidkrytoyi osvity (Models of organizational systems of open education)*, Atika, Kyiv.
5. *Desyat let s Budapeshtskoy initsiativoy otkrytogo dostupa: ustanavlivaya otkrytost (Ten Years with the Budapest Open Access Initiative: Establishing Openness)*. Dostupno: <<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/boai-10-translations/russian>>. [28 Cherven 2021].
6. *Dorozhnya karta intehratsiyi Ukrayiny do Yevropeys'koho doslidnyts'koho prostoru (ERA-UA) (Roadmap for Ukraine's integration into the European Research Area (ERA-UA))*. Dostupno: <<https://mon.gov.ua/ua/tag/era-ua>>. [28 Cherven 2021].
7. *Yevropeyska khmara vidkrytoyi nauky yak hlobal'nyy instrument naukovykh doslidzhen (European cloud of open science as a global research tool)*. Dostupno: <<https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6661>>. [28 Cherven 2021].
8. *Zakon Ukrayiny pro povnu zahalnu serednyu osvitu (Law of Ukraine on complete general secondary education)* 2020. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>>. [28 Cherven 2021].
9. Kovalenko, VV, Lytvynova, SH, Marienko, MV & Shyshkina, MP 2020. 'Khmaro oriyentovani systemy vidkrytoyi nauky u navchanni i profesynomu rozvytku vchyteliv: zmist osnovnykh ponyat doslidzhennya (Cloud oriented systems of open science in teacher teaching and professional development: contents of the basic concepts of research)', *Fizyko-matematychna osvita*, Vypusk № 3 (25), Chastyna 2, s. 67-74. Dostupno: <https://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/journals/2020-v3-25-2/2020_3-25-2_Kovalenko-Lytvynova-Marienko-Shys.pdf>. [28 Cherven 2021].

10. Kuzminska, OH 2020. *Teoretyko-metodychni zasady proyektuvannya i zastosuvannya tsyfrovoho osvithn'oho seredovyscha naukovoï komunikatsiyi mahistriv-doslidnykiv (Theoretical and methodical principles of design and application of digital educational environment of scholarly communication of masters of research)*. Dysertatsiya kandydata nauk, Natsional'nyy universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny, Derzhavnyy zaklad "Luhans'kyy natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka", Starobil's'k.
11. *Mykolayivs'ki vchyteli doluchylsya do "Yevropeys'koyi khmary vidkrytoyi nauky" (The Nikolaev teachers joined "European cloud of open science")*. Dostupno: <<https://suspilne.media/131587-mikolaivski-vciteli-dolucilisa-do-evropejskoi-hmari-vidkritoi-nauki/>>. [28 Cherven 2021].
12. Pasmor, YuV & Kulyk, MM 2020. 'Informatsiyni tekhnolohiyi ta resursy Open Science: bibliometrychne, naukometrychne bachennya (Information technologies and resources Open Science: bibliometric, scientometric vision)', *Pravo ta innovatsiyi*, № 3 (31), s.24-34.
13. *Uhoda pro asotsiatsiyu (Association Agreement)*. Dostupno: <<https://eu-ua.kmu.gov.ua/uhoda-pro-asotsiatsiiu>>. [28 Cherven 2021].
14. *YUNESKO mobilizuye zusylly z metoyu prosuvannya vidkrytoyi nauky i zmitsnennya spivpratsi v konteksti protydyi COVID-19 (UNESCO is mobilizing efforts to promote open science and strengthen cooperation in the context of countering COVID-19)*. Dostupno: <<https://unesco.mfa.gov.ua/news/yunesko-mobilizuye-zusylly-z-metoyu-prosuvannya-vidkritoyi-nauki-i-zmicnennya-spivpraci-v-konteksti-protidyi-covid-19>>. [28 Cherven 2021].

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.34(6)-7

УДК 614.165

**ФІЛОСОФСЬКА ТА ТЕОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ДЖОНА ХАРВІ
КЕЛЛОГА ЩОДО ПРИНЦИПІВ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ
ЖИТТЯ****PHILOSOPHICAL AND THEOLOGICAL CONCEPT OF JOHN HARVEY
KELLOGG IN RELATION TO THE PRINCIPLES OF A HEALTHY
LIFESTYLE****В. В. Куриляк**

Актуальність теми дослідження. Діяльність лікарів, особливо тих, хто присвятив цьому своє життя у кризових ситуаціях на кшталт пандемій є актуальним дослідницьким питанням в умовах коронавірусної інфекції Ковід-19. Особистість Джона Харві Келлога цікава тим, що йому вдалося сумістити сфери хірургічної практики, практичної медицини, пропаганди принципів здоров'я, видавничу та письмову роботу тощо, залишивши після себе не лише близько сотні різноманітних винаходів для медицини та здорового харчування, але й низку філософсько-теологічних праць, які мотивують зацікавленого дослідника не лише ознайомитися із практичними набутками відомого лікаря, але й звернути увагу на його філософію здоров'я.

Постановка проблеми. Початок та становлення кар'єри лікаря Джона Харві Келлога тісно пов'язане із Церквою адвентистів сьомого дня, з якої геніальний лікар був виключений на початку XX століття. У кожній із сторін були причини для такого рішення, тому їхнє окреслення у контексті дослідження філософських та теологічних аргументів Келлога щодо принципів здорового способу життя, які більше сотні років практикують адвентисти є проблемою, яку ми намагатимемося зрозуміти в процесі дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історією та інтерпретацією праць Джона Харві

Urgency of the research. The study of the activities of physicians, especially those who have dedicated their lives to it in crisis situations such as pandemics, is a topical issue in the context of coronavirus infection Kovid-19. The personality of John Harvey Kellogg is interesting because he managed to combine the fields of surgical practice, practical medicine, health promotion, publishing and writing, etc., leaving behind not only hundreds of different inventions for medicine and healthy eating, but also a number of philosophical and theological works that motivate the interested researcher not only to get acquainted with the practical achievements of the famous doctor, but also to pay attention to his philosophy of health.

Target setting. The beginning and development of the career of Dr. John Harvey Kellogg is closely connected with the Seventh-day Adventist Church, from which the genius physician was expelled in the early twentieth century. Each side had reasons for this decision, so outlining them in the context of Kellogg's study of philosophical and theological arguments about healthy living principles that Adventists have practiced for hundreds of years is a problem we will try to understand in the study.

Actual scientific researches and issues analysis. The history and interpretation of the works of John

Келлога зазвичай займаються американські дослідники, оскільки саме на їхніх теренах активно працював та діяв цей лікар. Однак, це дослідження загалом спирається на найбільшу філософсько-теологічну працю, яка вийшла із під пера Келлога – це книга “Живий храм”, дослідження ідей якої лягло в основу цього дослідження.

Постановка завдання. Полягає в окресленні позицій та концепції принципів здорового способу життя Джона Харві Келлога зі зверненням до філософських та теологічних аргументів, викладених ним у книзі “Живий храм”.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи ідеї книги “Живий храм” було виявлено, що вона містить опис принципів здоров’я згідно до яких необхідно піклуватися про людський організм. Викладені принципи охорони здоров’я на думку Келлога знаходяться у гармонії із законами природи та Біблією. Назва книги відображає ядро та суть філософії Келлога, який називає тіло людини “живим храмом”. За основу цієї концепції Келлог взяв слова апостола Павла: “ваше тіло, то храм Духа Святого” (1-е Послання до Коринтян 6:19). Келлог був переконаний у тому, що людина, яка живе в цивілізованому середовищі, відійшла далеко від божественного ідеалу, який на початку був запропонований для комфортного життя людини.

Висновки. Констатовано наступне, Джон Харві Келлог у своїй філософії здоров’я був переконаний у тому, що збільшення кількості фізичних, психічних та моральних захворювань є наслідком порушення законів Творця. На його думку між справжньою наукою та релігією не має бути конфлікту. Навпаки, справжня наука не може бути нерелігійною, а справжня релігія не існує без міцного філософського підґрунтя.

Ключові слова: філософія здоров’я, Джон Харві Келлог, принципи здорового способу життя.

Harvey Kellogg are usually studied by American researchers, because it was in their fields that this doctor actively worked and acted. However, this study is generally based on the greatest philosophical and theological work published by Kellogg – the book “Living Temple”, the study of the ideas of which formed the basis of this study.

The research objective. It consists in outlining the positions and concepts of the principles of a healthy lifestyle of John Harvey Kellogg with reference to the philosophical and theological arguments set out by him in the book “Living Temple”.

The statement of basic materials. Examining the ideas of the Living Temple, it was found that it contains a description of the principles of health according to which it is necessary to take care of the human body. According to Kellogg, the stated principles of health care are in harmony with the laws of nature and the Bible. The title of the book reflects the core and essence of Kellogg's philosophy, which calls the human body a "living temple." Kellogg based this concept on the words of the Apostle Paul: "Your body is the temple of the Holy Spirit" (1 Corinthians 6:19). Kellogg was convinced that a man living in a civilized environment had departed far from the divine ideal that was originally proposed for the comfortable life of man..

Conclusions. As follows, John Harvey Kellogg was convinced in his philosophy of health that an increase in the number of physical, mental, and moral illnesses was the result of a violation of the laws of the Creator. In his opinion, there should be no conflict between real science and religion. On the contrary, true science cannot be non-religious, and true religion does not exist without a solid philosophical foundation.

Key words: philosophy of health, John Harvey Kellogg, principles of a healthy lifestyle.

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації, особливо в період пандемії коронавірусу професія лікаря та його діяльність є

надважливими у збереженні життя людей. Люди, які присвятили своє життя професії лікаря в якійсь мірі пожертвували своїм здоров'ям, щоб зберегти здоров'я інших. Одним із таких лікарів, який не шкодував часу та зусиль для медичної практики був американець – Джон Харві Келлог. З юних років й до кінця свого життя Келлог був упевнений, що вибір професії лікаря це був не його власний, а вибір Бога для нього [2, с. 2]. На початку своєї кар'єри, яка припала на тяжкий для медицини час – XIX століття, Келлог дотримувався низки принципів здорового способу життя, всіляко обґрунтовував їх корисність та необхідність застосування у повсякденному житті. Основними принципами здорового способу життя, які пропагував Келлог на початку своєї професійної діяльності у 1875 році були наступні: повага та підкорення принципам здоров'я і життя – це моральний обов'язок кожного; психічний, моральний та фізичний стан здоров'я особистості безпосередньо залежить від дотримання відповідних законів, що стосуються психіки, моралі та фізичного тіла; для душевної рівноваги необхідний здоровий фізичний стан; добре фізичне здоров'я сприяє високому рівню моралі, а високі моральні цінності сприяють доброму стану фізичного здоров'я; при подоланні захворювань потрібно використовувати прості та безпечні лікарські засоби; найкращий лікар – це природа [2, с. 44]. Апелюючи до природних та фізіологічних факторів Келлог наголошував, що його принципи здоров'я повністю з ними повністю узгоджуються. Разом із тим, відомий лікар звертався й до теологічних та філософських аргументів у процесі популяризації своїх методів лікування. Тому **метою** цього дослідження є окреслення позицій та концепції принципів здорового способу життя Джона Харві Келлога зі зверненням до філософських та теологічних аргументів, викладених ним у книзі “Живий храм”.

Виклад основних матеріалів дослідження. Ґрунтовно свої погляди на суть здоров'я людини Келлог виклав у відомій праці “Живий храм”, яка була опублікована в 1903 році. Саме в ній, Келлог обґрунтував теологічну та філософську складові своєї системи здоров'я. Книга “Живий храм” містить опис принципів, у відповідності до яких необхідно піклуватися про людський організм. У праці наведені останні наукові здобутки зі сфери фізіології, які були отримані в кінці XIX та на початку XX століття. Автор показує що викладені принципи охорони здоров'я знаходяться у гармонії із законами природи та Біблією. Назва книги відображає ядро та суть філософії Келлога, який називає тіло людини “живим храмом”. За основу цієї концепції Келлог взяв слова апостола Павла: “ваше тіло, то храм Духа Святого” (1-е Послання до Коринтян 6:19). Келлог був переконаний у тому, що людина, яка живе в цивілізованому середовищі, відійшла далеко від божественного ідеалу, який на початку був запропонований для комфортного життя людини. Це можна помітити у тому, що збільшилася кількість фізичних, психічних та моральних захворювань, що в свою чергу є наслідком порушення законів творця. Келлог не вважав, що існує конфлікт між справжньою наукою та справжньою релігією. Навпаки, справжня наука не може бути нерелігійною, а справжня релігія не існує без міцного філософського підґрунтя. Тому, Келлог робить висновок, що духовна людина – це особистість, яка повинна діяти у згоді з природними законами та законами творця [1, с. 4-5].

Концепцію походження життя на землі Келлог називав “таємницею”. Він наголошував, що в усьому живому знаходиться те спільне, яке

називається життям. В усіх живих матеріальних істотах присутня життєва сила: в русі, битті серця, функціонуванні органів чуття, імпульсах головного мозку тощо. Усю спільність рослинного тваринного та людського світу Келлог називав “братством життя”. Тому робить висновок, що в усіх істот перебуває одне й те ж життя [1, с. 15]. На думку Келлога усе живе: люди, тварини, рослини пронизане життям, яке все творить і підтримує в існуванні. Кожен весняний період свідчить про об’явлення творчої сили, повторенні творчої роботи у природі [1, с. 17]. Він цей процес називає “чудесним весняним воскресінням” [1, с. 20]. Як результат розглядаючи різні явища природи Келлог запитує: “звідки приходить цей величезний, невичерпний потік енергії, який протікає через весь світ, у т.ч. через рослинне царство?” [1, с. 18]. Його відповідь наступна – це дії “безпомилкового розуму”, саме ця сила спрямовує діяльність, метаморфози та природне середовище [1, с. 22]. Також у неживій природі можна побачити свідоцтва розумної сили. Келлог наводить місце із Біблії, а саме Римлянам 1:19-20. І робить висновок, що ця розумна сила прослідковується у гармонії законів фізики на землі та безмежному космічному просторі [1, с. 26-27]. Природа стверджує Келлог розмовляє з людьми “найвеличнішими і переважно переконливими тонами”, які чітко підтверджують, що над усім працює Бог [1, с. 28]. Також Келлог зауважує, що “Бог – це пояснення природи”, тобто пояснення усіх, навіть самих найдрібніших природніх явищ, саме тому над усім працює “безкінечний розум”. Як наслідок на його думку Бог перебуває “не поза природою, а у природі”, задіяний у всіх об’єктах та подіях всесвіту.

Щодо ставлення Бога до природи Келлог наводить приклад дерева. Бог створив дерево, і за весь час життя дерева у ньому перебуває творча сила. Зріст дерева, поява листя та плодів відбуваються не самі по собі, а лише завдяки цій силі. Таким чином, “творець дерев” знаходиться в дереві, а “творець квітів” – у квітці. У всьому світі існує нескінченна, невидима божественна присутність, яка проявляє себе у творчій, підтримуючій активності. Оскільки подібний погляд на “Бога в природі” наближений до ідей пантеїзму, то Келлог відразу зауважує, що “безкінечний розум” – це особистість. Перебування Бога в природі не нівелює його особистість, оскільки: “нескінченна, божественна, особистісна істота” – це основа християнства [1, с. 29]. Оскільки уява про Бога як про безкінечну силу та енергію, яка присутня скрізь і всюди проникає є надто складною для людського сприйняття, тому прийшов Христос – “образ особистості Бога” [1, с. 30], який у людському тілі показав люблячий жертвний характер Бога [1, с. 30].

Тому, Келлог посилаючись на божественну славу та велич, які представлені в Біблії переконаний, що не можна дискутувати на тему природи Бога, його форму та розміри, це, на його думку, слугує приниженням його величі у людській свідомості, оскільки Бога не можна порівнювати по формі чи розміру, тому що його природа є недосяжною для людського усвідомлення та уяви [1, с. 33]. Разом із цим Келлог стверджує, що: “Бог живе в людині, він є життя людини, в той же час [він] слуга людині” [1, с. 36].

Щодо природи людини Келлог відкидає традиційний погляд на дуалізм людської природи, в контексті того, що людина складається з фізичного тіла і нематеріальної душі. Він вважає, що: “людина – це пил, яка оживлена божественним життям”. Коли життя полишає людину, то вона

перетворюється у ніщо [1, с. 36]. Для підтвердження своїх переконань Келлог посилається на книги Буття 2:7 та Еклезіаст 12:7. Більше того, він намагався оперувати останніми досягненнями науки, які були за час його життя, стверджуючи, що вони свідчать про те, що тіла людей та тварин під впливом природних факторів розкладаються на хімічні елементи, які містяться у земному ґрунті [1, с.36].

Таким чином, Божественний “miteць” на думку Келлога, коли творив першу людину, Адама та при створенні кожного людського тіла в утробі матері: “тче з найпростіших і грубих матеріалів, перетворюючи їх у витончено тонку і неперевершено красиву тканину”, що називається тілом. І це те місце, де бажає перебувати Бог і називає людське тіло “храмом” згідно 1 Послання до Коринтян 3:16. [1, с. 37]. Бог створивши людське тіло, вклав у нього своє життя, силу і мудрість та розум, ставши хранителем тіла людини, ба більше “навіть його слугою” [1, с. 39].

Для підтвердження своєї позиції Келлог наводить наступні біблійні уривки: “Господь то твердиня мого життя, кого буду лякатись?” (Псалми 27:1); “Адже Господь дає мудрість, і від обличчя Його – знання та розуміння” (Приповісті 2:6) [1, с. 39]. Бог не лише створив людину за своєю подобою, яка відображає своїм зовнішнім виглядом божественну симетрію та красу задуму творця. Більше того, після створення тіла Бог “дійсно увійшов у витвір своєї творчої майстерності” [1, с. 40]. Після того як людина помирає життя відходить і храм перебуває в запустінні, оскільки “шехіна відійшла”. Бог знаходиться не поза та не над природою, а у природі. Природа – це “видимий вираз його могутності” [1, с. 41]. Для підтвердження цих слів Келлог наводить цитату: “все та в усьому Христос!” (Послання до Колосян 3:11). Використовуючи аналогію зі сфери будівництва Келлог наголошує, що будівничий будує дім, опісля поселяється в ньому. Разом із тим будівництво “живого дому” ніколи не закінчується, оскільки в живому організмі постійно відбуваються процеси руйнування та відтворення. Таким чином від моменту народження до моменту смерті тіло потребує постійної присутності Бога, іншими словами – “Божественного будівничого”. Розмірковуючи таким чином, Келлог робить висновок, що обов’язком кожної людини є вимога скерувати свої прагнення і бажання для того, щоб вони перебували в гармонії з божественною присутністю. Людина покликана до співпраці з Богом, щоб бути свідком божої мудрості та сили у своєму житті. “Ви свідки Мої, говорить Господь” Ісаї 43:10 [1, с. 41].

Далі Келлог запевняє, що є лише одне пояснення складних багатоманітних процесів, які відбуваються у живих істотах. Це – присутність “безмежного розуму” в організмах, який не тільки контролює, а й виконує усю діяльність, яка відбувається в клітинах та органах тіла. Діяльність та розвиток клітин свідчить, що єдиним поясненням цього процесу є: “Бог який творить все у всьому” [1, с. 49]. Життєво важливі функції клітин крові для діяльності організму Келлог знаходить підтвердження у Біблії: “кров – це життя” Левит 17:14 [1, с. 49]. Функції органів людини всередині тіла діють незалежно від контролю чи волі самої особистості. Тобто діяльність серця, шлунку та нирок контролюється завдяки керівництву божественної волі. Цю роботу здійснює Божий голос всередині людини постійно промовляючи: “Це та дорога, простуйте ви нею!” Ісаї 30:21 [1, с. 55].

Інстинкт, яким володіють тварини, Келлог вважає божим голосом, який направляє живі істоти, у випадках коли вони потребують вказівок,

потрібних для них у певних ситуаціях. Наприклад, скерування шляху польоту голуба до місця його домівки, який може складатися із багатьох сотень кілометрів, є свідченням дії божого голосу у цій пташці. Також, Келлог стверджує, що людина сьогодні не має таких інстинктів, які притаманні тваринам. Однак, він вважає, що це стало одним із результатів гріхопадіння Адама. Однак, людина має можливість повернути цей Божий голос через послух Творцю [1, с. 56-57]. І, хоча людина втратила не всі інстинкти, наприклад, почуття спраги – це є ні чим іншим, як Божий голос, щоб людина пішла пити воду. У людини під час спраги згущується кров та сповільнюється рух життєвого потоку, і Бог через спрагу каже людині: “пий та живи” [1, с. 57]. Почуття голоду – це ще один Божественний голос, який спонукає нас приймати їжу. Цей голос каже: “скуштуй те що добре”. Сам Христос в цей час каже: “скуштуй – це тіло моє” та “пам’ятай мене коли це робиш”. Потреба в диханні також є внутрішнім Божим голосом. У їжі та повітрі сховані Божественні сили, які насичують людський організм.

З іншої сторони деяким людям притаманно заглушати цей внутрішній поклик, так, замість того, щоб послухати поклик Творця випити чистої води та скуштувати здорову їжу, вони роблять навпаки. Такі особистості вживають нездорову їжу, “харчове сміття”, а саме: солоні огірки, жарену їжу, шкідливі напої – пиво, вино, чай, кава тощо. Наслідком цього є поява різноманітних хвороб.

Відчуття болю – дане Богом є інстинктом, воно попереджає людину про появу небезпеки для здоров’я та про те, що внутрішні закони організму були порушені. Біль – це чіткий заклик до порушника законів: “зупинись, повернись, грішник, для чого тобі вмирати?”. Таким чином відчуття болю це не покарання, а пильне попередження, яке вказує порушнику на межу за якою знаходиться гріх. Втома та сонливість – Божий голос, який говорить про необхідність зробити перерву у своїй активності, заплющити очі та забути про всі свої проблеми та хвилювання. Келлог називає природний сон – даний Богом “солодкий реставратор”. Це Божественний план для усієї природи. Заклик до пробудження, також належить до таких інстинктів, Келлог вважає, що пророк Ісаїя краще розумів явище сну та пробудження аніж філологи початку ХХ століття. Пророк каже: “Він (Бог) щоранку пробуджує” (Ісаїя 50:4). Таким чином, саме Бог у потрібну пору дає поклик людині до сну та пробудження. Це одні з прикладів як у нашому тілі звучить Божий голос: “Це та дорога, простуйте ви нею!” (Ісаїя 30:21) [1, с. 58-59].

З огляду на вищесказане можна твердо сказати разом з Давидом: “Прославляю Тебе, що я дивно утворений!” (Псалми 139:14). Щодо виду харчового раціону Келлог вважає найкращим вживання рослинної їжі. Для аргументації цього твердження Келлог наводить слова з Буття 1:29 та докази науковців [1, с. 74-75]. Процес перетравлення їжі й те, як вона стає частиною тіла людини, цим керує не проста механічна вібрація, а творча енергія, яка свого часу світила у безмежному просторі та направляє його рух. Вислів: “Бог є світло”, Келлог коментує наступним чином, якщо у чудових променях сонця можна відчути Божу присутність, подібним чином ми повинні усвідомлювати його присутність у споживанні фруктів, овочів, хліба тощо. Як Христос сказав: “Я хліб живий, що з неба зійшов... А хліб, що дам Я, то є тіло Моє, яке Я за життя світові дам” (Євангеліє від Івана 6:51). Келлог у цих словах вбачає не просто якусь духовну, містичну реальність, він стверджує, що під час прийому їжі сам Бог входить в тіло людини. Бог є самою суттю їжі

“живим хлібом”, з якого утворюється енергія для організму, що підтримує у належному стані всі функції життя людини. Саме Бог є тим, хто поповнює сили у живих організмах, оновлює і відтворює їх впродовж їхнього життя. Також Келлог цитує слова апостола Павла: “Бо ми в Нім живемо, і рухаємось, і існуємо” (Дії апостолів 17:28). Своїм життям і постійною підтримкою цього життя людина зобов’язана Богові [1, с. 87-88]. Келлог значне місце у своїх поглядах віддає харчуванню, використовуючи різні біблійні вірші, щоб показати це. Наприклад: “Тож, коли ви їсте, чи коли ви п’єте, або коли інше що робите, усе на Божу славу робіть!” (1-е Послання до Коринтян 10:31). Важливою також є його інтерпретація слів Христа: “Бо коли твоє тіло все світле, і не має жодної темної частини, то все буде світле, неначе б світильник осяяв блиском тебе” (Євангеліє від Луки 11:36).

Здорова, чиста їжа, з погляду Келлога, це світло через яке саме життя і енергія Бога стає частиною людського тіла. “Їжа – це джерело, яке живить невичерпний потік життя” [1, с. 103]. Таким чином тіло наповнюється світлом завдяки вживанню здорової їжі, і потрібно утримуватися від шкідливої їжі, яка приносить тілу “темні частини”, хворобу і смерть. Тіло, яке наповнене світлом – це організм наповнений життям та енергією, а темне тіло містить ознаки вмирання. Келлог визнає, що вказані слова Христа містять глибокий духовний зміст, однак Келлог переконаний, що цілком доцільно цю цитату використовувати також у фізичній сфері.

Крім того, Келлог вважає, що чим більше заглиблюватися у вивчення навколишнього світу, природи людини та того, як вони співвідносяться з Богом, то насправді зникають будь-які бар’єри та відмінності між тим що стосується до духовності та моралі з однієї сторони, і тим що належить до фізичного світу, в результаті те, що є матеріальним духовно перероджується. І Келлог мав за мету возвеличити людське тіло, божественний храм, в якому бажає перебувати сам Творець. Таким чином тіло замість грубого, матеріального, земного, стає преображенням, завдяки божественному світлу, яке ллється всередині людського тіла і через нього [1, с. 103-104].

Келлог дуже гостро виступає за вживання здорової їжі і проти тієї, яка завдає шкоди здоров’ю, викликає хвороби та неміч, зменшує тривалість життя. Людина, яка вживає шкідливу їжу, на думку Келлога, притупляє гостроту свого розуму, калічає здібності. В результаті людина деградує морально та духовно, в ній спотворюється краса та велич образу божого. В результаті, така людина шкодить живому храму, де хоче перебувати Бог [1, с. 106].

Келлог наводить ілюстрацію храму Соломона, де для його будівництва використовувались найкращі матеріали, які потрібно було доставляти до віддалених місць. У цьому храмі передувала Шехіна, безпосередня Божа присутність. Однак, ця найвеличніша у світі священна будівля була лише образом, наглядним прикладом справжнього храму. Келлог має на увазі людське тіло, “нерукотворну скинію”. При будівництві цього тілесного храму відповідальність за будівництво несе сам Бог, однак обов’язком людини є доставка належних матеріалів [1, с. 109]. Люди, які керуються цими принципами здоров’я є представниками царської сім’ї, синами та доньками Бога, які покликані бути його посланцями перед людьми та всесвітом. Також вони мають перспективу жити на оновленій землі та мати вічне життя [1, с. 110].

З іншого боку, людина, яка не турбується про те, щоб їсти на славу

Божу, вона приймає участь у руйнуванні його живого храму. Наслідком такого способу життя стає прихід різних важких фізичних хвороб, також нервових виснажень, навіть – параліч [1, с. 110]. Стан організму такої людини свідчить, що храм її тіла знаходиться у руїнах, а Шехіна, яка: “просвічує кожную людину, що приходить на світ” (Івана 1:9), залишає цей храм [1, с. 109-110]. Келлог детально описує користь споживання фруктів, наводячи аргументи, чому їхнє вживання покращує здоров’я [1, с. 121]. Разом із тим він вважає, що потрібно виключити з харчового раціону будь які м’ясні продукти, яйця та молоко [1, с. 126]. Наприклад Келлог стверджував, що м’ясні продукти, яйця та молоко сприяють розповсюдженню мікробів, в той час, як споживання фруктів знищують цих шкідників [1, с. 127]. У пріоритет Келлог ставив різні види горіхів, зернові та ягоди [1, с. 128].

Келлог наводить значну кількість аргументів проти споживання в їжу тварин. Зокрема, він торкається етичної сторони цього питання. Господар тримає певну кількість худоби, він має велику рогату худобу, овець, птицю та домашніх тварин. Діти господаря бавляться з ягнятами, грають з ними в ігри. Запряжені воли працюють з господарем у полі, діти, прив’язуються до тварин, а тварини взаємно віддячують своїм господарям. І ця прив’язаність з часом зростає, однак приходить зима, настає, коли відбуваються: “різні, віроломства та кровопролиття”. Господар підходить з ножем до вола, який працював на його полі, до вівці, яка цілувала його руки. Того вирішального дня, чути крики відчаю та стогнання, земляний ґрунт наповнений теплою кров’ю та трупами [1, с. 186]. Цими ілюстраціями, Келлог хотів показати, що вбивання тварин заради їжі, не є тією справою, яка личить людині.

Щодо періодичності прийому їжі Келлог вважав оптимальним дворазове харчування, оскільки потрібний час для перетравлення їжі, а також для відпочинку перед наступним прийомом [1, с. 224-225]. Для кращого процесу травлення, страви не повинні складатися з великої кількості компонентів, їжа повинна бути приготована просто та з користю для організму [1, с. 233]. Температура страв повинна бути рівною температурі людського тіла, навіть трохи нижчою. Це сприятиме кращому процесу травлення [1, с. 234].

Більше того, Келлог вбачає у прийнятті очисної ванни більше ніж просто засіб для очищення тіла від бруду. Саме прагнення очищення тіла від бруду Келлог називає природним для кожної людини, інстинктивним. Однак він звертає увагу на заповіді тори, які зобов’язували ізраїльтян до чистоплотності. Також він згадує про необхідність дотримання законів чистоти у ізраїльських священиків, наводячи слова із біблійних книг, які говорять про важливість очищення водою як символ духовного очищення, зокрема слова апостола Павла 2 Послання до Коринтянам 7:1. У цих уривках Келлог вбачає тісний зв’язок між чистотою шкірного покриву та чистотою сумління. Саме тому Келлог переконаний у правильності принципу: “чистота знаходиться поруч з благочестям” [1, с. 325-326].

Зв’язок фізичних вправ та процесу перетравлення їжі. Келлог вбачає позитивний аспект у тому, що Бог наказав Адаму: “У поті свого лица ти їстимеш хліб” (Буття 3:19) та словах “хто працювати не хоче, нехай той не їсть!” (2-е Послання до Солунян 3:10) Таким чином Келлог стверджує, що людина покликана до активної фізичної праці і така діяльність сприятиме процесу перетравлення їжі [1, с. 373].

Помічаючи різні види Божественної мудрості, проявлені у природі та

складній будові людського тіла, Келлог робить наступні висновки: творець землі та всесвіту проявляє особисту турботу до кожного з його створінь. Бог себе явив у своєму слові – Біблії та природі, оскільки він: “недалеко від кожного з нас”. (Дії апостолів 17:27). Бог реально присутній у всіх переживаннях людей, йому відомі всі людські прагнення та труднощі, тому він надає необхідну допомогу, оскільки має нескінченний запас сили та мудрості [1, с. 336-337]. Келлог звертає увагу на важливість чистого повітря та достатнього провітрювання приміщення. Вважає корисними біг та швидку ходу, фізичні вправи на свіжому повітрі або у приміщенні з широко відчиненими вікнами. Однак, дуже швидкий біг може бути шкідливим для серця [1, с. 372].

Зіпсовані смаки, щодо них Келлог стверджує, що власний апетит людини є не надійним орієнтиром. Неприродними стравами Келлог вважає різні гострі приправи, жирну їжу, маринади, м'ясні страви. Наслідком вживання цих страв є страждання, хвороби та неминуча смерть. Келлог наводить слова апостола Павла щодо таких людей із зіпсованим апетитом: “Їхній кінець то загибель, шлунок їхній бог” (Послання до Филип'ян 3:19). Рано чи пізно їх очікує загибель, руйнування тіла. При цьому Келлог закликає, що звернення уваги на природні закони та припинення потурання спотвореному апетиту і вживання лише здорової їжі у необхідній для здоров'я кількості сприятиме підтримці “благородної роботи Бога” та підтримці організму у належному стані [1, с. 409-410].

Келлог називає сонячне світло “божою посмішкою благословення”. А сонячне світло – це ніщо інше як світло, життя і слава небес, справжня Шехіна. Саме його реальною присутністю та наповнення найбільше потребує храм тіла. Прохолодний вітерець є подихом Небес та “вісником життя, що несе на своїх крилах зцілення” [1, с. 412].

Келлог торкається й питання того, як мати хорошу пам'ять, він радить, щоб добре запам'ятати, якийсь уривок з Біблії чи з іншого літературного твору потрібно проводити ґрунтовний аналіз щодо співвідношення між собою викладених думок. Гостра пам'ять та ясність думок можуть передувати в людині у якій здоровий мозок. А затуманенню мозку та погіршенню пам'яті сприяють погані звички, а саме: переїдання, розлад шлунку. Особливо це стосується проблем зі здоров'ям пов'язаних із споживанням м'ясної їжі. Разом з погіршенням пам'яті людина отримує послаблену увагу та концентрацію, слабку здатність до прийняття рішень [1, с. 414-415].

Келлог переконаний, що раціон харчування безпосередньо впливає на характер особистості. Він виводить принцип: “Як людина їсть, так вона і думає”. Він наводить слова апостола Павла: “Та не перше духовне, але звичайне, а потім духовне” (1-е Послання до коринтян 15:46). Келлог коментуючи ці слова, вважає, що апостол ставить фізичне тіло на перше місце, яке по часу передує духовному тілу. Подібним чином при народженні немовляти, це лише “просто дихаюча,... спляча зв'язка живих клітин”, яка потребує харчування. На думку Келлога це немовля не здатне до розумних дій та рішень, а інтелект приходить згодом. Розум та характер – це тільки продукти подальшого розвитку дитини, які нероздільно пов'язані з розвитком фізичного тіла. Тому Келлог дивується, чому так мало людей цікавиться питанням правильного харчування, яке має вплив не лише на тіло, але й на розум та розвиток характеру [1, с. 423-424].

Важливим моментом Келлог вважає розвиток самоконтролю в

контексті помірності та кількості споживаної їжі. Обжерливість Келлог вважає одним із факторів, що спричиняє вимирання народів. Він наводить такі приклади стримування у харчуванні як Іван Хреститель та Ісус Христос під час спокушання в пустелі. Келлог також використовує приклад апостола Павла: “Але вмертвляю й неволю я тіло своє” (1-е Послання до коринтян 9:27), оскільки той, хто вміє керувати своїм апетитом може й взяти верх над іншими тваринними інстинктами [1, с. 430].

Після того як Келлог полишив церкву АСД, його увагу привернула наука “Євгеніка”. Загальна інформація про науку “Євгеніку”. Євгеніка – це низка досліджень, яка спрямована на покращення людської популяції. Вона має на меті створення нової раси, яка буде вільною від різноманітних захворювань [3, с. 8]. Засновником цієї науки став двоюрідний брат автора біологічної еволюційної теорії Чарльза Дарвіна, Френсіс Гальтон. Мета цієї науки полягає у відстеженні характеристик найякісніших сортів та рас і їхній підтримці, щоб ці ознаки передавалися у наступних поколіннях, поступово витісняючи сорти на раси з гіршими ознаками. Євгеніка поділяється на позитивну та негативну. Перша – заохочує розмноження людей, яким властиві корисні властивості, а саме: відмінне здоров’я, високий рівень інтелекту. Остання – сприяє обмеженню росту чисельності осіб з певними дефективними характеристиками. Погляди Гальтона отримали популярність через американських та європейських вчених кінця ХІХ – першої половини ХХ століття. Підкреслимо, що всіх цих науковців об’єднувала прихильність до еволюційної теорії Чарльза Дарвіна [3, с. 9].

Однак в історії найбільш відомою реалізацією євгеніки стала політика Третього Рейху в гітлерівській Німеччині. У 1933 році був прийнятий закон про стерилізацію, яка сприяла втіленню принципів расової гігієни. У 1939 році мала початок програма з евтаназії “дефектних осіб”. Насамперед цей закон стосувався дітей з вродженими вадами та психічними відхиленнями, згодом – це торкнулося й дорослих. Апогеєм політики євгеніки у гітлерівській Німеччині стало використання газових камер, як найбільш ефективного методу для позбавлення життя великої кількості неугідних людей [3, с. 12].

Щодо Келлога, то він присвятив цій науці приблизно останні 30 років свого життя. Лікар почав проповідувати концепцію “виродження раси”, оскільки виродження населення західних країн він бачив наслідки поширення у суспільстві нехтування законами здоров’я [2, с. 15]. Таким чином Келлог почав турбуватися не про здоров’я конкретної особистості, а про здоров’я суспільства загалом. Келлог це називав загальною зневагою до законів природи та терміном “расовий суїцид” [2, с. 142]. Келлог передрікав настання часу, коли населення Сполучених Штатів Америки та всього світу вимре [2, с. 151]. Особливо Келлога турбувало питання виживання білої раси [2, с. 152]. У той час як Адольф Гітлер розглядав євгеніку як засіб для виведення вищої раси людей і приниження інших рас, то Келлог вбачав у євгеніці єдиний засіб для самозбереження людства [2, с. 153].

Келлог ввів так званий “урочистий обов’язок” батьків до своїх нащадків, щоб вони мали щасливе народження завдяки науці євгеніки. Цей проект можна порівняти з процесом селекції серед домашньої великої рогатої худоби. Келлог робив наголос на “позитивній євгеніці”, тобто заохоченню тих хто мав кращі фізичні дані до збільшення потомства. Він виступав за певні аспекти “негативної євгеніки”, що полягало у контролі за

тим, хто не мав відповідних характеристик стану здоров'я та можливості залишати потомство. Келлог вважав, що стерилізація цих людей сприятиме вирішенню проблеми виродження білої раси. Таким чином Келлог пропонував штучно контролювати процес народжуваності, щоб зменшити вплив поганої спадковості, зокрема він вважав правильним кроком стерилізацію злочинців [2, с. 153-154].

Келлог виступав за прийняття програми практичного втілення євгеніки на рівні державних законів. Однак Келлог пропагував, щоб кожна людина особисто приймала рішення щодо питання стерилізації, керуючись пріоритетом насамперед не особистого, а суспільного блага, щоб у населення зберігався хороший генофонд. А ті особистості, які не мали бажання підкоритися принципам євгеніки задля збереження здоров'я нації, до таких наголошував Келлог необхідно застосовувати державний апарат [2, с. 154].

Келлог говорив про небезпеку особистої свободи у прийнятті рішень, щодо успішної реалізації планів з євгеніки. Разом з тим Келлог не був настільки категоричним щодо відмови від права на життя дітей з певними дефектами. Так, він не став на сторону одного відомого лікаря та прихильника євгеніки, який відмовився рятувати життя немовляті, яка мала певні вроджені вади. Келлог заявив: "Якщо ми визнаємо право батьків, лікарів або будь-якої групи осіб позбавити життя людей, коли не було вчинено злочин або спроби вчинити злочин, то де ми зупинимось?" [2, с. 155]. Таким чином, Келлог піднімав тему запобігання появи саме дефектного майбутнього потомства, і був категорично проти, щоб принцип селекції застосовувати до права на життя щодо живих дорослих чи дітей. І, хоча Келлог знав, що у Давній Греції була поширена практика вбивства неповноцінних дітей, однак він не бачив цьому ніякого виправдання у сучасному цивілізованому суспільстві.

Зазначається, що Келлог волів замість слова євгеніка вживати поняття "покращення раси", оскільки він розглядав цю науку через призму власних сформованих поглядів на здоровий спосіб життя. Він вважав, що через одне століття – чотири покоління, людство стане новою расою завдяки науковій селекції та суворого дотримання на практиці законів здоров'я. Він вважав, що людство досягне того рівня, що зможе протистояти "нищівним космічним силам, яким підкоряється кожна жива істота" [2, с. 156]. Ця програма також мала назву "Фізична та біологічна справедливість". Те, що вдалося досягти чудових результатів у селекції домашніх тварин, тепер можна піддати реалізації у людській расі. Це дало б можливість процесу складання цілеспрямованого напрямку людських родоводів з відповідними графіками, діаграмами, аналізом і прогнозами майбутнього розвитку людської популяції. Також планувалося збільшити багаж знань щодо впливу різних факторів навколишнього середовища на генофонд людини, тобто того, що стосується передачі набутих характеристик по спадковості. У майбутньому на буденному рівні можна буде вибирати собі супутника життя, який би відповідав певним фізичним та психологічним якостям. Завдяки євгеніці та втіленню принципів здоров'я виник би певний пануючий клас людей, так звана "аристократія здоров'я", який отримав панування над усім світом [2, с. 158].

Келлог вважав американську націю смертельно хворою і потрібні були кардинальні та рішучі зусилля задля виправлення ситуації [2, с. 158]. Аристократію багатих та впливових родин, мала замінити справжня

аристократія, яка скрадатиметься з особистостей нового роду подібних до героїв давньогрецьких міфів Аполлона та Венери. Для втілення цієї мети Келлог вбачав активну участь державного уряду, створенню великого бюрократичного апарату у сфері охорони здоров'я. Таким чином США згодом стане великим санаторієм і ця країна буде посилати до різних народів "місіонерів здоров'я". З часом нова людська раса буде настільки добре керувати силами природи, що з часом будуть усунені всі хвороби. Зникне потреба у лікарнях та тюрмах. Настане період золотого віку, завдяки дотриманню новим суспільством законів здоров'я та біології. Келлог за свої ідеї був підданий критиці за те, що він хоче перетворити США на "велику ферму тваринництва" задля вирощування кращих людських характеристик [2, с. 159].

Келлог наголошував, що якість стану здоров'я майбутніх поколінь цілком залежить від нинішнього способу життя суспільства. Очікувалось співпраця у дотриманні особистої та громадської гігієни і євгеніки, тобто расової гігієни. Також туди входили наступні напрямки науки і діяльності: промислова санітарія, сільська гігієна, дитяча гігієна, фізіологія, освітні програми та наукова діяльність. Разом з тим увесь цей процес спасіння людства від вимирання має супроводжуватися за підтримки "Невидимого Духа", тобто іманентного Бога, якого проповідував Келлог [2, с. 160]. Келлог бажав, щоб євгеніка, як засіб спасіння людства повинна стати релігією, або додатком до усіх інших релігій. Він прагнув надати біології божественного статусу, у якій присутній іманентний Бог, разом із тим він був проти цілковитої відмови від етики християнства. Він стверджував, що світ потребує нової релігії, однак не заміни християнства, а "таке посилення нинішньої концепції християнських принципів, яке зробить вимоги фізичної праведності явними, як частини великого Декалогу" [2, с. 166].

Раніше Бог відкривав свою волю через надприродне об'явлення та пророцтва, тепер же Бог дав людям різні прилади для дослідження природи, такі як, мікроскоп, телескоп, хімічну пробірку тощо, щоб люди могли самостійно робити нові відкриття. Таким чином виконається Божа воля на землі, як вона здійснюється на небі. Він був згодний з припущенням, що якби Мойсей та Христос були його сучасниками, то вони б першими наголосили, щодо моральних принципів десяти заповідей. До них потрібно додати ті відкриття, які виходять від сучасної гори Синай, тобто від наукової лабораторії. І якщо цього не станеться, то цивілізацію може очікувати "Армагеддон", іншими словами самознищення [2, с. 164].

Біологічне золоте правило або золоте правило науки, Ісусом було б сформульоване наступним чином: "Чиніть як із народженими, так із ненародженими так, як ви б хотіли, щоб з вами поступали як народжені, так і ненароджені" [2, с. 165]. І це було б остаточним примиренням науки та Біблії. Наука не знищує етичну складову Біблії, а виконує її, а Євгеніка – це кінцевий етап процесу розвитку християнізації людства [2, с. 165]. Келлог вважав, що ця нова релігія пробудить почуття відповідальності людства перед собою та майбутніми поколіннями [2, с. 166].

Завдяки євгеніці людство зможе дійти до неймовірних висот, бути наділеним благородними властивостями, а людина в результаті буде відображати образ свого Творця. Відбудеться відмова від шкідливих звичок та поганого поводження і "Євгеніка" стане трансформуючою силою, яке приведе суспільство, яке зараз рухається по шляху виродження до Едемської

досконалості. На думку Келлога, Творець заклав у людині такі можливості, завдяки яким людина може досягти спасіння. Таким шляхом він вважав, що можна врятувати населення землі від самознищення, або хоча б його частину – усю білу расу [2, с. 168].

Ставлення Келлога до впливу інтимних відносин та стану здоров'я. Тема сексу подібно до теми раціону харчування у системі здоров'я Келлога займала визначне місце. Зазначається, що на нього вплинули праці Еллен Уайт, які були присвячені темі інтимних відносин, серед яких – “Звернення до матерів”, надруковано 1864 році. Келлог дивився на це питання через призму фізіології, біології людини та дослідження її репродуктивної системи. Келлог вчив, що кожний людський організм має свій обмежений запас життєвої сили та енергії, саме ця сила тримає стан здоров'я тіла на належному рівні [2, с. 45]. Ось чому Келлог вважав, що недоцільно витрачати свою життєву енергію на надмірну сексуальну активність чи заняття мастурбацією. Це може непоправно вплинути на погіршення стану здоров'я. Також Келлог стверджував, що якщо людина знаходиться у такому зниженому рівні життєвої енергії, то цей стан може спадково передатися на її нащадків. І, Келлог цьому вбачав не лише негативний вплив на особистісному рівні, а екстраполював це до рівня національного та світового масштабу. Таким чином він робив наголос на деструктивному впливі щодо зловживання інтимними відносинами. Келлог вважав, що для подружньої пари у пріоритеті повинно бути саме здоров'я майбутніх дітей, а не задоволення плотських бажань.

Однак надруйнівним для здоров'я від усіх пороків у цій сфері він вважав мастурбацію, особливо це стосувалося дітей, Цей “гріх самотності” може довести дитину до катастрофічних наслідків, серед яких слабоумство та безпліддя. З цієї причини, заради запобігання різних негативних проявів серед молодого покоління, Келлог відмовляв дітям у праві на приватне життя, і наголошував, що вони повинні перебувати під наглядом дорослих. Він часто посилався на біблійні принципи задля обґрунтування своїх поглядів та слідування принципам здоров'я: “ми належимо нашому творцеві і несемо відповідальність перед Богом не тільки за те, як ми ставимося до своїх побратимів, а й за те, як ми ставимося до себе, за те, як ми використовуємо тіла, які він дав нам” [2, с. 46]. Тому вчинення своєму тілу шкоди є повстанням проти Творця, а наслідком є божественне покарання. Ось чому Келлог підкреслює: “Біблія дає найсерйозніші попередження проти сексуальних гріхів”. Він також наводить біблійні приклади божого покарання і його наслідки за такого роду пороків: жителі Содому і Гомори та гріх Давида щодо сьомої заповіді. Келлог усвідомлював чіткий зв'язок між правильним поглядом на сексуальність, станом здоров'я та біблійним поглядом на спасіння. Залежно від рішення людини, щодо цього питання залежала її вічна участь [2, с. 46]. Тому, філософія здоров'я Джона Харві Келлога – це опис причинно-наслідкових зв'язків між неправильним (гріховним) способом життя та фізичним, душевним та духовним здоров'ям людини.

Висновки. Підсумовуючи, зазначмо, що Джон Харві Келлог вдалося змішати у своїй праці “Живий храм” ідеї християнства та пантеїзму. Запропонована ним концепція “живий храм” передбачає, що Бог не просто підтримує життя людини, а живе в людині у вигляді божественної енергії. Через пропаганду ідей пантеїзму Джон Харві Келлог був виключений із членів Церкви адвентистів сьомого дня. Апогеєм його ідей щодо селекції

здорового суспільства стала наука “Євгеніка”. Справедливо буде зазначити, що він більше притримувався позиції позитивної євгеніки, однак деякі негативні її складові все таки прослідковувалися в окремих його публічних виступах та публікаціях, за що він не раз був підданий критиці з боку його колег, які не поділи ці погляди. Кращими практиками філософії здоров’я лікаря Келлога визнано його рекомендації в області харчування, фізичних вправ, негативний вплив на здоров’я людини не дотримання моральних принципів, користь сонячного світла, негативні наслідки потурання апетиту тощо.

Список використаних джерел:

1. Kellogg, JH 1903. *The Living Temple*, Battle Creek, *Good Health Publishing Company*.
2. Wilson, B 2014. Dr. John Harvey Kellogg and the religion of biologic living, *Indiana University Press*, Bloomington & Indianapolis.
3. Ковба, ДМ 2020. ‘Євгеніка как направление научной мысли и практика селекции человека в конце XIX – начале XXI вв.’, *Социум и власть*, Вып. 4, с. 7–19.

References

1. Kellogg, JH 1903. *The Living Temple*, Battle Creek, *Good Health Publishing Company*.
2. Wilson, B 2014, Dr. John Harvey Kellogg and the religion of biologic living, *Indiana University Press*, Bloomington & Indianapolis.
3. Kovba, DM 2020. ‘Evgenika kak napravlenie nauchnoj mysli i praktika selekcii cheloveka v konce XIX – nachale XXI vv. (Eugenics as a direction of scientific thought and practice of human selection in the late 19th – early 21st centuries)’, *Socium i vlast'*, Vyp. 4, s. 7–19.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.34(6)-8

УДК 2-4/5: 036.22

СХІДНОПАТРИСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ “ΝΟΥΣ-ΛΟΓΟΣ”: САНОГЕННО-ТЕРАПЕВТИЧНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАТИВНОСТІ (Частина I. Базові ідеї структурно-функціонального устрою)

*EASTERN PATRISTIC INTERPRETATION “ΝΟΥΣ-ΛΟΓΟΣ”:
SANOGENICAL-THERAPEUTIC MEANS OF COMMUNICATIVENESS
(Part I. Basic ideas of structural and functional system)*

O. T. Marchuk

Актуальність теми дослідження. Новий варіант прочитання базових філософсько-антропологічних ідей мислителів східної патристики в межах сотерично-санологічної інтерпретації є важливим не лише для якісно нового осмислення деяких ціннісно значущих проблем античної та середньовічної філософії, понять і категорій вищих проявів людської душі (її мислительної складової), а й для сучасного неопатристичного дискурсу, зокрема, аналізу деяких тематично

Urgency of the research. A new version of reading basic philosophical and anthropological ideas of thinkers of eastern patristics within the limits of soterical and sanological interpretation of important not only for the antique and medieval philosophy of concepts and categories of higher demonstrations of human soul (its cogitative component) and for the modern neopatristical discourse particularly the analysis of some thematically point structural and functional aspects of disclosure of

точкових структурно-функціональних аспектів розкриття онтологічно-органічного підходу в сотеріології.

Постановка проблеми. Для представників східної патристики розумна сила душі (з позицій з'ясування її значення, ролі, призначення та функціональних можливостей) постає як певна самостійна функціональна система, яка розкривається у двох основних здібностях: практичній і споглядальній. Що є особливо цінною концептуальною основою для розкриття проблематики саногенно-терапевтичних засобів комунікативності, з'ясування перспектив її практичної реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії відсутні комплексні наукові розвідки, які б присвячувались аналізу розумної сили душі з позицій саногенезу в антропології східної патристики. Єдиною працею, в якій коротко аналізуються важливі сотеріологічні теми з позицій обраного нами методологічного ракурсу є стаття архім. Тихона Софійчука. Серед відомих українських і зарубіжних учених, які в межах своїх основних наукових розвідок ґрунтовно займаються проблемно дотичною патристичною проблематикою є: Ю. Чорноморець, Ж.-К. Ларше, Г. Христокін, єп. Василій Осборн, митроп. Ієрофей Влахос, митроп. Іларіон Алфеев, прот. В. Леонов й ін.

Постановка завдання. Саме тому, висвітлення особливостей, базових принципів і закономірностей структурно-функціонального устрою, накреслення можливих перспектив розкриття саногенно-терапевтичних засобів комунікативності, механізмів досягнення духовного здоров'я й досконалості розумної сили душі в ідейній системі антропології східної патристики наймісткіше актуалізує дослідницьке зосередження цієї статті, розкриває її основну мету та завдання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно, було висвітлено специфіку інтерпретації, співвідношення (особливостей взаємозв'язку),

ontological and organic approach in soteriology.

Target setting. For the representatives of eastern patristics, a mental soul power (from the standpoint of perception of its importance, role, purpose and functional possibilities) is presented as a certain separate functional system that is opened up in its two main abilities: practical and supervisory. This is a particularly valuable conceptual basis for revealing the problems of sanogenic-therapeutic means of communication, clarifying the prospects for its practical implementation.

Actual scientific researches and issues analysis. In domestic historiography there are no integrated scientific investigations that would be devoted to the analysis of the rational soul power from the standpoint of sanogenesis in the anthropology of Eastern patristic. The only work in which important soteriological topics are briefly analyzed from the standpoint of our chosen methodological perspective is the article Archim. Tikhon Sofiychuk. Among the well-known Ukrainian and foreign scientists who, within the framework of their main scientific investigations, thoroughly deal with the problematic patristic issues are: Y. Chornomorets, Zh.-K. Larshe, H. Khrystokin, Bp. Vasyl'ii Osborne, Metr. Iierofei Vlahos, Metr. Ilarion Alfeiev, Archpriest V. Leonov and others.

The research objective. Therefore, outlining features, basic principles and patterns of structural and functional structure, defining perspectives outlining possible prospects for the disclosure of sanogenic-therapeutic means of communication, possible mechanisms to achieve spiritual health and perfection of soul's smart power in the ideological system of anthropology of Eastern patristics predetermines the actuality of this article, reveals its basic aim and objectives.

The statement of basic materials. Accordingly, the peculiarity of interpretation, the correlation (the peculiarities of interrelation), structural

структурно-функціонального влаштування, можливості концептуальної співмірності та відмінності складових мислительної сили душі: розсудку, розуму, ума (яким надані відповідні змістовно-конотаційні характеристики). Зокрема, нечіткість понятійного розрізнення долається у досить простий спосіб з'ясування смислових особливостей їх забарвлення з позицій розкриття сутнісно-енергійного принципу влаштування розумної сили душі та способів реалізації її здібностей (хворобливого чи позитивно-здорового).

Висновки. Розкрито базовий ідейний інструментарій та принципи можливої духовної саногенези та досягнення досконалості людини. А зважаючи на те, що мислительна сила душі – це вмістилище особистісності, основа свідомості та самовладності, фундамент споглядальних та інтелектуально-розсудкових функцій, вона розкривається і як визначальна функціональна складова формування вектору оздоровлюючої комунікативності (у внутрішньо- та міжособистісній перспективі: людина – Бог – людина).

Ключові слова: “Бог”, “духовне здоров’я”, “душа”, “мислительна сила душі”, “духовна досконалість”, “саногенно-терапевтичні засоби комунікативності”

and functional arrangement, opportunities of conceptual adequacy and distinctions of components of cogitative soul power: intellect, mind, wit (that got the appropriate composite and connotative characteristics) were highlighted. Particularly, an ambiguity of conceptual differentiation can be overcome in such a simple way of determining the meaningful peculiarities of their slant from the standpoint of disclosure of essential and dynamic principle of arrangement the mental soul power and realization ways of its abilities (sickly or positive and healthy).

Conclusions. Consequently, the basic ideological instrument, principles of possible sanogenesis and achievement of human perfection were revealed. Taking into account that mind and intellect are the container of individuality, basis of consciousness and composure, the foundation of observant and intellectual-rational functions that's why it is a defining functional component of creating the vector of health-improving communicativeness (in the internal- and interpersonal perspective: human – God-human).

Key words: “God”, “spiritual health”, “soul”, “cogitative soul power”, “spiritual perfection”, “Sanogenic-therapeutic means of communicativeness”.

Urgency of the research. The phenomenon of health in the structure of humanity's system of values is unanimously treated as a norm, fundamental condition of existence, high level of life-fulfillment, positive development and realization of all potentially incorporated abilities: in physical, social, psychological, and spiritual scopes. Meantime, generally accepted falsity of rather limited perception and understanding of health only from the perspective of disease or lack of physical manifestations in modern science, stipulates expansion of research horizons in comprehension of the whole complex of its vital practical and semantic interpretations. Regularity and demand of such interpretations of alternative approaches of scientific research in the given methodological sphere, from the perspective of contemporary synergetic approach in science, is regulated by a key definition of health in the preamble of the Constitution of the World Health Organization (WHO), which states: “Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity”. Among all the constituents, spiritual element of health plays an important role of a summit, which determines and influences all its constituents and stipulates the genesis of human's nature. It's obvious that a complex of different ethical,

aesthetic, philosophical, and religious value paradigms, in its unity form, accordingly, different spiritual systems of humanity, which, in their turn, can influence the establishment of the spiritual element of health. However, truth as a verified token of conceptually positive content of knowledge states the authenticity of such status of truth in this process of the spiritual system, which cultivates real spirituality. The representative of such spirituality is alive, experienced communication with God, way of confession, which veracity is proved not by human's "prudence" and defined "concepts" of God but by antological reality of Theophany in the Incarnation through personification of human's nature, combining two natures in one Divine Hypostasis of Word – God and Human – Jesus Christ. Since the bequeathed Testament by Jesus Christ, practically confirmed by a feat salvific incarnation, life, death and resurrection, overcomes the limits of any earthly system of values, human's dimensions of philosophy, ethics or aesthetics, and therefore opens prospects of divinely synergies of spirit - the spirituality formed on the basis of patristic theoaesthetics, praxis ethics and contemplative love of wisdom.

Target setting. Based on the positively verified experience of selfless practice of the evangelical lifestyle and contemplatively verified truths of divine knowledge principles of Orthodox Christian spiritual life were plainly formulated and clearly recorded by Eastern patristic thinkers that in its entirety reveals to men really effective prospects of its comprehensive development, limitless excellence and health. Such spiritual life is functionally possible through spirit praxis, natural desire and constant unity with God. The actual unity of a man spirit with God Spirit is the key to the transformation of a man, all the constituents of his nature, even more, the ability to acquire divine features without changing human nature - theosis. The human spirit is a reasonable source, which is why called "mind" by Eastern patristic thinkers. In turn, mind – key element of soul's smart power (cognitive, mental), which in the tradition of its triple division in patristic anthropology is delineated along with sensual and emotive powers. Mind, according to St. Fathers is the key principle of soul, a tsar and ruler of human nature aimed to dominate the rest of the soul and all being, while obeying God as King of all created beings. Therefore, excellence and health of mental strength causes the acquisition of spiritual health and other subordinate components, that is a guarantee of full recovery of human nature in the Logos-Christ, age-divine Wisdom, Truth and Good.

The purpose of the article. The research objective. Therefore, outlining features, basic principles and patterns of structural and functional structure, defining perspectives and possible mechanisms to achieve spiritual health and perfection of soul's smart power in the ideological system of anthropology of Eastern patristics predetermines the actuality of this article, reveals its basic aim and objectives.

Actual scientific researches and issues analysis. The conceptual prerogative of the given research is the application of authentic theological and philosophical sources of the most outstanding representatives of eastern patristics. Among them: works of saints: Vasylii Velyky, Hryhoriy Bohoslov, Hryhoriy Nisky, Hryhoriy Palama; reverends: Maximus the Confessor, Ioan Damaskin, Kallist Katafihiot, Nicodemus Ahiorita, martyr Irenaeus of Lyon, church writers: Clement of Alexandria and Nemeziya Emeskoho. Thus, to solve the most complicated aspects of research issues works of reverends Maximus the Confessor and Ioan Damaskin were analyzed.

As for the last studies and publications of this topic, the Ukrainian historiography has no any, unfortunately, complex scientific developments that would be dedicated to the analysis of mental soul power from the standpoint of spiritual health in the anthropological system of eastern patristics. The only famous for us a specific and systematic work where the patristical conception of internal consistency and knowledge of God as the key to a unification with God that is an achievement of spiritual health (salvation) is analysed shortly and gradually (according to the state of human being: before and after the fall) is the article of Archim. Tykhon (Sofiichuk) [16]. Accordingly, a definite cognitive perspective requires a profound perception of the whole eastern patristic heritage with a special concentration on the anthropological range of problems whereas it is lined up in concept exceptionally within its limits. Among the Ukrainian scientists are Y. Chornomorets (Byzantine Neoplatonism, anthropology of Greek Patristics), H. Khrystokin (theognosia within the limits of neopatristic interpretations of eastern patristic traditions) who directly or indirectly (within the limits of their main scientific exploring) discovered a patristic approach as for the interpretations of some aspects of structural and functional demonstrations of mental soul power, content and chance of the knowledge of god. Furthermore, it is worth to recall the authors who analysed in their articles the problems of the knowledge of god, correlation of faith and mind in the theology of different representatives of eastern patristics: deacon A. Hluschenko (within the limits of general anthropological range of problems of theological system of Rev. Maksym Spovidnyk), V. Zhukovskiy (the problems of correlation between transcendental and immanent aspects of God in the theology of Kirylo Oleksandriiskiy and Ioan Zolotoustiy, ascertaining the soteriological chance of the knowledge of god and deification), S. Kachmar (the problems of correlation the faith and mind, knowledge, knowledge of god in the theological synthesis of Martyrdom Yustyn Filosof, Klyment Oleksandriiskiy and St. Hryhorii Bohoslov, M. Krokosh (knowledge of god and philosophy in eastern theology with special concentration on the god thinking of St. Hryhorii Palama). The mentioned scientists often not the first time in the native science tried to solve the definite research tasks and fill the appropriate gaps of modern Ukrainian historiography by their scientific developments. Among the foreign researchers, it is worth to recall those who specifically or superficially (in the context of own main research concentration) analysed the problems of structure particularity of mental soul power, its functional demonstration and chances of the knowledge of god from the standpoint of patristic tradition: Bp. Vasylii (Osborn), Archpriest O. Heronimus, Metr. Iierofei (Vlakhos), Metr. Ilarion (Alfeiev), Archpriest. V. Leonov, S. Lohinovskiy, Archim. Plakyda (Dezei), S. Khoruzhyi, P. Khrystu, O. Chystiakova, J. Alert, H. Bardi, K. Bilei, S. Lill, L. Barnard, E. Hudinaf, Zh.-K. Larshe, K. Mondesert, Y. Pelikan, Zh. Planzhe, J. Pirvs, Sh. Freppel, V. Kheleman and others. It is necessary to pay attention on the profound enough scientific development of specialists in the field of morally-oriented Christian, patristic psychology: M. Dvoretzka, Y. Zenko, L. Shekhovtseva, O. Khodyriev, K. Yatskevych and others. However, despite of a various historiographic base, complex native researches in the field of definite scientific problems from the position of the proposed cognitive perspective of perception unfortunately haven't been conducted yet. That's why, there is a pressing need to perform such volume of a research work and this scientific work is called up to become a minor part of it.

The statement of the main material of the study. Basic and distinguishing among other beings, the part of a human soul, which in its narrow meaning is the Image of God, actual ontological and potentially soteriological repository of a human personality, having the ability to control its unreasonable part (vital power of soul: sensual and affective), is represented, actually, by its smart power. Reverend Ioan Damaskin claims that soul is reasonable and spiritual: "God... created man in His own image and likeness. God gave reasonable and prudent soul by His inhalation. This we call the image of God, as the word combination "in His own image" points at the ability of thinking and having freedom; in turn the word combination "in His likeness" stands for assimilation to God in His virtue (charity)..." [7, p. 115]. Stating creative God-likeness of man, Clement of Alexandria specifies: "the image of God is the divine and regal Logos, [First] man who is not apt to desires. Human's mind is the image of this image [9]. In general, in works of many reverends and teachers of the Church of Christ, mind appears as the image of God, the image of the Divine Logos-Christ, which is the very esse of a human soul, preconditions all his/her life forms, is expressed by the divine power through which, rising above everything sensual through "liberation from earthly images", the human is able to aim and achieve the purity of contemplation of the First Image, which is longed and desired, becoming an oblationary of the divine life and overcoming sensory and spatial extent of their praxis in the field of cognition. Mind plays the role of a manager and helmsman of soul that defines the structure and form of a human life, commanding over passions and as "Head of virtues", capable of directing will at good. Reverend Ioan Damaskin states: "Soul... possesses intellect and reason (noeran kai logiken)... Intellect belongs to soul as its own pure part. As the eye belongs to the body, so is intellect in soul. Soul is a free being, that possesses the ability to long and act; it's apt to changes, changes conditioned by soul, as it is a characteristic feature of the being" [7, p. 116]. Martyr Irenaeus of Lyon writes: "Man was given intellect and in this he/she is like God, created to be free in choice and autocratic" [8]. Saint Hryhoriy Nisky claims that intellect and will comprise real esse of a human spiritual nature, which existence is predetermined by intellect, unifying in itself the willing and mental activities. "Lingual and intellectual esse, if it stopped to act freely, also lost the gift of reasoning", - these words of St. Hryhoriy represent a deep connection of will and intellect [4, p.604]. In turn, St. Vasyliy Velyky notes: "As body eyesight – in the eye, so the eye of soul in the inborn intellect; but not as one in another, but the same – soul and intellect... <...> ... though soul is the same, its power has double nature: vital power of the body, and another, the power to contemplate, which we also call intellect. <...> And the power to contemplate is activated via will" [1, p. 362-363]. St. Vasyliy points to the connection of will and intellect, even more, he calls intellect an "autocratical" power [2, p. 379]. In general, most reverends of Christian East patristics outline two fundamental abilities of a human soul – intellect and free will take their owner to the level of royal dignity as a lord and helmsman of nature. "For eastern church writers human – first of all – mind, which is considered to be "imperious" and God-like part of soul which brings man to God; from here the moral ideal of life - "the contemplation of God in the mediocrity of mind" ...and selfless task of a fallen man - clearing the mind of sinful thoughts and his contemplative aspirations to God" [2, p. 381].

Remarks of Ioan Damaskin on intellect as a part of soul and St. Vasyliy Velyky on soul and intellect as one entity cause the necessity in a detailed analysis

of the issue of their connection and definition of semantic components in their patristic interpretation: soul – mind, mind – intellect – reason - heart. In patristic texts mind sometimes correlates with the notion of soul, and sometimes is treated as its independent power, “the eye of soul”. Since man is created in the image of God, and God is *esse* and energy, accordingly, *esse* and energy are characteristic features of soul. Taking into consideration patristic matching of mind and soul, the only valid definition of the principle of their contextual differentiation or, even, matching presupposes the statement of the fact that mind also has *esse* and energy. St. Hryhoriy Nisky wrote: “...thinking (*dianoia*) is energy, a wave of mind”. In theology of St. Hryhoriy Palama, a thorough interpretation of such notional idea is provided: “Mind is an act (*energeia*), which lies in thoughts and ideas; mind is the power that causes it, which is called in the Bible as heart” [5]. It means that *esse* of soul is heart, and its energy is “thoughts and ideas”. As we can see, solving ambiguous terminological issues with the help of differentiation and revealing contextual meanings of the concept “mind”, which in some notional aspects is used by St. Fathers in the meaning of *esse*, and in others – energy. Opponents of St. Hryhoriy Palama didn’t understand his ascetic appeals to match notions of mind and heart. St. Hryhoriy Palama, full of true spiritual wisdom and prudence, responded clearly: “They don’t know, as it seems, that one is the *esse* of mind, and another – energy...” [6, p. 128]. Thus, mind has its own energetic expression and *esse*, which is actually the *esse* of soul, which is called heart in Biblical and Patristic texts. Maximus the Confessor mentions those people who try “to clear of hatred and intemperance their minds that God calls heart” [12, p. 214]. Mind and heart in such interpretations are correlating terms. Heart is susceptible to divine revelation (since God is energetically revealed in it, as Christ will live in mind) on condition of purification, and thus opening his spiritual eyes. Besides, mind is called His energy, which is revealed in thoughts and ideas. In such interpretations mind is treated as thought, mental act (*logike*). Reverend Maximus the Confessor writes: “Mind (*nous*) is an organ of prudence, and intellect (*logos*) – an organ of knowledge. Mind, moving, searches the cause of beings, and *logos*, differently equipped, studies only qualities. Search is the initial movement of mind to the cause, and research is the differentiation of the cause via the notion by *logos*. Mind is characterized by movement, and *logos* – by differentiation via notions” [10]. Reverend Maximus along with eastern Christian thinkers states the fact of defining and revealing peculiarities of double functional load of soul’s smart power. In works of Ioan Damaskin we find: “Intelligent beings possess two abilities – contemplative (*theoretikon*) and practical (*praktikon*). Contemplative ability comprehends the nature of things; practical is thinking about active actions and defines them as valid. Contemplative ability is called mind (*noan*), practical – intellect (*logon*); contemplative ability is called prudence, practical – sagacity (wisdom) (*thronesin*)” [7, p. 109]. Reverend Kallist Katafihiot also notes: “One thing is to contemplate, another – to think. Firstly mind contemplates, and then thinks differently... Mind shall be taught to keep silent. Then it finds the sense of secret, extremely smart and divine” [15]. Summarizing suggested patristic considerations we should point out their clear distinction between over discursive-contemplative and intellectual abilities of soul’s smart power. The term “mind” (*nous*) or “spirit” defines intuitive and contemplative abilities. The functional ability of reason manifests itself through intellectual, mental activities. The word “reason” in the patristic tradition perpetuates a spiritual value system of thought, intelligence, intellectual, logical and mental activities. As to “intellect”, it has

ambiguous semantics (mind – intellect = mind, mind – intellect = intellect (reason)). Firstly, convergence of concepts and even their identification is possible on condition of returning to integrity, vigorous appeal to its essence; that is to mind as intellectual and mental abilities in its subordination and unity with its spiritual and sensual nature of a contemplating mind. Then we can talk about mind as the mind that faces the contemplation of a spiritual world and God, and through His Logos (ideas, thoughts, will, energy) and all created things. According to such ontological and conceptual patterns and conditions intellect always will be defined via “mind” (nous), because in this state its activity corresponds entirely to the Creator’s plan, a person is susceptible to divine revelation and certain specified mortal logoses of the world that, in fact, opens prospects for true wisdom. Secondly, the distinction between the concepts of “mind” – “intellect” is possible under conditions of lower cognitive abilities disclosure of the mental strength of a human soul. Then mind in its vigorous manifestation of intellectual and mental ability is revealed as intellect, directed not to its esse (heart), intelligible reality and God, but to the sensual “fruit” of material reality of a mortal plain. If mind refers only to activities of reasoning, building concepts, judgments, prudence, intelligence, then it can be called reason and the result of such activities is knowledge of the visible world. It means that intellect - mind that thinks. “If you use a trichotomous diagram describing human nature, reason - a mental category, while mind relates to the higher spiritual part of man, and intellect - mind that is turned away from contemplation, interacting with reason, which is based on its mental strength and experience. Therefore, it is possible in a context to match words “reason” and “intellect” [10] and, consequently, the distinction between the concepts of “mind” and “intellect”. So, blurred distinction between meaningful concepts is overcome in a relatively easy way by clarifying their specific semantic coloring from the point of view of analysis of an esse-energetic principle of the structure of soul’s smart power and ways to implement its abilities (positive, healthy and painful) [13, p. 79].

Analyzing separately the mental power as an independent functional system and summarizing all previously mentioned it is necessary to point out its main capabilities: contemplative (theoretikon) and practical (praktikon), which would otherwise be called mind (nous) and intellect (logos). Structurally describing the power of reason of soul’s smart power St. Gregory the Theologian says that the power of reason is characterized by the ability of mind (nous), intellect (logos), will (thelema) [3, p. 535]. Its two main components – Intellect (logos) and, at the highest level, spirit (pneuma) or mind (nous), which in a psychological and moral sense is the basis of consciousness and the human ability of self-control (auteksousion). Thus, it confirms that it is the basis of the highest manifestation of human liberty and freedom. So, mind (nous) equally is the basis of all functions of reasoning: first, it’s intuitive mind (nous, as such), the ability to contemplate (pheoria) and the source of any knowledge; Secondly, intellect (logos) and everything that comes from the mental abilities: thought (ennoia, dianoia), meditation (dianoia), judgments (krisis), prudence (diakrisis), the internal word (endiaphetos logos), where language and memory originate from [14, p. 49].

Conclusions. Soul’s smart power, as the image of God, the image of the Logos-Christ, ontologically set and soteriological realized receptacle of the man’s personality, for eastern patristic thinkers is imperious, autocratic and purest part of soul that comprise its true esse. Unifying a strong-willed and mental activities, soul’s smart power is capable of directing will actions to good (induce to virtue),

commanding passions, which reveals in a man feature “after the image of God” – royal dignity to control, define and influence not only the formation of soul life forms, lifestyles, but all created beings in general. The esse dimension of the ontology eastern patristic within the categorical pair “esse – energy” is a ideological key source of solving anthropological problems of interpretation and clear definition of substantial components of soul’s smart power, their relationship, structural and functional features (conceptual-categorical aspect), principles of healing genesis and achieving excellence through a complete energetic unity with Creator (soterically-sanological aspect). First, solving any inconsistencies in terminological distinctions is achieved through meaningful and deep understanding the concept of “mind”. Mind as soul has esse and energy. The esse of soul is mind, which in terms of semantics can be called heart, and its energetic manifestation is thought, opinion and ideas. That is, mind can be used by eastern patristic thinkers in two aspects of meaning: in the meaning of esse or energy. Regarding energetic manifestations of soul’s smart power, its functional disclosure is possible in dual abilities, contemplative and practical. Contemplative ability is realized through mind (that is why it is often accordingly defined) and practical - in mind (this includes all the things that belong to the mental ability: thought, reflection, judgment, prudence, inner word, the source of language and memory). Besides, thinkers of Eastern patristic make distinction between above discursive, contemplative and intellectual abilities-higher and lower cognitive abilities of soul’s smart power. In the functional aspect mind or spirit are focused on vigorous comprehension of the nature of things – embodied creative ideas in it and finding out its causes, and mind, via mental activity explores their external properties. The term “intellect” in the tradition of patristic interpretation can be used ambiguously. Firstly, in the meaning of “mind”, with the appropriate semantic load, namely in the ideological plane of reintegration into pristine spiritual integrity and health, vigorous appeal to its esse, that is, subordination and unity of the intellectual abilities with its reasonable esse (heart), fixed on the contemplation of divine thoughts and ideas (uncreated energies, logos, ideas) in respect of all created things and Triune God. Secondly, the meaning of “intellect” – in its energetic display of intellectual and mental abilities, aimed not at cognitive reality of all created things and God, but at the grossly sensual material reality of the world. Thus, a clear distinction of the meaningful concepts of “mind - intellect” is possible on condition that the energetic principle of structuring soul’s smart power, ways to implement its abilities (positive, healthy or morbid) will be defined. The process of recovery of soul’s mental power would expand the spiritual horizons of knowledge, the transition from lower (sensual, intellectual, reasonable) to higher (transcendental, intuitive, and above discursive) cognitive level: in terms of purity of heart and spiritual focusing of mind, contemplation of the apparent “beauty” of the natural world, imperishable beauty of true strength and Wisdom of God in His uncreated, creative, ideological energies - ideas, methods, reasons and expediency of all being created with the prospect of knowledge by grace, not by esse and God himself.

So, the conducted anthropological synthesis of the ideas of representatives of eastern patristics on the subject of a perception of functional ability, importance and purpose of intellectual power of human soul reveals the extremely interesting theological aspects of achievement not only the interpersonal dialogicity but also outlines basic perspectives of disclosure the essential and energetic potential of therapeutic communication due to the two-pronged cooperation “human – God”

and “human – human”. Patristic approach concerning the interpretation and precise conceptual determination the components of cogitative power (reason, mind, intellect) in the range of essential survey of eastern patristic ontology offers the possibility to comprehend the fundamental ideas of interpretation the peculiarities of their interrelation, structural and functional system, principles of health-improving development and achievement of a perfection. Mentioned peculiarities of the arrangement of cogitative part of soul, its energetic demonstration in two cognitive abilities: activity (rational and intellectual) and observant (over discursive and intuitive) reveal and two basic levels of therapeutic communicativeness. Accordingly, the characteristic features of their soterical-harmonious interdependence due to the functional hierarchy that was arranged by God and is the energetic demonstration-index on the way to the achievement of perfection and spiritual health, reproduce the essential and energetic potential of therapeutic communicativeness at least in the integrity of three projections: internal personal, interpersonal and God-human.

Список використаних джерел:

1. Василий, Великий, святитель 2014. Творения, в 2-х т., Москва: *Сибирская благовонница*, Т. 2, 1136 с.
2. Владимирский, ФС 1912. Антропология и космология Немезия, епископа Емесского, в их отношении к древней философии и патристической литературе, Житомир: *Электро-типография Дененмана М.*, 451 с.
3. Григорий, Богослов, святитель 2011. Творения, в 2-х т., Москва: *Сибирская благовонница*, Т. 2, 944 с.
4. Григорій, Ниський, святитель 2011. Творіння, в 3-х т., за ред. Патріарха Філарета (Денисенка), Київ: *Видавничий відділ УПЦ КП*, Т. 1, 623 с.
5. Григорий Палама, святитель 2019. Три главы о молитве и чистоте сердца. Добротолюбие, в 5-ти т., Москва: *Сибирская благовонница*, Т. 5, с. 327.
6. Григорий, Палама, святитель 2015. Гомилии, Саратов: *Изд-во Саратовской митрополии*, 703 с.
7. Иван, Дамаскін, преподобний 2010. Точний виклад православної віри, за ред. Патріарха Філарета (Денисенка), Київ: *Видавничий відділ УПЦ КП*, с. 109-116.
8. Іринеї, Ліонський, сщмч. 2013. Творіння, за ред. Патріарха Філарета (Денисенка), Київ: *Видавничий відділ УПЦ КП*, 620 с.
9. Климент, Олександрійський 2012. Стромати, за ред. Патріарха Філарета (Денисенка), Київ: *Видавничий відділ УПЦ КП*, 847 с.
10. Леонов, В протоиерей 2011. 'Понятия "Рассудок", "Разум", "Ум" в святоотеческой традиции', *Психологическая наука и образование*, № 31, с. 1-9. Доступно: <<http://psyedu.ru/journal/2011/3/2403.phtml>>. [25 Червень 2021].
11. Максим, Исповедник 2018. Мистагогия, пер. с др.-греч. А. И. Сидорова, Москва: *Рипол класик*, 240 с.
12. Марчук, ОТ 2019. 'Проблема здоров'я розумної сили душі в антропології східної патристики : комунікативний вимір', *Гуманітарно-наукове знання: горизонти комунікативістики : матеріали X-ї ювілейної міжнар. наук. конф., присвяч. 25-літтю відродж. філософсько-теологічного факультету (Чернівці 4-5 жовтня 2019 р.)*, с. 78-80
13. Немесий, Эмесский, епископ 2011. О природе человека, пер. с греч. Ф. С. Владимирский, Москва: *Канон*, 464 с.
14. Преподобнейшего отца нашего Каллиста Ангеликуда главы (фрагменты) 2009. Антология восточно-христианской богословской мысли, в 2-х т., пер. Д.А. Поспелов, О.А. Родионова, Москва: *Никея*, Том II, 624 с.
15. Тихон, Софийчук, игумен 1999. 'Внутренняя целостность и Богопознание', *Труды Киевской духовной академии*, Київ: *Видавничий відділ УПЦ*, № 2, с. 59-134.

References:

1. Vasilij, Velikij, svyatitel 2014. Tvoreniya (Writings), v 2-h t., Moskva: *Sibirskaya blagozvonnica*, T. 2, 1136 s.
2. Vladimirskij, FS 1912. Antropologiya i kosmologiya Nemeziya, episkopa Emesskogo, v ih otnoshenii k drevnej filosofii i patristscheskoj literature (Anthropology and cosmology of Nemesius, Bishop of Emesa, in their relation to ancient philosophy and patristic literature), Zhitomir: *Elektro-tipografiya Denenmana M.*, 451 s.
3. Grigorij, Bogoslov, svyatitel 2011. Tvoreniya (Writings), v 2-h t., Moskva: *Sibirskaya blagozvonnica*, T. 2, 944 s.
4. Grigorij, Niskij, svyatitel 2011. Tvorinnya (Writings), v 3-h t., za red. Patriarha Filareta (Denisenka), Kiyiv: *Vidavnicnij viddil UPC KP*, T. 1, 623 s.
5. Grigorij, Palama, svyatitel 2019. Tri glavy o molitve i chistote serdca. Dobrotolyubie (Three chapters on prayer and purity of the heart. Philosophy), v 5-ti t., Moskva: *Sibirskaya blagozvonnica*, T. 5, s. 327
6. Grigorij, Palama, svyatitel 2015. Gomilii (Sermons), Saratov: *Izd-vo Saratovskoj mitropolii*, 703 s.
7. Ivan, Damaskin, prepodobnij 2010. Tochnij viklad pravoslavnoyi viri (Accurate statement of the Orthodox faith), za red. Patriarha Filareta (Denisenka), Kiyiv: *Vidavnicnij viddil UPC KP*, s. 109-116.
8. Irinej, Lionskij, svsh. 2013. Tvorinnya (Writings), za red. Patriarha Filareta (Denisenka), Kiyiv: *Vidavnicnij viddil UPC KP*, 620 s.
9. Kliment, Oleksandrijskij 2012. Stromati (Stromats), za red. Patriarha Filareta (Denisenka), Kiyiv: *Vidavnicnij viddil UPC KP*, 847 s.
10. Leonov, V protoierej 2011. 'Ponyatiya "Rassudok", "Razum", "Um" v svyatootecheskoj tradicii (The concepts of "Reason", "Reason", "Mind" in the patristic tradition)', *Psihologicheskaya nauka i obrazovanie*, № 31, s. 1-9. Dostupno: <<http://psyedu.ru/journal/2011/3/2403.phtml>>. [25 Cherven 2021].
11. Maksim, Ispovednik 2018. Mistagogiya (Mystagogy), per. s dr.-grech. A. I. Sidorova, Moskva: *Ripol klasik*, 240 s.
12. Marchuk, OT 2019. 'Problema zdorov'ya rozumnoyi sili dushi v antropologiyi shidnoyi patristiki: komunikativnij vimir (The problem of the health of the rational force of the soul in the anthropology of Eastern patristic : the communicative dimension)', *Gumanitarno-naukove znannya: gorizonti komunikativistiki : materialy H-yi yuvilejnoyi mizhnar. nauk. konf., prisvyach. 25-littyu vidrozh. filosofsko-teologichnogo fakultetu (Chernivci 4-5 zhovtnya 2019 r.)*, s. 78-80
13. Nemesij, Emesskij, episkop 2011. O prirode cheloveka (About human nature), per. s grech. F. S. Vladimirskij, Moskva: *Kanon*, 464 s.
14. *Prepodobnejshego otca nashego Kallista Angelikuda glavy (fragmenty) (Reverend Father of our Callista Angelicuda chapter (fragments))* 2009. Antologiya vostochno-hristianskoj bogoslovskoj mysli, v 2-h t., per. D.A. Pospelov, O.A. Rodionova, Moskva: *Nikeya*, Tom II, 624 s.
15. Tihon, Sofijchuk, igumen 1999. 'Vnutrennyaya celostnost i Bogopoznanie (Inner integrity and knowledge of God)', *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*, Kiyiv: *Vidavnicnij viddil UPC*, № 2, s. 59-134.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Богачев Роман Михайлович	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : wbox2021@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0003-1926-608X
Вовк Анатолій Сергійович	аспірант кафедри філософії та міжнародної комунікації, Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : vovkanatolij2021@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-3636-3773
Коваленко Валентина Володимирівна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : vako88@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0002-4681-5606
Костроміна Ганна Михайлівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : ann.kostromina@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-4822-4914
Куриляк Валентина Василівна	кандидат технічних наук, завідувач кафедри філософії, теології та історії церкви, Український гуманітарний інститут (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : valentina.kuryliak@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-5245-9700
Лисокolenko Тетяна Володимирівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти “Дніпровська академія неперервної освіти” Дніпропетровської обласної ради (Дніпро, Україна) <i>E-mail</i> : lusokolenko@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0003-1545-8682
Мар’єнко Майя Володимирівна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : popelmayya@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-8087-962X
Марчук Олександр Танасійович	кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії та культурології, Чернівецький національний університет, кафедра філософії та культурології (Чернівці, Україна) <i>E-mail</i> : o.marchuk@chnu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0001-9759-3540
Олефіренко Тарас Олексійович	кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і методики технологічної освіти, креслення та комп’ютерної графіки інженерно-педагогічного факультету, декан факультету педагогіки і психології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : olephirenko_to@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0002-3278-8125
Руденко Тамара Петрівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : tamararud@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0003-2430-2225
Сухіх Аліса Сергіївна	кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : alisam@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0001-8186-1715
Шишкіна Марія Павлівна	доктор педагогічних наук, завідувач відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти, Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : marimodi@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-5569-2700
Юрченко Ольга Валентинівна	викладач кафедри фізики, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) <i>E-mail</i> : olha.yurchenko@hnpu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-7061-8362

AUTHORS

Roman Bogachev	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute Igor Sikorsky" (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : wbox2021@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0003-1926-608X
Anatolii Vovk	PhD student of the Department of Philosophy and International Communication, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : vovkanatolij2021@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-3636-3773
Valentyna Kovalenko	PhD in Pedagogy, Senior Researcher, Department of Cloud-Oriented Systems of Education Informatization, Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : vako88@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0002-4681-5606
Hanna Kostromina	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute Igor Sikorsky" (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : ann.kostromina@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-4822-4914
Valentyna Kuryliak	Doctoral student of the Department of Cultural Studies and Philosophy, National University of Ostroh Academy, Head of the Department of Philosophy, Theology and History of the Church, Ukrainian institute of arts and sciences (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : valentina.kuryliak@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-5245-9700
Tetiana Lysokolenko	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, Communal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education" of Dnipropetrovsk Regional Council (Dnipro, Ukraine) <i>E-mail</i> : lusokolenko@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0003-1545-8682
Maiia Marienko	PhD in Pedagogy, Senior Researcher, Department of Cloud-Oriented Systems of Education Informatization, Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : popelmaya@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-8087-962X
Oleksandr Marchuk	PhD in Philosophy, Assistant of the Department of Philosophy and Cultural Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine) <i>E-mail</i> : o.marchuk@chnu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0001-9759-3540
Taras Olefirenko	PhD in Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Theory and Methods of Technological Education, Sketching and Computer Graphics at the Engineering and Pedagogics faculty, Dean of the Faculty of Pedagogics and Psychology, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : olephirenko_to@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0002-3278-8125
Tamara Rudenko	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute Igor Sikorsky" (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : tamararud@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0003-2430-2225
Alisa Sukhikh	PhD in Pedagogy, Senior Researcher, Department of Cloud-Oriented Systems of Education Informatization, Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : alisam@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0001-8186-1715
Mariia Shyshkina	Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Cloud-Oriented Systems of Education Informatization, Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : marimodi@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-5569-2700
Olga Yurchenko	Lecturer of the Department of Physics, G.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Department of Physics (Kharkiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : olha.yurchenko@hnpu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-7061-8362

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISY ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор- Назва статті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
 - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
 - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
 - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
 - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
 - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
 - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
 - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
 - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
 - формат аркуша – A4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
 - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
 - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
 - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
 - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
 - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
 - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
 - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
 - електронна пошта автора;
 - *порожній рядок*;
 - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
 - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
 - *порожній рядок*;

- анотація (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);
 - *порожній рядок*;
 - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., *курсив*);
 - *Основний текст статті повинен містити наступні рубрики*:
 - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
 - *порожній рядок*;
 - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
 - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
 - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
 - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.

Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом <i>назва</i> , №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.
Постановка проблеми.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Постановка завдання.
Виклад основного матеріалу.
Висновки.
Ключові слова:

Urgency of the research.
Target setting.
Actual scientific researches and issues analysis.
The research objective.
The statement of basic materials.
Conclusions.
Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 34(6), 2021

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 34(6), 2021

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Підписано до друку 12 червня 2021 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 8. Наклад 300 пр. Зам. № 161

Друк:
ФОП Корзун Д. Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>